

VIGILIA

46. évf. 5. szám

1981. május hó

Olasz Ferenc felvétele

Erdélyi Zsuzsanna: Bálint Sándor idézése — Kilian István:
Bálint Sándor nyomában — Tüskés Gábor: Néprajz és liturgia

Előd István: Schütz Antal, a hittudós

Beney Zsuzsa: Az Óda világgképéről — Mai finn költők

Szili Leontin: A würzburgi gyertya

X. Pius pápa üzenete a magyaroknak

Dékány Endre és Kárpáti Kamil versei

Précis: français, deutsch, English

ERDÉLYI ZSUZSANNA	Bálint Sándor idézése (1904—1980) — — — — —	289
DEKÁNY ENDRE	A nyelv szerelme (vers) — — — — —	294
TÜSKÉS GÁBOR	A 148. zsoltár mint népi imádság — — — — —	295
KILIÁN ISTVÁN	Bálint Sándor nyomában — — — — —	296
TÜSKÉS GÁBOR	Néprajz és liturgia — — — — —	304
ARANY JÁNOS	Kemenes költeményei — — — — —	309
ELŐD ISTVÁN	Schütz Antal, a hittudós — — — — —	311
SCHÜTZ ANTAL	A katolikus nevelés problematikája — — — — —	315
JÁVORSZKY BÉLA	Természetlíra, fabula, nosztalgia — — — — —	317
MAI FINN KÖLTŐK	Eeva-Liisa Manner, Pertti Nieminen és Jarkko Laine versei (<i>Jávorszky Béla</i> fordításai) — — — — —	318
HEGYI BÉLA	<i>Távolsági beszélgetések</i> : Cs. Szabó László (London) — — — — —	321
KÁRPÁTI KAMIL	Álom a kenyérszélő késről, Ötven évünkre, Éjszaka-nevére (versek) — — — — —	329
BENEY ZSUZSA	Lényed ott minden lényeket kitölt. Az <i>Óda</i> világgképéről (I.) — — — — —	331
RÉVÉSZ GYÖRGY —		
HEGYI BÉLA	A párdúc és a gödölye (filmforgatókönyv) — — — — —	337
FALU TAMÁS	Postaláda, Fénykép, Könnyek (versek) — — — — —	341
SZILI LEONTIN	A wüzburgi gyertya — — — — —	342
BÍRÓ BERTALAN	X. Pius pápa üzenete a magyaroknak — — — — —	348
KÉPEK	Lantos Miklós fotója a 289. oldalon, Moldován Domokos felvétele a hátsó külső borítón	

NAPLÓ

Szabó Ferenc SJ: Ötvenéves a Vatikáni Rádió — 352;

TEOLÓGIA Koncz Lajos: Gál Ferenc legújabb könyve — 356;

Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 359.

IRODALOM Rónay László: Possonyi László: Tettenérés — 354;

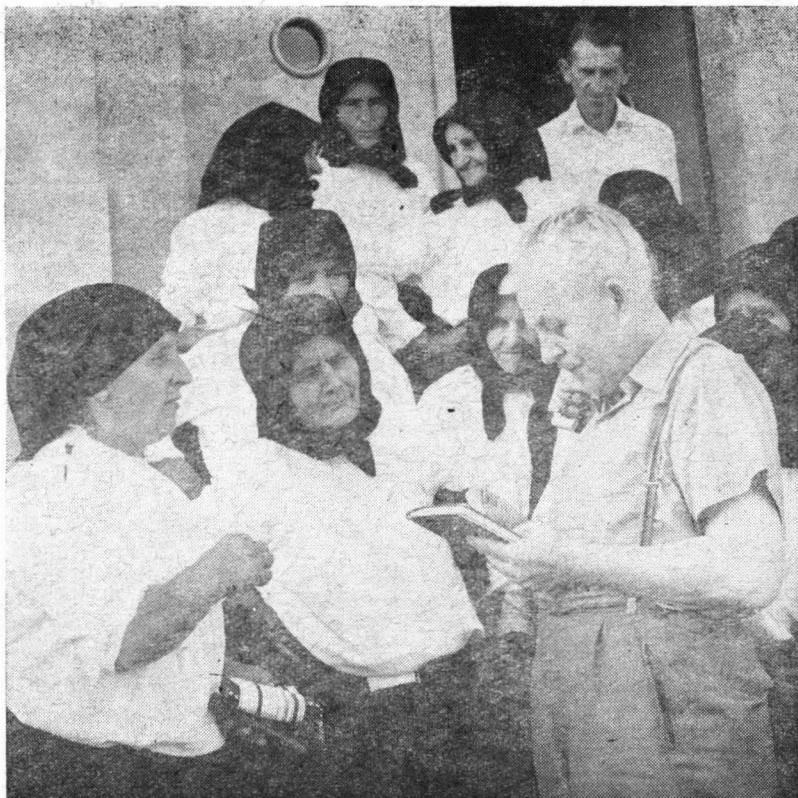
Haza és nagyvilág lapunk hátsó belső borítóján.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkzámla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszt a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkzámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20,— Ft. Előfizetés: negyedévre: 60,— Ft, félévre: 120,— Ft, egy évre: 240,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042—6024.

Bálint Sándor gyűjtőúton délszláv asszonyok között

ERDÉLYI ZSUZSANNA

BÁLINT SÁNDOR IDÉZÉSE

(1904–1980)

Bálint Sándor 1979. október 30-án kelt levelében ezt írja nekem: „...Bizony, aki követni akar Engem, föl kell venni a maga kereszttjét, életünk legmagasztosabb feladatát”. Előzőleg tudattam vele, hogy az uram hirtelen súlyos betegsége és műtétje miatt nem vehetek részt a szeretettel tervezett kunszentmártoni együttlétén, a tiszazugi tanácskozássorozat az esztendei megbeszélésein.

Bálint Sándor hozzám intézett szavai mögött nem a tanítás tiszta eszmeisége húzódik meg, hanem egy élet lázongás nélkül és alázattal vállalt szenvedéseinek a krisztusi magatartás etikai magasságába emelt lélektisztító élménye. Ismerte a tanítást, de ismerte annak a napi lét mindenkori súlyos tartalmaiban való visszautkröztetési képességét, azaz saját magára vonatkoztatva érvényesítését. Ertette a Szót és azonosult volna azzal, amit Alszeghy Zoltán olyan szépen fejez ki *A keresztes és a mai ember* című írásában (Szolgálat, 1977. húsvét): „Két egymást keresztező vonal még nem az, amit mi hívő emberek keresztnak mondunk. Két kereszthebe fektetett gerenda még nem keresztes. Az átkozódva hordozott megalázó szenvedés nem keresztes. A természetben nincs keresztes, ott csak a keresztes anyagát találjuk meg. Az egymást derékszőgben metsző, összerótt gerendák, a húsunkban vájkáló szenvedés akkor válik keresztté, mikor az Úr Jézus szenvedésére és halálára vonatkoztatjuk, amiatt tiszteljük, amiatt hordozzuk.”

Immár egy esztendeje, hogy nincs közöttünk Bálint Sándor, aki különösen nehez utolsó évtizedeiben oly eredményesen tudott dolgozni „Krisztus keresztjének fényében, annak ereje által”. Testileg végérvényesen eltávozott, de szelleme közöttünk él. Emlékét nemcsak most idézzük, hanem valami módon szüntelenül „éljük”. Tesszük ezt, amíg élünk és élnek azok, akik ismerték és szerették. Mert Bálint Sándor az az ember, aki halálában is egyre élőbb lesz. Életében szerény, alázatos ember volt, elfogadta a viszonylagos magányt. Lelassult életmenetét igyekezett kamatoztatni. A csönd éveit is kihasználta. A magány időszaka mégis megviselte, mert megfosztotta őt egyik fő tevékenységi körétől. Attól, ami életének nagyrészt értelmet adott, mégpedig az emberi kapcsolatok nyújtotta értelmet, amelynek forrása a benne levő nagy emberszeretet és az ebből kinövő vágy: a nevelés-oktatás igénye. Meggyőződéssel vallotta, hogy mindazt, amit tudásban, ismeretanyagban főlhalmozott, nem az övé pusztán, nem tekinthető öncélú szerzésnek. Tovább kell adni, fiatal agyakban kamatoztatni. A tárgyi tudást éppen úgy, mint az életnek, azaz emberségnek értését. Nem véletlenül tekintette magát elsősorban tanárnak, és látta fő célját a tanításban. Született pedagógus volt. Azt mondta erről az egyik utolsó rádióbeszélgetésben, hogy ha még egyszer élne, akkor is pedagógus szeretne lenni, *magister*, hogy az emberek szemét kinyissa, rányissa az életre, az élet szépségeire, értelmére. Hogy mennyire élte, amiről beszélt, jól jellemzi életéről adott summázata: „Borúra derű. Sokszor úgy látszott, hogy sikertelen, de aztán rájöttem arra, hogy a kudarcok, a sikertelenségek is látszólagosak voltak, mert ugye helyreigazítódott, egy bizonyos idő után, minden.”

Valóban helyreigazítódott minden, begyógyult a seb. Ha nem is lehetett olyan állandó, mély kapcsolata a fiatalsággal, mint szeretne volna, ha nem tudott is úgy részt venni városa, Szeged szellemi életében, ahogy a város leghíresebb fiának kijárt volna, lassan megbékélt sorsával. E megbékélés új célratorés, az intenzív tudományozgatás élete legeredményesebb korszakát hozta meg, a nagy alkotói periódust. A katedra nem tudta volna úgy biztosítani ezt a műhelymunkát, mint a nyugdíjas állapot. Sokat beszéltünk ezekről a dolgokról; nehéz kérdések, belső vívódások, sorsgondok (anyagiak is) kerültek terítékre. De terítékre kerültek a fölismerés, az elfogadás, a belenyugvás felsőbb értelmet kereső miért-láncolatának szemei, majd élet kínálta feleletei. Tudta, hogy sem az egyén, sem a közösség életében semmi nem történik ok nélkül, s hogy valamiféle oksági viszony rendjében alakul az emberi sors s alakul az ő sorsa is. Miértjeire megkapta a választ: soha nem látott lelkesedéssel kezdett dolgozni, életpályája még rendszerbe nem foglalt eredményeit összesíteni. Ma már tudjuk, hogy a korai nyugdíjazás tette lehetővé a Bálint Sándor-i célkitűzés-kutatás kiteljesedését. Hatalmas összegző művek születtek az utolsó 15 év alatt. Sok évtizedes, mi több, fél évszázados bűvárkodásának, szakadatlan anyaggyűjtésének szüretje következett és főleg két nagy területen jelentkezett: a *szülőföld vizsgálatában és a szakrális néphagyomány világában*. Mindez a következetesség jegyében úgy, ahogy az előzetes tudományos tevékenység nyomvonalából kezdetektől kitetszett. Ha kézbe vesszük Péter László 1974-es kitűnő bibliográfiáját, azt látjuk, hogy e nagy művek megírásának feltételei eleve adva voltak, több mint 350 cikk, résztanulmány, monográfia tanúsága szerint. Azt is látjuk, hogy az említett két nagy témakörnek eleve elkötelezte magát. Több mint fél évszázadon át tanulmányozta, elemezte Szeged városa életét, a szegedi tájat, a kirajzás létrehozta Homokországot, együttesen a „szögdedi nemzet”-et. Mindezt egy nagy múltú, a nemzeti művelődésben is szerepet játszó mezőváros történeti, művelődéstörténeti, társadalmi, néprajzi összefüggéseiben, de legalább annyira mezőgazdasági, kereskedelmi kapcsolataiban. Gondoljunk csak az Erdélyből irányuló sókereskedelem, -szállítás jelentőségére a város fellendülésében. Mindezzel párhuzamosan foglalkozott a népi hitvilág, a népi vallásosság múltbeli és jelen formáinak megismerésével és megismertetésével, társadalmi funkciójával.

Vállalt célkitűzéseinek elegett tett még akkor is, ha tudjuk, hogy be nem fejezett művek hevernek hagyatékában sorsukra várva. Tudom, hogy dolgozott Szeged barokk kori műveltségi helyzetén, az alsóvárosi kolostor és templom történetén, a *Szegedi szótár* bővített kiadásán, a magyar búcsújárás-zarándoklás történetén. Talvolabbi, de már bőséges anyagháttérrel terve volt a humorosnak ható téma megnevezés: a hétszentség folklórjának megírása.

A félig kész, vagy csak tervbe vett munkák ellenére sem tekinthetjük Bálint Sándor munkásságát befejezetlennek, mert a két jelzett területen alapvetési értékeket adott, nem beszélve más szakmaközi témát érintő írásairól. Ha szomorúan

gondolunk is a meg nem született könyvekre, vigasztaljuk magunkat a meglevőkkel és azzal a gondolattal, hogy még így is hatalmas értéket adott Szegednek és a magyar tudománynak. Kevés hazai városnak volt ilyen tudósa és szerelmese. Ha erre az állandóan forrponton levő buzgalomra gondolunk, egy kátéi mondat kívánczik a Bálint Sándor-i szándék indítékára: úgy szerette Szegedet, hogy egy egész hosszú életet szentelt múltbeli élete föltárásának. Nem véletlenül írta műveiben a város szót — ha Szegedre vonatkoztatta — nagy V-vel: Város. E Város, e rangos *civitas regia* — benne urbs-i központúsággal élt. Úgy, ahogy a római birodalom polgárainak, vagy később a világ katolikusainak lelkében Róma, az Urbs. Soha nem éreztem nála modorosságnak a nagybetűvel írt Város szót. Bálint Sándorban nem volt semmi erőltettség. Nyíltan adta magát, és nem kendőzte gondolatait. Tudatalatti megnyilatkozás volt a nagybetűvel írt városnév. Közvetett vallomás a szülőföldről, a létet adó közösségről. Valami genetikus kapcsolat lélekközponti szerepének ösztönös megnyilvánulása. Hogy mennyire tudatosan, mondhatni a Város helyzeti és szellemi energiahordozói tényezői adta témarendben járt el, mutatják kiemelkedő munkái, melyekben igyekezett hűen megrajzolni a Város történelmi, gazdasági, kereskedelmi és művelődésbeli helyzetét, fejlődését.

A *Szeged városa* (1959) foglalja össze a város művészettörténetét. Megismertet — ahogy ő mondja — „Szeged alkotó múltjával”. Mivel a kötetben jobbra erre összpontosít, a város életének inkább csak széles körű jellemzését adja a nagy összefüggések és a legfontosabb összetevők föltárásával.

A *Szegedi paprika* (1962) — az ő szavával élve — „az alsóvárosi ősök paraszti remeklését” mutatja be, a közel kétszáz éves szegedi paprikakultúra történetét, a paprikanövény előéletével, meghonosodásával, a termelés, az ipar, a kereskedelem, tehát az előállítás, a kikészítés, az értékesítés hármas ritmusában és az ennek megfelelő társadalmi osztottságában. A könyv szinte dicsérfő éneke az emberi alkalmazkodásnak, az örökké újító szellem erejének. (Ma időszerűbb, mint valaha!) Hőse az alsóvárosi paraszt, a kertészkedés hasznában, örömeiben és beláthatatlan lehetőségeiben egyaránt bízó ember. Mindennek a kétszáz éves küzdelemnek az anyagát Bálint Sándor elsősorban az élőszavas hagyományból veszi s csak aztán az írott forrásokból. Számára az élőszavas hagyomány első számú közvetítője édesanyja, Bálint Sándorné Kőnya Anna, az öreg alsóvárosiak számára még ma is Szaka Panna, aki — olvassuk a fiú hitet tevő szép szavait — „a maga erős személyében a szegedi paprika világát a hőskortól kezdve egy fél évszázadnál tovább tevékenyen átélté és fejlődését a maga tisztességével, fáradhatatlan munkaszerezetével, odaadásával mindig szolgálta”.

Szeged reneszánsz kori műveltsége (1975) a XVI. századi Szeged társadalom- és szellemtörténetét adja: „egy színmagyar város reneszánsz kori társadalmát és műveltségét, literátusvilágát iparkodik nagyjából megrajzolni”. Tanulmánya azt a meggyőződését igazolja, hogy „az egykori hazai polgári kultúra, kezdődő humanista műveltség nemcsak német városainkra jellemző”. Szeged parasztpolgársága egykor rangos szellemi életet mondhatott magáénak, csak a hódoltság visszavető-bénító tényével magyarázható, hogy nem fejlődhetett a későbbiek folyamán országos szellemi központtá. Ehhez a török foglalásig minden feltétele megvolt, talán még egyetemalakító ereje is.

A *Szegedi nemzet*-et Bálint Sándor egyik nagy összefoglaló művének tekinti, melynek első, 1976-ban megjelent kötete a szegedi nép település- és társadalomtörténetével, vízi életével, továbbá a pásztorkodás, a mezőgazdaság hagyományai-val foglalkozik, kitekintvén a szegedi népismeret és néprajzkutatás múltjára és művelőire is. Az 1977-ben megjelent második kötet a közlekedés, a táplálkozás, a viselet, továbbá a mindezekhez tartozó népi iparágak hagyományait tárgyalja. A harmadik — e percben még nyomdában levő — kötet a népszokások, a népköltészet, a népzene világát mutatja be. Bálint Sándor az előszóban emelkedett szavakkal indokolja törekvését, mely ennek a hatalmas enciklopedikus műnek megírására készítette: „Szülővárosom népi hagyományvilágának megőrkítése sok évtizedes kutatásnak, szemlélődésnek, egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse”. Munkája közben szeme előtt lebeg a vágy: „Szeretném hinni — írja —, hogy művem — olykor talán ki nem mondva — képet nyújt a szegedi táj paraszti humanizmusáról, önértékeléséről, szellemi és gazdasági ön kifejtésének szinte személyes sajátosságairól is. Erről nyilván nemcsak az egyénekhez már alig köthető, azaz egyetemesnek, tipikusnak minősülő forma- és konvenciórendszerek, kiskultúrák, munkateljesítmények, hanem egyes, alkalomadtán meg is idézett alkotó egyé-

niségek: mesemondók, javasok, parasztszemélyiségek, mesteremberek mellett anynyira jellegzetesnek tetszenék, mint éppen Szeged városáé és a szegedi nagytáj népéé. Megfogalmazásából, kifejezéséből nemcsak Szeged névtelen álmodó és alkotó népe, de kifejező fiai is természetes részt kértek mindenkor.”

Mikor alkotó egyéniségekről szól, többek között a nagy tehetségű Tombác Jánosról, a jeles mesemondóról, aki, akárcsak az eszménnyé nőtt édesanyja, szintén az önkifejező népi szellem megjelenítője. Ebben élmény volt neki segíteni, mert ahogy bevallja a *Tombác János meséi* (1975) előszavában: egy „tizenkét esztendő, örömmel végzett, szinte ünnepi munka gyümölcse: meglepetés és ajándék volt egyszerre”.

Az 1957-ben megjelent *Szegedi szótár* és az 1972-ben közreadott *Szegedi példabeszédek és jelesnapok* című nagy műveit utoljára hagytam, bár a nyelv alaphelyzeténél fogva az élre is tehettem volna őket. E két jelentős mű a szegedi népnyelv enciklopédiája, mely munkának megírására sorsa, környezete jelölte, mi több, elrendelte. Kapcsolatai folyamatosak a szegedi nyelvi hagyományokkal, a tájszólás közösségével. Tudja, milyen nyelvi gazdagságot, kincset szedett össze több mint félszázados kutatásával. A szegedi szókincs kiterjedt, szövevényes voltát Szeged népének társadalmi, szellemi, földrajzi, gazdasági sokrétűségében látja: „A Szótár nem egy társadalmi rétegnek, a parasztságnak, hanem az egész törzsközségi szegedi társadalomnak szókincsét szeretné a maga bőségében és gazdag színeiben felölelni, társadalmi hullámozásában megörökíteni. E természetes követelményeken kívül még sajátosan adódó földrajzi és történeti szempontokat is iparkodtam érvényesíteni.” Földrajzi szempontjainak érvényesítésére nemcsak a város közigazgatási területére vitte gyűjtő-kutató útja, hanem mindenhová, ahová a korai kirajzások nyomai vezettek, s amely területek fontos nyelvi archaizmusokat őriztek. A város körzetében három nagy nyelvi tájegység rajzolódott ki: a török óta betelepedett Tápé és Algyő, továbbá a lentség vidéke, Szegedtől délre, és a futóhomok kertészkedő betelepülőinek nyelve. Történeti szempontjainak érvényesítése azt jelentette, hogy elsősorban az élő nyelvet használta forrásul, de nyelvtörténeti dokumentumokat is, egész korai nyelvemlékeket, például az 1522-es nagy értékű dézsmajegyzéket, vagy az 1496-os ún. Guilelmus — obszerváns ferences — kódexhez kötött XVI. századi, több kéz írtá toldalekot, mely latin—magyar szómagyarázatot, himnuszfordításokat, beszéd-törödelékeket tartalmaz. Használta a Lányi-kódex néven ismert premontrei rendi ordinárium nyelvi anyagát, valamint az egy évvel későbbi, 1520-as — szintén premontrei — Pozsonyi-kódexet, mely a *devotio moderna* szellemében magánajtatosságra szánt szövegeket gyűjt egybe. Fölhasználta a latin nyelvű és hangjegyes, de magyar glosszákkal ellátott Szegedi-kódexet, hogy csak a legnevezetesebbeket említsem a nyelvtörténeti forrásokként kamatoztatott számtalan XVI. századi emlékből. A horizontális és vertikális kutatás lehetőségeivel élve alkotta meg hatalmas nyelvi enciklopédiáját, a magyar nyelv-, szellem- és társadalomtörténet egyedülálló összegezését.

Bálint Sándor szellemi arculatát, akárcsak városáét, a középkori népi katolicizmus főleg orális hagyományait éltető ferences eszmeiség és a tanító rendek közvetítette írásbeli kultúra határozták meg. Ez a ferences hagyomány különösen az Alsóvárosra nyomta rá bélyegét. Bálint Sándor egy életen át elkötelezettjévé vált ennek a franciskánus szellemiségnek, a szeráfi szent kultuszát, gondolati és érzelmi világát olyan hűen ápoló közösségnek. Egész lényé árasztotta az Assisi sugallta-megfogalmazta ember- és léletszeretetet, a természetbe tárulkozás kozmikus élményét. Vallásossága ebben a ferences eszményben teljesedett ki, ennek jegyeit viselte a szegedi vallásos nép lelkisége is. Nem lett volna igazi alsóvárosi, ha a város és népe belső fejlődését, vallásos életét nem rajzolta volna meg, mely rajta a *pars pro toto* elv alapján valójában a magyar nép szakrális hagyományvilágára illik. Bálint Sándornak a vallásos néphagyományban végzett kutatásait és eredményeit csak különleges jelzővel lehet illetni, és az európai művelődéstörténetbe ágyazott nagy szintézisként kell emlegetni. Föltárja a magyar népi katolicizmus liturgikus és paraliturgikus elemeit, azaz egyházi eredetű és népi fogantatású összetevőit. Kutatásai nyomán a magyar népi vallásosság olyan szellemi örökséget, önmagáért való idearendszert jelenít meg, mely az eurázsiai kultúrába tartozó ember hit- és hiedelemvilágát, vallási fejlődését is kivetíti. A népi vallásosság korszerű történeti vizsgálatához tartozik a kötődő lelkiség és tudatvilág elemzése és a vallás paraszt-társadalmi szerepének vizsgálata. Bálint Sándor valójában háromkötetes nagy összefoglaló művében — megjegyzendő, hogy a *Karácsony, húsvét, pünkösd* csak

technikai és anyagi okok miatt jelent meg négy évvel hamarabb az 1977-es, két-kötetes *Ünnepi kalendárium*-nál — összegezi ötven év vallásos életére vonatkozó kutatási eredményeit, melyek, akárcsak a másik nagy témakör, a szegedi tematika esetében résztanulmányokban, cikkekben, monográfiákban jelentek meg. Ekként határozta meg munkája célját a *Karácsony, húsvét, pünkösd* előszavában: „Az egyházi év legnagyobb ünnepeihez, lényegében tehát Jézus evangéliumi életétől ihletett ünneplő hagyománynak, családi devóciónak és közösségi, társadalmi kultusznak, továbbá a mindennapi élet liturgikus eredetű (paraliturgikus) képzetkörének áttekintése”. Mindezt, ahogy írja, a „néprajzi humanizmus szellemében... felekezeti (interconfessionalis), illetőleg népközi (interetnikus) változatosságában, amennyire már és még lehetséges”. S miért az egyházi év ritmusában veszi sorra? Azért, mert — indokolja a bevezetésben — „az ember az esztendőt mindig kultikus egésznek érezte, és kozmikus fordulatait máig számon tartja. A keresztyén egyházi évnek Jézus evangéliumi életéhez igazodó rendje az őszövetési kultusból, az antik pogányság és az európai népek archaikus ünneplő hagyományai-ból ötvöződött össze, egyben ráépült a csillagászati, illetőleg gazdasági évre.”

S itt most megállok.

Nem véletlen, hogy oly közel kerültem Bálint Sándorhoz. A kölcsönös megértés révén alakultak át a kezdeti szakmai találkozások igaz barátsággá. Értettük egymás törekvéseit, ismertük a munkánkkal járó nehézségeket. Vállaltuk is őket, bízva abban, hogy leküzdhetők lesznek, ha sikerül úgy láttatnunk a népi vallásosság lényegi elemeit, ahogy mi látjuk, azaz magatartásformákba szervezült rendnek, egzisztenciális hatású-kihatású formáló erőnek. Mindennek vizsgálata egy ideig azért volt nehéz — és innét eredt Bálint Sándor számtalan gondja is —, mert nem tudatosíthattuk és nem a megfelelő értelmezésben szembesülhettünk a vallás realitásával, a népi valóságot kiteljesítő, ha úgy tetszik, kiegészítő szerepével népünk életében, múltjában semmi mással nem pótolható létfeltétel értékével. Ez magyarázza, hogy a népi vallásosság célelemei között legalább annyi irányul a földi létre, mint amennyi a túlvilágra, ha ugyan nem több. A népi gondolkodásban a transzcendencia magától értetődően szolgál pragmatista, célirányos törekvéseket. A nép az égi apparátust nemcsak üdve szolgálatára valónak tekinti. Elégge bevallottan saját életmenete zavartalanságának biztosítását is várja tőle. Elfogadja a vallás egyháza által adott rendeltetését, azonban kevésbé érzékeli és követi a hivatalos vallásszemlélet túlvilágra irányultságát, az esetleg kilátásba helyezett, sőt kiérdemelt örökkévalóság mennyei örömeit. Inkább követi a földi valóság körébe utalható, szenzuálisan is megragadható értékeit. A paraszti valósszemléletben minden az élet, a természet rendjének szolgálatában áll, még maguk az égiek is, akik nélkül ez a rend nem volna fönntartható. A nép életében és vallásosságában a valóságos és transzcendens állandóan váltja egymást, mely előbb-utóbb értékrendi váltást is eredményez, s végül elmosza a határokat. A valóságos kivetül az égi szférába, és az égi szféra beépül a valóságba. A népi vallásosságot kifejező gondolkodásmód ezt a kettősséget tükrözi, mely „az egyik szemem a földön, a másik az égen” szemlélet kettős optikájában nyilvánul meg. A népnél a vallásnak a pusztá léthez tapadó funkciója alapvetőbb, mint bármely más társadalmi rétegnél. A paraszti életben a vallás személyes erőinek befolyásoló tevékenysége nélkül elképzelhetetlen volt a lét fönntartása, a gazdálkodás, a földművelés, az állattenyésztés eredményessége. Őseink tudatosan bástyázták körül magukat szentjeik seregével. Donát, Flórián, György, Izidor, Jakab, Orbán, Simon, Vendel szobrai nemcsak a határban vigyázkodtak — ahogy egyik öregasszonyunk mondta —, hanem az égi központban is, mint valami vezetőségi testület tagjai végezték a közösséget szolgáló feladataikat. Így húzódhattak be a vallási tudat irracionális, misztikus formái a köznapis tudat formái közé. Át- meg átszőtték azokat, akárcsak a mindennapok életét, s kihámozhatatlanul beleépültek. Legtöbb esetben célszerűségi, hasznossági törekvésekkel. Abban az életformában, amelyben a vallás ilyen szerephez jut, leomlik a valóság feletti határa. Az élet számtalan jelensége az égi vázsonra vetül föl, és természetesen magyarázat helyett misztikus értelmezést nyer. Az égi világ lakói meg gyakran szállnak le a földre, ahol — akár a görög istenek — otthonosan érzik magukat. Oldalakat lehetne minderről írni s idézni bizonyítékul a vallásos népköltészet tanúságát, mely élénken láttatja ezt a profanizáló népi szemléletet. A népi költés valóságjegyű transzcendencia vonását okozza, mintegy a történeti múlt következményeként.

Ilyen és hasonló fölismerések birtokában értettük meg egymást Bálint Sándorral, s tudtuk, mit hogyan keressünk, milyen jelenségnek mi lehet a hátterében, amely mögé érdemesebb bekukkantani, mint az előtérben lefolyó cselekménysorra összpontosítani. Különösen érdekes volt ez egy olyan világban, amely néplélektanilag fölöttébb bonyolult anyagot hozott: belső gubancok és tisztázatlanságok sorát az emberekben, akik ennek megfelelően „viselkedtek”. Elrejtették a vélt rejtegetnivalót: az igazat, s kimutatták a vélt kimutatnivalót, a hamisat. Nem volt könnyű e még le nem ülepedett világban és időben oldani a kívülrekeszteni akarás jeges gyűrűjét. Bálint Sándornak sikerült, nemcsak Alsóvárosban, ahol otthon volt, de szerte az országban, ahol megfordult és gyűjtőmunkát folytatott.

A Bálint Sándor-kutatás elemzése olyan átfogó, ugyanakkor szétágazó ismereteket kíván, amelyek birtokában az ember a részleteket önmagukban is egységeként kezelheti, de az egészbe építve összefüggő életművé emelheti. Az ilyen komplex munkásságot fölmutató nagy tudós tevékenységének értelmezése nehéz feladatot ró az emberre, s klasszikus igénnyel mért néprajzi felkészültséget igényel.

Tálasai István néprajztudós Bálint Sándor temetésén tartott búcsúbeszédében markáns vonásokkal rajzolta meg Szeged nagy fiának alakját, akiben nemcsak a polihisztor tudós jelent meg, hanem a mindent eltűrő-elviselő, a szeretettel mindent átlényegítő, megszépítő férfi tiszta embersége is, szinte szakrális régióba lendült. Csak egy ilyen ember válthatja ki az erős fájdalmat és döbbenetet eláruló szavakat, melyek „szívet szorító szomorúsággal” törtek föl, hogy előbb a jó barát elvesztése fölötti gyász érzelmét tolmácsolják, s csak aztán adjanak helyet a halál okozta szakmai veszteség fölmérésének, annak, hogy „mit veszített tudományunk Bálint Sándor tragikus halálával, milyen értéket hagyott a magyar s egész Európa szaktudományára, és mi az, amiért számunkra sokáig, talán örökre utolérhetetlen!” — Így köszönt el Tálasai István akadémikus a Magyar Tudományos Akadémia és a néprajztudomány nevében és képviselőjében a fiatalkori barátától és évtizedeken át pályatárstól. — „Most, hogy megtérsz elődeid közé végső nyugalomra, te tiszta lelkű, nagy tudósunk, barátunk, búcsúzzunk Tőled a klasszikus mondással: Vale anima candida, terra tibi levis sit!”

A nyelv szerelme

A 75 éves Bálint Sándornak

*Mi van ott túl, a látóhatár mögött,
mit tudsz ott és mit álmodsz oda,
a titkokat dajkáló Tisza fölött
nézve a világot naponta...?*

*Nézve és szeretve-ízelve járja
örkődő gondod a vidéket
s a népek ízes szavát hívja-várja,
hogy tovaröppentsd az ígétet.*

*Mennyire egy vagytok: Te és a Város
s benne a nép: „szögedi nemzet”...
Fia voltál s atyja lettél, kincstáros,
s öröklétre szülted a nyelvet.*

*A nyelvet, a mosolygó méltóságút,
a Tisza-ihlette szerelmezt,
mely bölcsé melengeti a mélabút
s napfényben áld, érlel örömet.*

*Az élet szerelmét hirdeted, óvod,
és az ős-erejű hatalmat,
mely hűséggel-hittel szépít világot
s lelkedből népedre kiárad.*

DEKÁNY ENDRE

A 148. ZSOLTÁR MINT NÉPI IMÁDSÁG

1977 júliusában a keszthelyi Karmelhegyi Boldogasszony-napi búcsún a Somogy megyei Nemesvidről származó, akkor 63 éves Varga Józsefné adta kezünkbe azt a kézzel írott imádságosfüzetet, amelyben több más ének és imádság mellett ezt a zsoltárszöveget is olvashattuk. A szöveg a 148. zsoltárnak nem egyszerű fordítása, hanem inkább szabad átköltése, parafrázisa. Mivel eddig nem bukkantunk nyomtatásban is megjelent előképére, az itt leírt változat föltehetően a szóbeli hagyományozódás során, a népi használatban kaphatta meg ezt a formát. A szöveg a végletekig leegyszerűsödött, könnyen mondhatóvá, jól megjegyezhetővé csiszolódott. Bár a zsoltárversek száma nem változott az eredetihez viszonyítva, szembetűnő az értelmező, magyarázó részek elhagyása és a dicsőítő „alkotmányok” sokkal részletesebb felsorolása. Így alakult ki az egész teremtetést a szemünk elé állító, fókuszáló sokra, ellentétekre és ismétlésekre épülő, alliterációkkal gazdagított, nemegyszer a gondolatrítmus és a gondolatpárhuzam stíluseszközeivel élő kompozíció szaggatott, lüktető ritmusa, sodró erejű, lendületes előadása. A szöveg szép bizonyítéka a magyar nyelvű népi zsoltármondás egykor széles körben elterjedt gyakorlatának.

A 148. zsoltár

Minden alkotmányok az urat áldjátok,
 És őt mindörökké felmagasztaljátok.
 Mennyei angyalok az urat áldjátok,
 Egek ékességei felmagasztaljátok.
 Nap, hold és csillagok az urat áldjátok,
 Zápor, eső, harmat felmagasztaljátok.
 Tűz, hévség és hideg az urat áldjátok,
 Derek, havak, jegek felmagasztaljátok.
 Világosság, felhő az urat áldjátok,
 Éjszakák és napok felmagasztaljátok.
 Föld, hegyek és halmok az urat áldjátok.
 Földi teremtmények felmagasztaljátok.
 Források, tengerek az urat áldjátok,
 Minden folyóvizek felmagasztaljátok.
 Vízben úszó halak az urat áldjátok,
 Repülő madarak felmagasztaljátok.
 Minden vadak s barmok az urat áldjátok,
 Emberek fiai felmagasztaljátok.
 Az úrnak papjai az urat áldjátok,
 Buzgó hív szolgái felmagasztaljátok.
 Szentek és igazak az urat áldjátok,
 Szelíd szívű hívek felmagasztaljátok.
 Ifjak és vének az urat áldjátok,
 Egek és földi népek felmagasztaljátok.
 Az Atya Úr Isten és a Fiút áldjátok,
 Együtt a Szentlélekkel felmagasztaljátok.
 Mindnyájan örökké az urat áldjátok,
 Szívvel, szóval őt felmagasztaljátok.

BÁLINT SÁNDOR NYOMÁBAN

A három napig tartó fájdalmak borúja már a múlté, napfényes élete viszont még nincs oly messze tőlünk, hogy Mórára és a szögedi nemzet paprikatermelő parasztjaira emlékeztető alakját, közvetlen természetességét, kimért nyugalmat, alsóvárosi ferences berkekből eredő, Assisi szentjét idéző naiv báját csak a tudománytörténet páncélzatába tudjuk elhelyezni. Elment tőlünk, alakja egyre távolodik, de körvonalai a szembe sugárzó fényben egyre jobban kontúrozódnak.

Épp most van tehát itt az ideje, hogy róla, az emberről, a kutató tudósról megírjuk az igazat. Még nem vészett el előlünk, s alakja még nem lépett a legendák oltárra emelt ködébe.

Nézem a fényképét, hallgatom magnón a hangját, sétálok a Tisza partján, át-lépem a Somogyi Könyvtár küszöbét, levegőt szippantok az alsóvárosi templom áhítatából, bekopogtatok a lakásába, tudományos műhelyébe, emberekkel beszélgetek. Emberekkel, akik őt jobban ismerték nálam, s úgy érzem, egyre közelebb és közelebb kerülök hozzá.

Mit is írhatnék róla én, aki filológusként naponta forgatom ünnepi kalendáriumát; aki a váltott levelek s a háromszori találkozás hatására máig is szoros kapcsolatot érzek vele. A fiút, akinek nagyon jó apa, a diákét, akinek nagyon jó professzor, a barátét, akinek a leghűségesebb társ, a testvérét, akinek a legodaadóbb testvér jutott. Sorba jártam tehát azokat, akik őt nagyon közelről ismerték, tisztelték, szerették. A tőlük kapott információk, a könyveinek, cikkeinek olvasmányélményei s a róla szóló nekrológok kereső, olykor elkapkodott áradatából választottam ki azt, ami leginkább jellemzi őt. Így jutottam egész közel hozzá.

Szaka Panna fia. Édesanyja második házasságából született a kis Sándor, vagy ahogyan akkor meg később is becézte anyja, majd felesége, Andika. A fiúgyermek születését azonban hamarosan az édesapa halála követte. Szaka Panna, a paprikapiac kofája maga maradt, s a hosszú, magányos élet, a piacozás, vásárolás ezernyi gondja, a tanyáról tanyára tartó gyalogutak keménnyé formálták egyéniségét. Bensejében azonban megőrizte asszonyi gyengédségét, s ennek gyümölcseit a legkedvesebb, a kis Sándor élvezhette.

A szülői ház, ahol először csodálkozott a világra, óriási parasztporta volt. Az esküvői fénykép, amely idősebb Bálint Sándort és szép fiatal feleségét ábrázolja a boldog pillanatban, sok mindenről árulkodik. Szép ifjú pár áll előttünk a szögedi nemzet jellegzetes parasztviseletében, a férfin feszes csizma, zsinóros kabát és nadrág, a fiatalasszonyon bő szoknya köténnyel, hosszú ujjú blúz, ujján pedig a vőlegény elhalmozó gazdagságának arany jeleivel. S ahogy elnézem a szentmihálytelki paprikamúzeumban őrzött régi fotókat, Sándor bácsi gyermekora elevenedik meg előttem. Ültetik, locsolják a paprikapalántát, kapálják az egyenes sorokat, vagy ló vontatta kapával sarabolják. Majd a leszedett, tűzvörösén izzó termést hasítják, erét, magját különválasztják, tapossák, áztatják, őrlik, rostálják, mire a magyar konyha messzi földön híres, legkívánatosabb fűszere a piacra kerül. Mennyi munka kíséri a növényt, míg áru válik belőle! Innen, ezek közül az embertelennek tűnő munkában edzett parasztok közül érkezett a tudomány berkeibe a „legszőgedibb szögedi”, Bálint Sándor.

Egyesek szerint édesanyja mozdonyvezetőnek szánta. Kívánhatott-e ekkor ennél jobbat egyetlen fiának az özvegyasszony? Aligha. A vasút mindennél biztosabb kenyeret ígért, aki itt dolgozott, annak nem kellett rettegni, mint a paprikatermelőknek az áprilisi, májusi hajnalok fagyától, vagy a palántát perzselő, nyári hőségtől. A kis Bálint Sándor azonban más utat keresett. Elemi után polgári iskolába iratkozott, ahol kiváló tanárok oktatták. Innen került — bizonyára különbözőzetivel — a piaristákhoz. Szegeden végezte az egyetemet is. Egy fényképen valamifele megismételhetetlen pózban láthatjuk a mártírhálált halt költő, Radnóti Miklós és mások társaságában. A költő fiatalos jókedvében barátja vállára teszi kezét. S ez a barátság a világháború emésztő pokla után áldott emlékeztető szelídült,

amiből mi már csak a „patriárka tekintetű” professzor egy gyakran hangoztatott kijelentését őrizhettük meg: — Soha nem ismertem tisztább embört Radnóti Miklósnál.

1934-ben nősült. Fiatal s nagyon szép felesége egy jászladányi tanító leánya. Házasságuk nem tudni, hogyan indult. Sejthető azonban, hogy a falu akkori értelmiségi köreinek, az úgynevezett középosztálynak a langyos vizéből ebbe a paraszt özvegyasszony vezette matriarchátus hideg vizébe belepottyanni nem lehetett könnyű dolog. A két fiatal a sors hamarosan különválasztotta. Sára asszony fia 1945-ben született. Madách személyes tragédiája lett Bálint Sándor osztályrésze is.

A szegedi otthonban egyedül maradt apa azonban nem tudott elfeledkezni feleségéről. Neki és Péternek lakást biztosított Pesten, tanári jövedelméhez szabott szerény keretek között. A hatvanas évek végén Sára asszony újból Szegedre költözött. Míg távol élt, a levelek százaival pótolták egymás hiányát, s végül az egykor véglegesnek tekintett fővárosi különélés után a mások által kisemmizett, megalázott asszony visszatért fiával a Bálint Sándor teremtettsé szűkös, de meleg fészekbe, a könyvek, a százados kegytárgyak, a népi offerek tudós világába. Itt sem mosolygott anyagi jólét a háromtagú családra. A nagyobb darab kenyérért, a jobb kutatási lehetőségekért, a boldogabb hétköznapiakért a szegedi egyetem professzorának újból és újból tollat kellett fognia. Ez a külső kényszerítő erő azonban igen nagy munkatempóra készítette, s természetes érdeklődését, a szülői házból magával hozott emlékeit, a gyűjtőutak százain szerzett információit, a szakfolyóiratokból magába szívott ismeretanyagot könyveibe, cikkeibe sűrítette, csak így, a pénztelenség kényszerében tudta önmagát megvalósítani.

Aztán ezt a sokat sértett, sok rosszindulatú pletykát kiállt szimbiozist egy halálíg tartó megpróbáltatás erősíti. Sára asszonyt szörnyű kór támadta meg. Roszszabb a leggyorsabban végző betegségnél, családra, betegre egyaránt kínzóbb a ráknál, a férjtől, a fiútól mindennél nagyobb áldozatot kívánó Parkinson-kór. A kikerülhetetlen halál felé reszketve-remegve vánszorog a betegség, s az értő Bálint Féter tájékoztatása szerint szakaszosan támadja meg áldozatát. A vég biztos, az idő bizonytalan. S szörnyű próbára teszi az ápoló hozzátartozóit.

A professzor úr állta a próbát, betegápolónak jobb volt, mint sok hivatásos gondozó. Asszonyát mindennel ellátta, aki viszont éppen betegsége következtében előbb elutasította, majd újból és újból követelte az ápoló szeretetet. Amikor Sára asszony betegsége egy világos pillanatában felfedezte, hogy férje aktív idejének tekintélyes részét az ápolás tölti ki, s rájött arra, hogy a nyugdíjas tudós ómiatta nem tud dolgozni, gyermekien egyszerű választ hallhatott aggodalmára:

— Ugyan, ugyan! Hiszön néköd köszönhetöm, hogy dolgozni bírok és tudok, csakis néköd.

Pedig amikor feleségén elhatalmasodott a betegség, Sándor bácsinál is kopogtatott az öregkor jellegzetes tünete: az agyérelmeszesedés. Fiatal belgyógyász menyét tartotta, gyógyszerelte, injekciózta. Sára asszonyt pedig egyre inkább és inkább ápolni kellett, s ekkor Bálint Sándor betegségtünetei szinte egyszeriben megszűntek. A halálig és azon túl is hűséges férj a legodaadóbb ápoló lett. S a nyugalom perceiben, óráiban születtek a tudós nagy összefoglaló munkái.

Amikor halott feleségét elsíratta, néhány héttel azelőtt, hogy maga is utána-költözött volna, lakásomba érkezve, így kezdte:

— Tudod, most a legnehezebbel kezdöm. Az én feleségöm möghalt.

Én meg mit is tudtam volna mondani? Vigasztaló szót annak, aki maga volt a megtestesült vigasz? Kértem, hogy belenyugodva a megváltoztathatatlanba, temetkezzék a munkába, mert így sokkal könnyebb lesz felednie. S máris terveiről, a szegedi barokk kőtetéről, annak előmunkálatairól beszélt, szegedi minoriták életrajzi adatait kérte tőlem.

Legjobb emberének, Hamvas Istvánnak pedig a temetést követő hetek valamelyikén is még mindig panaszkodott:

— Tudod, édös lelköm, nem vész be a munka!

Magára maradt. Utazott Pest és Szeged között többször. Lázasan kereste, kutatatta régi rokoni, baráti kapcsolatait, így jutott nekem is néhány órája a virágvasárnap előtti szombaton itt, a pesti Belváros környetében. „Nem vőtte be a munka.”

Maga az a tanult embőr? Életrajzírói, tudományos pályafutásának értékelői bizonyára keresni fogják azt a meghatározó élményt, ami őt, a latin–magyar szakos filológust a néprajz vizei felé vitte. Ő maga a Bartók-hangverseny súlyos emlékétől számítja hivatása fogantatását. Valóban megdöbbentő élmény lehetett: hangversenypódiumon, a bartóki összhangzat csodavilágában hallotta újra azokat a dalokat, dallamokat, amelyeket gyakran énekelhetett édesanyja, amelyeket sorozásra menő, leszerelő katonától, a paprikahasító lányok dévaj sokaságában valakitől hallott. Ekkor tért meg a tudományok peregrinus diákja saját népéhez, az Alsóváros búcsújaihoz, hogy azután a halálig hű legyen szülőföldjéhez.

Irodalomtörténészként indult. Első jelentősebb munkája a reneszánsz magyar irodalom egyik legkitűnőbb múlt század végi kutatójának, Szilády Áronnak az életművével foglalkozik. Ezután jöhetett az a mindent eldöntő, életfordító, nagy bartóki élmény, hogy megbonthatatlan szövetségre lépjen Szeged és környéke parasztságával. Élete minden örömét, munkája sok-sok sikerét a néprajzi gyűjtőutaknak köszönheti. Sokszor elképzelttem magamban, milyen lehetett a falvakat, tanyákat járó Bálint Sándor. Azt hiszem, soha nem kellett kívül rekedten sarujáról még az út porát is leráznia. Tombác János, valahányszor mesegyűjtő útján felkereste, mindig fehér kenyérrel, szalonnával fogadta, s ha letelt az aznapi mesepenzum, a „profesztor úr” aktatáskájába mindig jutott friss gyümölcs, omlós fehér kenyér, vagy — télidőben — izes, fűszeres disznóság.

Másutt meg kérdéssel mutatkozott be:

— Édös lelköm, ismeri maga Szaka Pannát?

— Ismeröm, ismeröm — hangzott a válasz. — Csak nem maga az a tanult embőr?

S édesanyja neve egyszeriben feloldotta azt a természetes feszültséget, amely joggal él minden bőszenyásban, csizmásban a városi vasalt nadrágossal szemben.

Olyan lehetett, amilyen nálunk, a mi asztalunknál volt. Nem kérette magát. A kínálásra, a válogatás lehetőségeit felsoroló asszonyi ajánlatra nem szabódott, azt választotta, ami neki leginkább ízlett. A természetes asszonyi szív az ilyen vendéget szereti, s ott Szegeden és környékén, különösen Szaka Panna neve hallatán nagyon sok ilyen asszony lehetett. Bár városról jött Sándor bácsi, mégis lelkén, egész habitusán hordta a szegedi nemzet „viseletét”, mint Veres Péter az elmaradhatatlan fehér inget és fényes szárú csizmát. Aztán már könnyen megindult a beszélgetés, az emlékezés a tudós és a tanya vagy a falusi ház egyszerű lakója között.

Kapcsolatait évtizedeken keresztül megőrizte. Alaptémája — a néprajzhoz indulása éveiben — Szeged társadalmának gazdálkodása, tárgyi és szellemi kultúrája volt. Ezért épített ki barátságot Debrecen azóta több könyves etnográfusával, Balogh Istvánnal. A „szegedi nemzet” kirajzásait kereste, s minthogy Balogh István kutatásai során olyan XVII–XVIII. századi kéziratokkal találkozott Debrecenben, amelyek őzö, tehát szegedi és környéki nyelvjárásban születtek, Sándor bátyánk öröme érthetően nagy volt, hiszen biztosra vette, hogy a Tisza-parti város lakói valamikor egy óriási hullámban a Hortobágy mellékére költöztek, s oda magukkal vitték gazdag kertkultúrájukat és a homoki szőlőtermelés ezernyi fortélyát. Egyéb hasonlóságot is felfedezett a két tudós. Szeged Alsóváros parasztsága ugyanolyan törzsoködően homogén volt, mint a XIX. század végéig a cívisvárosé. Hogy mikor zajlott le ez a városméretű nagy kirajzás? Valamikor a török időkben.

A város és környéke népeletének vizsgálatán túl természetesen leginkább az úgynevezett szakrális néprajz izgatta. Úgy érezte, a magyar etnográfia ezt a területet mindig idegennek tartotta, pedig a hivatalos egyházi liturgián túlmutató, a török hódoltság területein különösképpen elterjedt paraliturgikus aktusok, szövegek egy a költészethez, a transzcendens világhoz szokott nép természetes reakciói voltak. Baböna, mágia, profánumba torkollás, olykor a szakrális aktusok jókedvű paródiája? Az is, de szinte minden esetben egy természetes transzcendens igény megejtő folklorizálódása.

Mi mást is tükrözne a kesztölci parasztnak János-napi szokása, mint épp a természetes paraszti tudatban a túlvilági és földi igények furcsa ötvöződését? Ha elegendő bor termett, egy vödörnyi borral öntötték le János apostol szobrát, ha azonban Jézus szeretett tanítványa nem esdette le számukra a megélhetést, a vig téli estéket biztosító jó termést, akkor a rosszul imádkozó szent csak vizet kapott. Ugyanaz a naiv hit, a véges embernek a Végtelen felé tartó, áhító kapaszkodása tükröződik abban a szokásban, amit Újváry Zoltán, a debreceni egyetem profesz-

szora mutatott be: Grúzia egyik világtól elzárt, négyezer méternél magasabban fekvő falujában a keresztény kultúra nagyon sok pogány elemet őriz. A néphit szerint a halottaknak ugyanúgy van táplálkozási igényük, mint az élőknek, s ezért a sírra az év egyik napján a halott legkedvesebb ételét helyezik. Ilyenkor szépen terített asztalok díszítik a szomorúság kertjét. De nem kell túlságosan messzire mennünk. Egy alkalommal az északi iparváros, Özd egyik gyári munkásának temetésén vettem részt. Három veje a halott édesapa koporsójába egy üveg bort helyezett. Ők már ugyan kicsit megmosolyogták saját tettüket is, a bor koporsóba csempészését azonban szinte megmagyarázhatatlanul fontosnak tartották.

Bálint Sándor előtt senki nem ismerte fel ennyire világosan, hogy keresztény kultúránk előtti gyökereinket a hivatalos szertartásrend mellett kialakult népi ceremóniák világában kell keresnünk. Különösképpen érvényes ez azokon a területeken, ahol a paraliturgiának történelmi hagyományai vannak, ahol a török időkben, mint például Szegeden és környékén is nem volt elegendő pap, s a vasárnapi istentiszteletet és a legszükségesebbet, a halott felett elmondandó fohászt afféle, teológiaiag képzetlen „szent emberek” végezték, akiknek falujába legfeljebb negyedévenként vetődött el a környék papja vagy egy kóbor barát. Így természetesen olyan szertartáskultúra konzerválódott, amely nagyon sok nem keresztény elemet menekített a mi századunkba is, s ez nagyon sok hasonlóságot mutat más keresztény egyházak liturgiájával. Csak kutató kellett hozzá, aki ezekben a keresztény, félkeresztény, pogány szokásokban az értéket felismeri.

A hatvanas évek végén, amikor egy, a kézdívsárhelyi minoriták könyvtárában őrzött s 1688-ban Trencsénben előadott jezsuita dráma szövegét publikáltam, amely a december 6-án ünnepelt Szent Miklós életét, legendáját dramatizálta, természetesen izgatott a magyarországi Miklós-kultusz története is. Oly szívesen fel-lapoztam volna egy könyvet, amelyben a templompatricíniumok megtalálhatók, egy másikat, amely a naphoz fűződő népi hiedelmeket tartalmazza, vagy egy harmadikat, amely a történeti keresztnevek, helynevek dzsungelében teremtetett volna rendet, egy negyediket, amely a magyarországi, Szent Miklóst ábrázoló szobrokat, festményeket gyűjtötte volna egybe, vagy amely a róla szóló irodalmi emlékekre hívta volna fel figyelmemet. Mondom, kezembe vettem volna. Az *Ünnepi kalendárium* megjelenése előtt azonban egy sereg kisebb-nagyobb tanulmány eredményeit kellett csokorba rendeznem. S amikor cikkem megjelent, küldtem belőle egy példányt Szeged néprajzprofesszorának. Kedves választ kaptam tőle. Évekkel később, amikor Bálint professzor háromkötetes magyar ünnepfolklor-története napvilágot látott, két következtetést kellett levonnom: magam csak egyetlen szent magyarországi kultuszának történetét tártam fel — részlegesen, s ezt is csak óriási munka árán sikerült, Bálint Sándor az egyházi év minden szentjét a történeti Magyarország minden községében felkutatta. Én csak a Miklós-kultusszal kapcsolatos tanulmányokat néztem át, ő azonban nyakába akasztva tarisznyáját, a néprajzosok jellegzetes gyűjtőmódszerével házról házra, faluról falura járva szedett össze mérhetetlenül sok anyagot. Természetes, hogy ezután Bálint Sándor előtt szégyenkeznem kellett.

A professzor hite, személyes meggyőződése, városához, a tájhoz fűződő szeretete sohasem akadályozta meg abban, hogy ne keresse a keresztény kultúra pogány elemeit, hogy ne kutassa egy-egy szent, kultuszának más felekezetek paraliturgiájában való megjelenését, hogy ne érezze más felekezetek liturgiátörténetében a jártasságszerzés szükségességét. Szegedi professzorsága idején Scheiber Sándort, a rabbiképző mostani igazgatóját, a kiváló orientalistát, irodalomtörténészt megbízott tanárként alkalmazta azzal a céllal, hogy tanítványainak tartson előadást a keleti kultuszok magyarországi térhódításáról.

Mint etnográfust, Dankó Imre, a debreceni múzeum igazgatója így jellemzi Bálint Sándort: *Rendkívül szívós munkával, fanatikus eltökéltséggel egyrészt szűk-körűen, másrészt nagyon széleskörűen értelmezve az etnográfiát, világviszonylatban is párját ritkító szintézisre törekedett Szeged megmutatásában.*

Az egyetemes szemléletű, európai látókörű humanista magyar. Szűk körűnek hitt s mondjuk meg őszintén, világnézeti okok miatt nem is divatos fő kutatási témája miatt munkáját továbbvivő tanítványai nincsenek vagy alig vannak. Értő szem, halló fül azonnal észrevehette, hogy a professzor munkáját sosem kísérik látványos sikerek, s ezért épp egyetemi hallgatói köréből nem sokan akadnak, akik tőle a stafétabotot nyugodt lelkiismerettel átvehetik. Ha azonban a tanár—diák

viszonyt nemcsak a katedra és az iskolapad szűk világában értelmezzük, hanem tanítványainak tartjuk mindazokat, akik vele baráti viszonyban álltak, akik munkáit számtalanszor használták, akkor József Attilával szólva nyugodtan mondhatjuk, hogy egész népét tanította, s az egyetemes, európai, népi és keresztény kultúrának volt utolérhetetlen mestere. Ebben az értelemben nagyon sok örököse akad, hogy csak a legnyilvánvalóbbat említsem, Erdélyi Zsuzsannát, aki népi imák közreadásával máris klasszikus szintézist tudott megsejtetni. Azután a követők között másokat is találunk. Olyanokat, akik vele tanulták meg a gyűjtés módszertanát, olyanokat, akiket népi offerei, szakrális tárgyai ihlettek meg egy-egy hasonló gyűjtemény létrehozására, olyanokat, akik halála után alig néhány hónappal tudományos ülést rendeztek emlékére. S az a különös, hogy az *e tájra tévedt kis, ősz öregember*, ahogyan Polner Zoltán nevezi, kutatási irányait, témáit, a földrajzi területeket szinte szétosztva a tágabban értelmezett tanítványok körében, mindegyiknek juttatott valamit, az irodalomtörténésznek, a folklóristának, a tárgyi néprajzosnak, a bibliográfusnak, a kodikológusnak, a teológusnak, a muzeológusnak. Mint a vízbe dobott kő után a hullám, vagy mint az éterbe kibocsátott elektromos hangrezgés, gyűrűzik, terjed koncentrikus körökben tudása. S így letünk nagyon sokan, nem az ő katedrájától indulva, tanítványai.

Élete nagy összegező munkáit: a *Népünk ünnepei*-t (1938), az *Egy magyar szent ember*-t (1942), a *Szegedi szótár* két kötetét (1957), a *Szeged városá*-t (1959), a *Szegedi papriká*-t (1962), a *Szeged népé*-t (1965), *Karácsony, húsvét, pünkösd* című könyvét (1974), *Tombácz János meséi*-t (1975), a *Szeged reneszánsz kori műveltségé*-t, a *Szögédi nemzet* eddig megjelent kötetét (1976–1977), *Ünnepi kalendárium*-át (1977) a legjobb sajtórecenziók követték. Lektorai: Ortutay Gyula, Balassa Iván, Erdélyi Zsuzsanna szintézist teremtő készségét csodálták, mások, olvasói, tanítványai kitartó szorgalmát, a gáncsokat szelíden viselő erős akaratát.

A halála után megjelent nekrológok már keresték helyét az egyetemes magyar tudománytörténetben. Hadd idézzek ezekből néhány jellemzőt.

Annak ellenére, hogy egész életét Szegeden élte le és a szegedi folklór állt kutatásai középpontjában, élete és munkássága sosem vált csupán provinciális jelentőségűvé, és egy pillanatra sem engedett a rossz ízű nacionalizmus kísértéseinek. Élete végéig megmaradt egyetemes szemléletű, európai látókörű humanista magyarnak. Így vélekedik róla Csanád Béla.

A Csongrád megyei Hírlap is ugyanilyen nagy távlatot jelöl pályájának: Dugonics, Tömörkény, Móra Ferenc, Juhász Gyula szellemi gazdagságát és örökét teljesítette ki ma még felbecsülhetetlen értékű szellemtörténeti munkáival és tette híressé azt a tudományágat, amelyet néprajznak neveznek.

Tálasí professzor, a néprajzos szakember pedig többek között így értékelte tudományos tevékenységét:

Az egykori szegedi alsóvárosi parasztfiú munkásságával nemcsak szűkebb pályájának, de a magyar néprajz- és művelődéstörténeti tudományoknak, a távoli és közeli Európának egyaránt egy csaknem lezárt szintézist hagyott örökségül.

Holl Béla irodalomtörténeti érdeklődését tárja fel:

A mindig szerény tudós azonban a szűkebb szakmai, néprajzi diszciplína és a patriótaszemlélet határain túllátott. Korokat összefogó és a magyar művelődéstörténet egészét szemlélő szintézisre törekedett. Ennek módszerében is követendő példáját a *Szeged reneszánsz kori műveltsége* (Budapest, 1975) című tanulmányában mutatta meg... A patrióta-, sőt a felekezeti szemléleten is túlmutat a szakrális néprajz egy élet során gyűjtött és az egész magyar művelődéstörténet területére tekintő anyagának három kötetben való rendszerezése *Karácsony, húsvét, pünkösd és Ünnepi kalendárium* címmel.

Scheiber Sándor nekrológjában a legtöbbet mondja el egyéniségéről, emberiségéről, tudományos törekveiről:

Egy könyvtárnyi irodalom szerzője szegény, szerény — több: alázatos ember volt. A mások érdemeit felnagyító, a magáét háttérbe szorító. Erző, érzékeny lélek. A legtisztább ember, akit sok évtizedes barátságunk folyamán megismerhettem... Biztos vagyok benne, hogy értékekre fogékony korunk Szeged halhatatlan fiának nem késlekedik méltó emléket állítani; s Bálint Sándornak szobra lesz városában.

Számba véve tudományos tevékenységét, a kutatóban önkéntelenül felvetődik a kérdés: mindezt hogyan tudta elérni? Hogy tudott ennyi időt találni gyűjtésre, rendszerezésre, az írásra, a korrektúrázás időt rabló nyúgének elviselésére, s ezen

túl tudósi, baráti, rokoni, családi kapcsolatainak ápolására? Hiszen a nap neki is huszonnégy órából állott. Hamvas Istvánnak mondogatta gyakran jóízű kedveskedéssel:

— Tudod, édös lelköm, ha lehetne, kiülnék az alsóvárosi templom elé és időt koldulnék.

Bálint Péter is beszélt a professzor állandó időzavaráról, nem tudván, hogy a filológus munkájának természetes velejárója ez. A kutató tudós szinte állandóan késésben van. Hányszor fordulhatott elő vele is, hogy már befejezettnek hitt kézírataival még napokat, heteket kellett eltöltenie! A Móra Ferenc Múzeum igazgatója, a televíziós portréfilm riportere, Trogmayer Ottó mesélte, hogy már nyomdába adott, kieszedett kézírataihoz gyakran hozta a fejezetnyi pótlásokat.

Látogatói éppen ezért az időt szinte megállítani akaró tudósra soha nem haragudtak meg, ha figyelmeztette őket az idő múlására. Még egy-két szó, s máris távoztak. Sándor bácsi pedig újból könyvei, jegyzetei mellé telepedett. Másokra viszont, akikre idejét, tudását érdemes volt pazarolnia, nem sajnálta a múltó órákat. Segítséget nagyon szívesen elfogadott. Olykor a Somogyi Könyvtár, máskor a szegedi szeminárium növendékei segítettek neki az anyag rendezésében, a gépelésben. Ezenkívül pedig várt rá napi tizenkét órai munka, kora reggeltől késő estig, látástól vakulásig, ahogyan gyermekkorában a paprikatermelők között megszokta.

Ha mögcsináljátok a forradalmat, rám biztosan számíthattok! Rónay György egyik nagyon szép, Bálint Sándorról szóló esszéjében meséli el az alábbi esetet, a történet leírását Fábian Dánieltől, József Attila barátjától és munkatársától kölcsönözve. Bálint Sándor kikísérte az állomásra József Attilát és Fábian Dánielt, akik Szegeden épp röpiratuk megfogalmazása miatt találkoztak, s még a peronról utánuk kiáltott:

— Aztán, ha mögcsináljátok a forradalmat, rám biztosan számíthattok! — Néhány perc múlva az ifjú Bálint Sándort civil ruhás nyomozók kapták karon s a rendőrségre kísérték.

Ez az eset, valamint egy még napvilágot nem látott, múzeumban őrzött életrajzi visszaemlékezésének néhány mondata sejteti meg velünk, hogy az alsóvárosi parasztfiúban nemcsak a tudomány tüze lobogott, hanem valamiféle politikai szerepvállalásra is gondolt. Vonzódása az uralkodó magyar állapotokat megváltoztatni akaró, Szegeden végzett, baloldali fiatal értelmiséghez paraszti sorsának természetes következménye.

Tanítóképzős tanítványai szerint németellenessége ez idő tájt nyilvánvalóvá vált. S nemcsak életét biztos mederbe terelő vallásossága, hanem politikai állásfoglalása is arra készítette, hogy üldözött embereket bújtasson. Szétbomló családi fészkeben otthont találtak deportálásra ítélt zsidók, fiatal értelmiségiek vagy azok családtagjai. Másoknak — elhurcoltatásuk idejére — a vagyonát rejtgette. Az egyik visszaemlékező szerint a Viharsarok ismert képviselőjének, a későbbi jeles szociográfusnak a télikabátját adta kölcsön, hogy a Debrecenben tartott Ideiglenes Nemzetgyűlésre gyalog, szekéren, alkalmi gépkocsin, szovjet ágyútalpon elutazhasson. A képviselő nem fázott, az ifjú szimpatizáns pedig kabát nélkül maradt.

A koalíciós időszakban a kereszténydemokrata pártban tevékenykedett. Milyen eredménnyel? Nem tudni. Az emlékezet csak annyit őrzött meg, hogy politikai állásfoglalása, talán radikalitása miatt kemény szócstatát kellett vívnia a város püspökével s később az ellenkezést alig tűrő esztergomi érsekkel is. A fiatal, meggyőződéses politikus nem engedte, hogy az egyházi hatalmak párta politikáját meghatározzák. Ezek ellenére, amikor felvetődött annak a gondolata, hogy Magyarország a háború után rendezné viszonyát a Vatikánnal, Bálint Sándort az állam részéről is nagykövetnek szemelték ki.

A nyugdíjaztatása körüli zavarok is politikai szereplésének következményei voltak. A katedrát elhagyta, bizonyára érzékeny lelkét megrázta az eset, nyugalmasnak ígérkező nyugdíjas éveit azonban a legszigorúbb kolostori pontosságban beosztott napirend, igen aktív munka határozta meg. Ő világosan látta, hogy a nem akart, kényszerű nyugdíj tulajdonképpen ajándék neki, Szeged népének, az egész ország tudományosságának. S aki a nyugdíjaztatását annyira sürgette, akaratlanul is a legnagyobb jót tette vele, velünk.

Vallomása a már említett, ki nem adott visszaemlékezésében, nekünk szóló örökség:

— *Mindig arra törekedtem, hogy ami a paraszti kultúrában emberi, akár szellemi, akár erkölcsi érték volt, minél nagyobb mértékben beleépüljön ebbe a mi alakuló, urbánus, szocialista kultúránkba...*

Rendszerünket, társadalmi berendezkedésünket tehát magáénak érezte, s azt a maga módján tovább is akarta építeni. A róla, vele készült televíziós portré-filmben is hagyott ránk megfontolandó gondolatokat:

— *Mi lönnék, hogyha újra születnék? Nyugodtan és nyíltan azt mondanám, hogy pedagógus lönnék, nevelő lönnék, már csak azért is, mert a szocializmus mindön vonatkozástul eltekintve és vonatkozást megelőzve elsősorban pedagógiai kérdés. És ugye ezt szolgálni, egy nemzetnek, egy társadalomnak az ügyit, önméltóit, örömit, ami az alkotásokban, az emberi művekben telhetik... Szóval, azt merném mondani, hogy izig-vérig pedagógus vagyok mind a mai napig, még akkor is, hogyha a tudomány tárgyilagosságra kötelez. Ezt a tárgyilagosságot nagyon tisztülöm, még legbensőbb meggyőződésömet sem engedöm szóhoz jutni ezeknél a szakrális néprajzi munkáknál!*

Az igazak lelke Isten kezében van és a halál gyötrelme nem érinti őket. A világból való távozásukat balsorsnak vélték, elmenetelüket megsemmisülésnek. Ők azonban békeségben vannak, mert ha az emberek szemében kínokat szenvedtek is, a reményük telve volt halhatatlansággal.

A temetési szertartást végző pap, a mindig szolgálatkész jó barát a Bölcsesség könyvének szavait idézte Bálint Sándor temetésén. Róla mindenki tudta, hogy gyakorló katolikus volt. Piarista paptanárok nevelték, akikre a református Balogh István úgy emlékezik, hogy Sík Sándorral az élen a neokatolicizmus képviselői. Valóban, a barokk sallangoktól, díszektől, rangoktól, címektől mentes, de munkával, aktív közéleti tevékenységgel, tudománnyal telt emberek gyülekezete vette őt körül. Bálint Sándor egyik jelentős hitélményét bizonyára itt szerezte. Ennek első ösztönzője természetesen édesanyja lehetett. Eljárván vele az alsóvárosi ferences templom vasárnapjaira, olvasós, litániás, imádságos búcsúira, Bálint Sándor itt találkozhatott a jámbor asszonyok, férfiak templomon kívüli szertartásaival, maguk faragta, továbbadta imaköltményeivel, dalaival. S a nyújtott, hajlításokkal ékesített, szinte az egekbe emelő ének, a körmenetek innen is, onnan is visszhangzó, ismétlődő dallamvilága vezették el — a bartóki élményen túl — a szakrális néprajzhoz, s egyben erősítették a hitét.

Nem ragadt azonban meg a „csak a katolikus anyaszentegyház üdvözt” tridentinai tételénél. Messzebbre látott. Példaképei a racionális hit szószólói s az olasz reneszánsz nagy irodalmi alakjának követői, a ferencesek lehettek. Sík Sándorhoz hasonlóan szeretete, becsülte a hívőket, a nem hívőket és a kételkedőket, hisz tudta, hogy az ember legtermészetesebb tulajdonsága a kétely, de tudta azt is, hogy útjuk egyfelé vezet. Csak eggyel nem tudott szóba elegyedni, azzal, *Aki a minden mindegy hullamérgét / Oltja miazmás ördögmosolyával / Az édes élet organizmusába* (Sík S.: Hívők és hitetlenek).

Azt kereste, ami összeköti az embereket, s nem azt, ami távolasztja őket egymástól. Felesége halála után, amikor „nem vőtte be a munka”, egy fájdalmas bolyongásában vetődött be régi barátjához, Scheiber Sándorhoz. S mint ezt nekem Scheiber professzor elmondta, első kérdése az volt, van-e olyan imájuk, amit a halottakért szoktak elmondani, majd az igenlő válasza csak annyit kért, hogy az Ábrahám kebelére távozott feleségéért mondjanak el egy imádságot.

Azt is megtudtam róla, hogy a fogadalmi templomban naponta áldozott, a szegedi szerb templomban meg székert tartottak fenn a számára. Sejtethő tehát, hogy ő maga kereste azokat a lehetőségeket, amelyek az Isten népét, az egy pásztor egy nyáját egybeterelhetik.

Amikor József Attilától, Fábíán Dánieltől elválva a rendőrségre cipelték, akkor — mint Rónay György előadja — Bálint Sándor hosszú előadásba kezdett. *Magyarázta Krisztus szerepét a történelemben, akit a legnagyobb lelki forradalmárnak tart... A szeretetről prédikált, amely megváltja az emberiséget...*

Valamiféle ősi hit, a keresztényüldözések korának tántoríthatatlan buzgalma, a gályarab prédikátorok, a kassai vértanúk lángolása, áthatolhatatlansága égett benne, amelynek fészkeben mindig parázs izzott. Nyugdíjaztatása előtt még egyszer bíróság elé idézték, s akkor az utolsó szó jogán csak ennyit nyilatkozott meg: szégyentőljáról.

— Arra kéröm az én Uramot Istenömet, hogy ne tudjam mög, ki juttatott ide, hogy ne éljen gyűlölet bennem iránta.

Csak ennyit, és nem többet. Azután több, mint egy évtizeddel később találkozott azzal, aki őt „ide juttatta”, s útítársától, a mindig segíteni kész Hamvas Istvántól elszakadva, odament ideggonдозott, egykori rosszakarójához — beszélgetni.

*

Bálint Sándor ember volt az emberek között, s ez a legnemesebb erény, amely a hívő szerint az Isten közelében való boldog megnyugvást, a felekezeten kívüli számára pedig a halál után a könyveiben és a róla szóló írásokban tartós emlékezetet érdemel.

Okkal tartották a föld egyik legjámborabb emberét vétkeken apolitikusnak. A „három emberről dolgozó tudós” sejtetően gyakran érezte magát a Tisza partján száműzöttnek, s mondhatta Mikessel, nem a tenger mormolását, csak a Tisza szelid locsogását hallgatva: *Némellyeket az Isten felmagasztal, némellyeket megaláz és mindeniknek halálát kell néki adni...*

Bálint Sándornak azonban Szeged mindig csak Zágont jelentette és sosem Rodostót, hisz ez a város adott neki bölcsőt, édesanyát, csendes folyót, jó tanárokat, professzorokat, katedrát tanítóképzőben, tanárképzőben és egyetemen, de méltatlanul korai, mégis, a maga és mindannyiunk hasznára vált nyugdíjat is. Itt jelent meg tanulmányainak tekintélyes része, itt látott napvilágot élete nagy munkája és álma, a háromkötetes *Szögedi Nemzet*, itt forgatták róla emlékezetes portréfilmjét.

Itt van az alsóvárosi templom ferences áhítatával, itt köszönt rá sétái alkalmával a Somogyi Könyvtár, ahol mindig otthon érezte magát, s itt, a Móra Múzeum folyosóin lesték, figyelték szinte minden kívánságát. Itt készült népzene-kutató menyének az a tökéletes bőrduda, amellyel hajdan volt lakodalmak hangulatát tudták megidézni. Bölcsőjét itt ácsolták, koporsóba máshol fektették, de pihenni örökre Zágónba tért vissza.

Egyik nagyon kedves ismerősének, az őt versben köszöntő Dékány Endrének rövid köszönő levele végére ennyit írt: *A halálnál is erősebb szeretettel köszöntelek életünk nagy ádventjében. 1979. karácsony. Sándor bátyád.*

Akkor, élete utolsó karácsonyán is tudta, hogy a halál nem végzetes hatalom. Tudta, hogy a kikerülhetetlen halál felett is boldog hatalmat gyakorol a szeretet, amely Pál apostol himnikus szárnyalású prózája szerint mindenekfelett él és uralkodik.

Jegyzetek: 1. Itt mondok köszönetet mindazoknak, akik szívaival, kézíratos tanulmányaikkal, Bálint Sándorra vonatkozó cikkgyűjteményeikkel segítséget nyújtottak. Így Scheiber Sándornak, Dékány Endrének, Paksa Katalinnak, Balogh Istvánnak, Tóth Bélának, Péter Lászlónak, Gyuris Györgynek, Cs. Tokácsli Boglárnak, Illa Mihálynak, Keserű Bálintnak, Hamvas Istvánnak, Bálint Péternek, Trogmayer Ottónak, Juhász Antalnak, Erdélyi Zsuzsannának. — 2. Az alábbi, Bálint Sándorról szóló cikkeket, tanulmányokat és nekrológokat használtam:

Csanád Béla Bálint Sándor halálára (Új Ember, 1980. máj. 25.) — Dankó Imre A „szögedi nemzet” krónikása (Hajdú-Bihari Napló, 1980. máj. 17.) — Erdélyi Zsuzsanna Szeged Alsóváros ünnepe. Bálint Sándor 75 éves (Új Ember, 1979. szept. 30.) — Hamvas István Bálint Sándor temetésén elmondott beszéd (Kézirat) — Holl Béla Bálint Sándor (1904–1980) (IK, 1980. 3. sz.) — K. I. Búcsú Szeged szerelmesétől (Magyar Nemzet, 1980. máj. 13.) — Kilián István Bálint Sándor emléke (Napjaink, 1980. júl.) — Molnár Zoltán Kinek kell a magyar néprajz? (ÉS, 1974. szept. 21.) — N N Eltemették Bálint Sándort (Délmagyarország, 1980. máj. 21.) — N N Bálint Sándor [Forrás (Jugoszlávia), 1980. jún. 6.] — Péter László Beszélgetés Bálint Sándorral (Kortárs, 1980. aug.) — Péter László Bálint Sándor munkássága [Bibliográfia (Szeged), 1974] — Péter László Bálint Sándor nélkül (Kortárs, 1980. aug.) — Polner Zoltán A pátriárka (Kézirat) — Pr Z Elhunyt Bálint Sándor (Csongrád megyei Hírlap, 1980. máj. 11.) — Rónay György Bálint Sándor (Vigília, 1976. jan.) — Scheiber Sándor Bálint Sándor (ÉS, 1980. máj. 17.) — Tóth Árpád A „legszögedibb szögedi”. Bálint Sándor-portréfilm (1979. júl. 19. Szerk. D. Fehér Zsuzsa) — Tóth Béla Sándor bátyánk (Tiszatáj, 1980. jún.) — Tóth Sándor Bálint Sándor a magyar népballedáról (Vigília, 1974. okt.) — Trogmayer Ottó és Bálint Sándor beszélgetése. (Magnószalag a Móra Ferenc Múzeum hangarchívumból) — Ujváry Zoltán Folklórjegyzetek Grúziából (Múzeumi Kurír, 1972. aug. 8.).

NÉPRAJZ ÉS LITURGIA

Bállnt Sándor és
Radó Polkár emlékének

Ha tájékozódni szeretnénk a liturgia tudománya és a néprajzkutatás kapcsolatáról, a néprajznak a liturgikában betöltött szerepéről, s felütjük a témába vágó újabb szakkönyveket, munkánkat kevés eredménnyel zárhatjuk. *H. Reifenberg* — egyébként kitűnő — fundamentális liturgiája — a népi áhítatformák fontosságának hangsúlyozása mellett — teljesen figyelmen kívül hagyja e két tudományág lehetséges kapcsolatát. (1) *A. G. Martimort* alapvető liturgikus kézikönyvében hiába keressük a „néprajz” címszót a tárgymutatóban; a szerző a liturgikához közel álló kutatási ágként csak a valláspszichológiát, a szociológiát, a vallástörténetet és a mélylélektant említi. (2) A néprajz és a liturgika érintkezési területén található jelenségek között is nehéz eligazodni a könyvben. A „szokás” címszónál két olyan területet említ együtt a szerző, melynek kevés köze van egymáshoz: a vallásos és a liturgikus szokásokat, valamint a szokásoknak a liturgikus törvényhozásban elfoglalt helyét. A 101. oldal 67. jegyzete az egyetlen hely a műben, ahol egy bevezető megjegyzés után — „a népi vallásosság szokásainak széles területéről nem rendelkezünk a szórványos kutatások összefoglalásával” — *Martimort* fölhívja a figyelmet a vallásos néprajz területén megjelent néhány fontosabb munkára. Jelentősebb mértékben föl lehetett volna használni a néprajzi kutatás eredményeit például a szentségekről, az ünnepekről, a körmenetekről, a búcsújárásról, az áldásokról és az idő megszenteléséről szóló fejezetekben. Az alapfogalmakat tárgyaló fejezetben a *pia exercitia* leírásánál *Martimort* megállapítja: „Az áhítategyakorlatok lelkipásztori jelentőségét ma elsősorban az egyes keresztény országok jámborsági szokásaival kapcsolatban hangsúlyozzák. Néhány közülük még liturgikus cselekménnyé is válhat, de csak akkor, ha felépítése és értéke lehetővé teszi, hogy egy püspökség, egy rend vagy akár az egész egyház gyakorlatává tegyék.” Majd a jegyzetben hozzáfűzi: „Példa erre a XIV. században az úrnapi körmenetnek és 1951-ben a keresztségi fogadalom megújításának kiterjesztése az egész egyházra.” Ez a leírás figyelmen kívül hagyja a vallásos népszokások és a liturgia intenzív kapcsolatát, amibe — mint az úrnapi körmenetek említése is mutatja — az egyháztörténelem is szorosan beletartozik. A kutatás előrelépését bizonyítja, hogy az *Archiv für Liturgiewissenschaft* 1978. évi bibliográfiai kötete már jelentős figyelmet szentel a témának, s több más társtudomány mellett a vallási néprajz területén megjelent munkákról is részletes bibliográfiai felsorolást és rövid ismertetést közöl. (3)

A kutatás elmaradottságára utal, hogy *A. L. Mayer* *Liturgie und Volkskunde* című programadó tanulmányában már negyven évvel ezelőtt utalt a liturgika és a néprajz kapcsolatára. (4) Szerinte a szükséges kutatásokat két munkacsoport végezhetné. Az egyik „a népi jelenségeknek a liturgiához való általános és alapvető viszonyát kutatná különböző népeknél, különböző időkben”, a másik pedig a speciális kapcsolatokat vizsgálná, vagyis 1. „azokat a kapcsolatokat, amelyek *thesei* (állítás, tételezés révén) keletkeztek — a) átvételek a liturgiából a népibe, b) átvételek a népiből a liturgiába —, és 2. azokat a kapcsolatokat, amelyek *physei*ként léteznek, amelyek tehát gyökereikben, természetüknél fogva vannak összekötve a liturgia lényegével”. Mayer összefoglalóan megállapítja, hogy „a néprajznak és a liturgikának széles területen lehet és kell együttműködnie... Ez mindkét tudományág számára gyümölcsöző volna”. Ez a kitűzött cél máig sem valósult meg, s csak megismételhetjük Mayer tanulmányának egyik bevezető megjegyzését: „Becsületesen be kell ismernünk, hogy a kutatásnak egészen az elején állunk”.

Mayer nem állt egyedül elképzelésével. *Georg Schreiber* katolikus részről több évtizeden át alapvetően meghatározta a német vallási néprajzi kutatást; munkáiban a jogtörténet, a liturgika és a néprajz fonódik össze. (5) A német kutatás a 30-as években — és a II. világháború után ismét — elsősorban a búcsújárás és a hagiográfia felé fordult. Így Mayer és Schreiber munkái a liturgia és a népi,

illetve az ún. magaskultúra kapcsolatáról máig jelentősek maradtak, s értékes anyagot és ösztönzést közvetítettek mind a liturgika, mind a néprajzkutatás számára.

Visszatekintve tehát úgy tűnik, hogy a liturgikus mozgalom a saját kárára nehezítette meg a két tudomány közti együttműködést. Bár a mozgalom jelentős mértékben előrelendítette a liturgiát, az általa meghatározott álláspontokról a népi vallásosság és a vallásos népszokások liturgián kívüli formáiról idegenkedve vett tudomást, és nehezen hajlott ezek szélesebb körű vizsgálatára. A vallási néprajz viszont a liturgikus mozgalomban látott veszélyt, mert vizsgálatainak tárgya könnyen áldozatul eshetett volna egyfajta „tisztá” liturgikus vallásosság kialakításának.

Míg *Pius Parschnak* a népi vallásosság objektív és szubjektív formáit megkülönböztető elmélete lényegében már a múlté, (6) *R. Guardini* 1918-ban írt — a kutatás szem előtt tartandó követelményeit körvonalazó — sorai ma is érvényesek. Szerinte a népi ájtatosságok „többé-kevésbé magukon viselik az egyes korok és vidékek jellegét, s közvetlen kifejezői az illető közösség elkülönült alkatainak. Az egyes ember öncélú imájával szemben még mindig egyetemesekek és tárgyilagosak, de szűkebb körűek, mint az egyház imádsága, a liturgia. Még mindig inkább az egyéni áhítat keresése jut bennük szóhoz. Éppen ezért a liturgikus élet módozatai és szabályai nem lehetnek minden további nélkül mérvadók a nem liturgikus imádságokban. Sohasem lehet elfogadni azt a követelést, hogy a liturgia legyen a közös ájtatossági élet kizárólagos módja. Ez a hívő nép lelki igényeinek félreismerését jelentené. Sőt, a liturgikus imák mellett mindig meglesznek a népi imák, melyek mindig úgy alakulnak, ahogy azt a változó történelmi, népi, társadalmi és helyi körülmények kívánják. Nagy hiba lenne a nép lelki életének értékes kincseit a liturgia kedvéért sutba dobni vagy hozzáidomítani.” (7)

A néprajzi kutatás tárgyát, a hagyományok életét — ami a vallási néprajz részterületén kérdésfőltevéssünkkel kapcsolatban elsősorban a vallásos néphitben és népszokásban jut kifejezésre — élő egységként szemléli. Ez az egység az egyes ember tudatában és egy adott embercsoport világnézetében gyökerezik. Ez azt jelenti, hogy a vallásos népi kultúrához és a beleágyazódott népi vallásossághoz az egyház hite és liturgiája is hozzátartozik, s ezeket olyan mértékben kell bevonni a kutatásba, amilyen mértékben az egyes ember és a közösség életét valóban — és nemcsak követelményként — meghatározzák. (8) A népi és az egyházi vallásosság, a vallásos népszokás és a liturgia közötti kapcsolat lényeges tényezője a vallásos népi kultúra megértésének. Másképpen kifejezve, „a népi kultúra sajátosságát az okozza, hogy be van ágyazva a magas kultúrába és csak az ezzel való kapcsolatának állandó figyelembevételével kutatható”. (9) A néprajzi kutatás nem csupán a népi kultúra eredetére, fejlődésére, szerepére és átalakulására vonatkozó törvényszerűségekkal foglalkozik, hanem feladatai közé tartozik azoknak a viszonyrendszereknek a vizsgálata is, amelyek szerint a népi kultúra a magaskultúrához kapcsolódik. Ebből a szempontból tehát vizsgálja a népi kultúra viszonyát az egyházhoz, többek között például részletesen elemzi azt az ismert tényt, hogy a kereszténység előtti elképzelések és szokásformák a kereszténység felvétele után is hosszú ideig tovább élnek, és az egyházi tekintély vagy átalakította (*interpretatio christiana*), vagy — mint a keresztény hittel összeegyeztethetetlen elképzeléseket — visszautasította őket. (10) Vizsgálja továbbá azokat a fejlődési irányokat, amelyek az egyház liturgiáján kívül a keresztény hit hatására a népi vallásosság és a vallásos szokások új formáihoz vezettek, s amelyek az egyes ember és a közösség életét gyakran erősebben meghatározzák, mint maga a liturgia.

A népnek az egyházban betöltött szerepére irányuló figyelem, továbbá a hívők általános papságára és az Isten egész népére kiírástott kegyelemre vonatkozó elgondolások — amelyeket a II. vatikáni zsinat az egyházzal szóló konstitúciójában fogalmazott meg (különösen a II. fejezet 12. cikkelye) — indítékul szolgálhatnak arra, hogy a népi vallásosság jelentőségét az egyházban magasabba értékeljük, mint ez az utóbbi évtizedekben történt, anélkül, hogy kétségbe vonnánk a liturgika által az áhítatformák megítélésére kidolgozott kritériumokat. Bármilyen nagy a kísértés, történelmi meghatározottságának figyelembevétele nélkül mégsem vehetjük alapul a népi vallásosságot minden áhítatforma megítélésénél. (Már a liturgikus mozgalmon belül is megfigyelhető az értelmezés változása.) (11) Ugyanakkor állítható, hogy nemcsak a liturgia, hanem a liturgián kívüli áhítatformák is igaz gyümölcsei lehetnek a keresztény életnek, még ha azok értéke lényegesen kisebb is a liturgia értékeinél. A reformáció után például éppen a liturgián kívüli áhítat-

formák határozták meg jelentős mértékben a katolikus vallásosság sok helyütt még ma is tovább élő típusát. Ha a liturgia nemcsak a liturgikus szövegek és rítusok történetét, nemcsak azok teológiai jelentését, hanem a liturgia hatásait is vizsgálja — ez eddig elsősorban a népnek a liturgikus ünnepeken elfoglalt helyéről írt munkákban figyelhető meg —, akkor ez a kérdésfeltevés a néprajz problematikájával találkozik.

A történelmi irányultságú néprajzi kutatások mellett napjainkban egyre inkább előtérbe kerül a jelen néprajzi vizsgálata, ami a szociológiával szorosan együttműködve — és ez a vallási néprajz számára a vallásszociológiát jelenti — a jelen egyre gyorsabban változó népi kultúráját elemzi.

Ez a változás éppen a hagyományos vallásos elképzelésekre hat elsősorban. A vallásos népi kultúra lépésről lépésre bomlik föl, alakul át vagy tűnik el teljesen. (12) A II. vatikáni zsinat is foglalkozott ezekkel a változásokkal a XXIII. János pápa által adott célkitűzéssel, az aggiornamentóval kapcsolatban, és *Az egyház a mai világban* kezdetű lelkipásztori konstitúcióban közelebbről is jellemezte a helyzetet. A zsinati dokumentum a 4. cikkelyben a világ „gyökeres társadalmi és kulturális átalakulásáról” beszél, „amely kihat a vallási életre is”. Majd a 7. cikkely így folytatja: „Az élesedő ítélőképeség megtisztítja azt a világ mágikus fel-fogásától s a még mindig bujkáló babonától, egyúttal pedig megköveteli, hogy a csatlakozás a hithez mindinkább személyes döntés legyen; ennek következtében sokakban válik elevenebbé az érzék Isten iránt. Ugyanakkor viszont mind nagyobb tömegek gyakorlatilag elhagyják a vallást.” Az újonnan keletkező kultúra általános jellemzése után az 56. cikkelyben a Zsinat fölveti a kérdést: „Mit kell tenni, hogy a kultúrák egyre gyakoribb találkozása őszinte és gyümölcsöző párbeszédre vezessen a különböző csoportok és nemzetek között, de ne bolygassa fel a közösségek életét, ne merítse feledésbe az elődök bölcsességét, és ne mossa el a népek jellegzetességeit? Hogyan lehet fokozni az új kultúra lendületét és terjeszkedését, hogy közben veszendőbe ne menjen az őszinte ragaszkodás az örökség: a hagyományok iránt?”

Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel néhány részlet az 58. cikkelyből is, amelyben a Zsinat megállapítja, hogy az egyház „felhasználja a különféle kultúrák vívmányait”, hogy „minden nép körében terjessze és kifejtse Krisztus üzenetét, tanulmányozza és mélyebben megértse azt, s a liturgia cselekményeiben meg a hívők sokféle közösségének életében jobban szemléltesse. Az egyház nincs hozzátartozva kizárólagosan és elválaszthatatlanul egyetlen fajhoz vagy nemzethez, egyetlen sajátos életformához, egyetlen ősi vagy új szokáshoz sem, minthogy minden kor és minden földrész valamennyi népéhez szól a küldetése.”

A Zsinatnak a kultúra változásáról és az egyház szabadságáról szóló megállapításai között a teológiai tudományoknak, mindenekelőtt a liturgikának a vallási néprajzzal lehetséges együttműködésére is találunk utalásokat. Mind az 56. cikkely, mely a különböző néprétegek közötti „őszinte és gyümölcsöző párbeszédre” szólít föl, mind az egyháznak a szokásokhoz való viszonyára vonatkozó 58. cikkely végül is a népi kultúra és a magaskultúra kapcsolatának problémájával foglalkozik. A néprajz rendelkezik olyan módszerekkel, amelyekkel föl tudja ismerni a népi kultúra változásait, a változás okait, le tudja írni alakulását és föl tudja mérni hatásait.

A vallásos népi kultúra fejlődésének néhány fő iránya ma már — legalábbis körvonalaiban — kirajzolódik előttünk. Az egyik oldalon a népi vallásosság egyértelmű visszaszorulását tapasztalhatjuk. Ez rendkívül differenciált folyamat, ami éppúgy kapcsolatban van az iparosodással és a városiasodással, mint a területi vallási tagozódásával és a népi kultúra egész szerkezetével. A másik oldalon a népi vallásosság formáinak átalakulását, bizonyos fokú megújulását figyelhetjük meg. A tömegkultúra felszíne alatt a népi kultúrának sok megjelenési formája maradt fenn, amely — részben rejtve, csak az éles vizsgáló szemnek fölismerhetően, részben a nyílvanosság előtt, kommunikációs eszközök közvetítésével, folklorisztikus változatban — máig él. (13) Ezeket a jelenségeket lélektani gyökereik, az átrétegződő társadalomban betöltött szerepük és szociológiai szerkezetük szerint kellene vizsgálni.

Itt arra a nagyobb összefüggésrendszerre utalunk, amelyben a vallásos népi kultúra változásai elhelyezhetők. A felsorolt négy sajátosság az egyház és a mai világ viszonyáról szóló lelkipásztori konstitúció szövegében is kimutatható.

1. *Az áthagyományozott világkép átalakulása.* Ez megkérdőjelezni látszik a hagyományos istenképet s a világértelmezés növekvő deszakralizálásához és ettől függő szekularizálásához vezet. Ez az átalakulás megnöveli a profán és a szakrális szféra helytelen dualizmusát, és a hagyományos vallásos magatartásformákat peremjelenségekké alakítja.

2. *A néphit és a vallásos népszokások funkciójának változása.* A letűnő társadalmi rendben a néphit egyik funkciója az ember létének értelmezése volt, amit a mindig változó, de egészében évszázadokig fennálló hagyomány nyújtott, beágyazva azt az egyház világértelmezésébe. Ez szorosan összefonódott — az állam is biztosította — a rendi társadalommal és a neki megfelelő munkaszervezettel. Ilyen keretek között a néphit és a vallásos népszokás meg tudta teremteni az egyes ember Istenhez vezető személyes útjának lehetőségét. Ezt a két funkciót, az értelmezést és a transzcendálást a néphit és a vallásos népszokás ma már egyre kevésbé teljesíti. A mai ember egy sereg új élettevékenységet talál, ezzel helyettesíti a néphit és a népszokás funkcióit, illetve ennek következtében az élet értelmezése és a transzcendálás szemmel láthatóan tárgytalanná válik. A koordinátarendszer, melyen belül értelmesek voltak ezek a tevékenységek, fölbomlott: a városiasodás sok hagyományt megszüntetett — legjobban még a családi hagyomány maradt fenn —, s így a népi kultúra megértésének lehetősége is veszélyben forog. Az egyház intézménye már-már olyan egyértelműen hozzárendelődik az új társadalmi rend bizonyos rétegeihez, hogy ezáltal látszólag egészen elszakad a többitől. Az egyház és a munkavilág közti kapcsolat teljesen felbomlott, az állam pedig megszűnt az áthagyományozott rend biztosítéka lenni.

3. *Bizonyos vallásos szokásformák megszűnése,* ami részben természetes következménye a városiasodásnak, a mezőgazdaságra épülő társadalmi szerkezet átalakulásának. Ezek hatására a szokásokat hordozó csoportok, mint például a nagycsalád, szomszédság, szerzetesrendek, vallásos társulatok, faluközösségek stb. sorra felbomlanak, megszűnnek.

4. *Az egyházon belüli újító mozgalmak befolyása.* A liturgikus mozgalom például éppen akkor érezteti hatását, amikor a vallásos népi kultúra sok formája az említett okok miatt kérdésessé válik, illetve felbomlik. Ezzel párhuzamosan a megújulási törekvések szellemében teljesen új lehetőségek nyílnak a túlélt formák megváltoztatására. Ezen a téren több kezdeményezés figyelhető meg: új formái vannak az imádságnak, a családi vallásosságnak, a búcsújárásnak, a nem liturgikus istentiszteletnek. Ezek a formák lényegesen különböznek a hagyományos megnyilvánulásoktól.

A vallási néprajz számára a liturgikus konstitúcióból és az ökumenizmusról szóló dekrétumból még további feladatok is adódnak. A liturgikus konstitúció 13. cikkelyében az áhítatyakorlatok kerülnek szóba. A Zsinatnak gondja van arra, hogy ezek „legyenek összhangban a liturgiával, mintegy abból fakadjanak, és arra készítsék fel a népet; a liturgia ugyanis természeténél fogva messze fölötte áll valamennyinek”. Az áhítatformák káros vagy hasznos voltának eldöntése nemcsak a liturgika feladata; az elemzésbe be kellene vonni a vallási néprajzot is, mivel a már meglevő vagy az ezután elvégzendő vizsgálatok segítségével felvilágosítást tudna adni a kérdéses szokások keletkezéséről, történetéről és jelentőségéről.

A liturgikának a legfőbb teológiai tárgyak közé emelése és a Zsinat követelése — „a liturgiát tárgyalni kell mind teológiai és történeti, mind pedig lelki-ségi, pasztorális és jogi szempontból” (LK 16. cikkely) — a vallási néprajz figyelembevételét is ajánlja, mert a megfelelő ismeretek közvetítésével fölkészíthető a pasztorációs munkát végzőket arra, hogy helytálló, tudományosan megalapozott véleményt alakítsanak ki az egyházközségben található szokásokról.

A Zsinatnak a Zsinat utáni liturgikus bizottságnak adott, a szentségek és a szentelmények rítusáról szóló megbízása is ajánlja a vallási néprajzzal való együttműködést. Az idők folyamán „a szentségek és a szentelmények rítusába olyan elemek kerültek bele, amelyek korunkban már nem világítanak rá azoknak természetére és céljára” (LK 62. cikkely). Föltárásukban a liturgika gyümölcsözően dolgozhatna együtt a néprajzkutatással. Ez mindenekelőtt a szentelmények megítélésére érvényes, mivel ezek egy része kereszténység előtti szokások kereszténnyé alakításával keletkezett. Az átörökölt európai keresztény hagyományok visszaszorulásával párhuzamosan az Európán kívüli szokások integrációjának növekedése.

A liturgikus konstitúció 37–40. cikkelye alapvető irányelveket fogalmaz meg az európai kultúrformákhoz kötött keresztény liturgia alkalmazásáról a különböző népek sajátosságaihoz és hagyományaihoz. „Az egyház a hitet és a közjót nem érintő dolgokban nem kívánja kötelezővé tenni a formák merev egységét, még a liturgiában sem. Sőt ápolja és fejleszti a különböző népek és nemzetek jellegzetes adottságait és örökségét. Ami tehát a népek szokásaiban nincs elválaszthatatlanul egybekapcsolva babonákkal és tévedésekkel, azt jóakarattal mérlegeli, és ha lehetséges, teljesen érintetlenül megőrzi, sőt olykor magába a liturgiába is beépíti, amennyiben az a liturgia igazi és hiteles szellemével összeegyeztethető” (LK 37. cikkely). E részlet fölidézi azt a híres utasítást, amit Nagy Szent Gergely pápa adott Ágoston apátnak az angolszászok misszionálásakor. Eszerint a misszióknak minél teljesebben alkalmazkodnia kell az országok sajátosságaihoz és szokásaihoz. A liturgikus konstitúció 40/3. cikkelye szerint a missziós országokban a liturgikus törvények végrehajtásáról szóló határozatok megalkotásába „szakértőket kell bevonni”. Bár itt elsősorban olyan szakértőkről lehet szó, akik liturgikus és missziós szempontból számítanak szakembereknek, haszonnal működhetnek közre a munkában néprajzkutatók is. Az 1959-ben Nijmegen-Udenben a missziókról és a liturgiáról tartott tanulmányi hét egyik közleménye megállapítja: „A néprajzkutatók meggyőzően igazolták a liturgia és a helyi szokások közti kapcsolat lazaságát. De világossá vált az is, hogy hiányoznak még a különféle tudományos előmunkálatok, amik pedig nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy az alkalmazkodás kérdéseit megfelelő szakértelemmel kezelhessük. Ezért szükséges Európa keresztény hagyományainak a vizsgálata, és meg kell mutatni azokat az utakat, amelyek ezen a területen járhatók lennének. Mert az új formák átvételére irányuló tevékenység a saját hagyományok ismerete nélkül könnyen zsákutcába vezethet.” (14) Itt a néprajznak a liturgikán keresztül vezető új együttműködési lehetősége sejlik föl a missziók tudományával, ami a néprajz, illetve az etnológia és a vallástörténet régi kapcsolatait is erősítené.

A missziós területeken ma is vannak eredeti hagyományok, bár még nem olyan régen teljesen magától értetődően ültettek át a fiatal egyházakba európai keresztény szokásokat. Hogy mennyire vállalható ezért a jövőben a felelősség, az nagymértékben függ az illetékes tudományok állásfoglalásától, ami megmutatná, milyen körülmények között keletkezett egy szokás, hogyan változott az idők folyamán, és indokolt-e az adott esetben az átvitel.

Föltehető, hogy Afrika és Ázsia országainak növekvő iparosodásával és városiasodásával belátható időn belül hasonló változások mennek végbe, mint amiket ma élünk át Európában és Amerikában. Az egységesedő világkultúra valószínűleg hasonló problémákat vet majd fel, mint amilyenekkel ma itt találkozunk. Ezért megfigyeléseink és tapasztalataink a ma még iparilag kevésbé fejlett országok és egyházaik számára is jelentősek lehetnek.

Egészen más jellegűek azok a feladatok, amelyeket az ökumenizmusról szóló dekrétum körvonalaz a vallási néprajz kutatásai előtt. A 9. cikkely szerint „különböző testvéreink lelkületét meg kell ismerni. Ennek feltétele az igazsághoz ragaszkodó és jóakaró tanulmányozás. A megfelelő előtanulmányokkal felkészült katolikusok jobban ismerjék meg testvéreik sajátos tanítását és történetét, lelkiségét és istentiszteletét, vallásuk lélektanát és kultúrájukat.” A néprajznak — más tudományágak mellett — itt is van mondanivalója. Nélküle aligha volna lehetséges a nem katolikus egyházak vallásos népi kultúrájának megismerése. Ugyanakkor keresi a szorosabb együttműködést azokkal a szakemberekkel, akik az ortodox, az anglikán és a protestáns egyházak vallásos népi kultúrájával foglalkoznak. Ha ezzel a vallási néprajz erősen közeledik is egy egyházi néprajzhoz, ennek nem szabad beszűküléshez és egyoldalúsághoz vezetnie. Az egyházi néprajz művelése is csak az általános néprajz keretei között és módszereivel lehetséges.

A keleti egyház vallásos népi kultúráját, amely tartalmában sok rokon vonást mutat a katolikus egyház vallásos népi kultúrájával, a különböző etnikai és történelmi adottságok sokrétűségéből lehet megérteni. Erősen meghatározza a liturgia; benne a keresztény „magaskultúra” és a vallásos népi kultúra különösen szoros kapcsolatban áll egymással. Példaként említhetjük az évszázados idegen uralomhoz kötött görög-ortodox egyház vallásos népi kultúráját, ahol az egyház évszázadokig a fennmaradás egyetlen lehetőségét nyújtotta. (15)

Míg a keleti egyházak vallásos népi kultúráját a magaskultúrához való szoros kapcsolat jellemzi, a protestáns egyházak vallásos népi kultúrájának körülírásánál utalni kell a szakadásra, ami a reformációval és a vallásos szokások elutasításával az újonnan keletkező protestáns egyházak és a XVI. század vallásos kultúrája között végbement. (16) Ez a törés máig hat, de nem akadályozta meg egy új, protestáns szellemű vallásos népi kultúra keletkezését. (17) Az ökumenikus párbeszéd beható foglalkozást igényel azokkal a problémákkal, amelyek a katolikus és protestáns keresztények eltérő életmódjának kialakulásához vezettek, és amelyek valószínűleg rejtve erősebben hatnak tovább, mint ahogyan azt a külső életformák növekvő hasonlása látni engedi. (18)

Jegyzetek: (1) H. Reifenberg: Fundamentalliturgie. I–II. Klosterneuburg, 1978. — (2) A. G. Martimort: L'Eglise en Pièce, Tournai, 1961. — (3) W. Heim SMB: Religiöse Volkskunde. Archiv für Liturgiewissenschaft, Regensburg, 1978. 543–594. — (4) A. L. Mayer: Liturgie und Volkskunde. Liturgische Zeitschrift, 4/1931–32. 194–211. — (5) H. Schauerte: Entwicklung und gegenwärtiger Stand der religiösen Volkskundeforschung. Hessisches Jahrbuch, 72/1953. — (6) Vö.: N. W. Höslinger: Pius Parsch, kora lelkiségének megújítója. Vetera et Nova rerum liturgicarum. Bp. 1975. 272–289. — (7) R. Guardini: A liturgia szelleme. Bp. 1940. 16–17. — (8) D. Narr: Volksfrömmigkeit. Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde. 1959/60. 68–71. — (9) K. Beitz: Volkskunde, religiöse címszó. Lexikon für Theologie und Kirche.² 10. 854. — (10) A. Bach: Deutsche Volkskunde.² Heidelberg, 1960. 255–263. — (11) B. Neunheuser: Der Gestaltwandel liturgischer Frömmigkeit. Perennitas. Szerk. H. Rahner és E. v. Severus OSB. Münster, i. w. 1963. 162 f. — (12) H. Bausinger: Volkskultur in der technischen Welt. Stuttgart, 1961. — (13) Vö.: H. Moser: Vom Folklorismus in unserer Zeit. Zeitschrift für Volkskunde, 58/1962. 177–209. — (14) J. Hofinger: Mission und Liturgie. Mainz, 1960. — (15) Pl. R. Kriss-Kriss-Heinrich: Peregrinatio Neohellenika. Wien, 1955. — (16) H. Trümper: Die Reformation als volkskundliches Problem. Festschrift für G. Heilfurth. Göttingen, 1969. 249–258. — (17) Vö.: pl.: K.-S. Kramer: Protestantisches in der Volkskultur Frankens. Hessische Blätter für Volkskunde, 1969. 77–92. — (18) P. J. Meertens: Vorreformatorsche Relikte in den reformatorischen Niederlanden. Festschrift Matthias Zender, Bonn, 1972. 395–411.

Tallózó

Sok szó esett nálunk is, külföldön is az utóbbi évtizedekben a vallásos költészet ismerveiről, jellegéről, jövőjéről. Papköltőink munkásságát irodalmi fejlődésünk során mindig is megkülönböztetett figyelem kísérte. Időszzerű útmutatásként s nem porlepte leletként mutatjuk most be Arany Jánosnak, egyik legkiválóbb költőnknek s legbiztosabb ítéletű esztétáknak rövid ismertetését „Kemenes költeményei”-ről. A költemények szerzője, Csecsinovics Ferenc (1829–1905) Vas megyei parasztszaládból született, részt vett a szabadságharcban, majd a veszprémi egyházmegye papja lett, s a kanonokságig vitte. 1860-ban, midőn Kemenes álnéven kiadott első kötetéről Arany kritikáját készítette, még alig néhány verse jelent meg, többnyire divatlapokban; ezért mondja Arany új, kevésbé ismert szerzőnek. Élete végéig verselt, Isten és az ember című gyűjteményes kötetét 1901-ben adták ki (I–II.), Ve- gyes költeményei-vel együtt, Veszprémben.

A vallásos költészetnek a múlt század közepi évtizedek nemigen kedveztek. A reformkor irodalmi harcaiban még tevékenyen részt vállaló pap-költők, mint Czuczor Gergely, Sulyánszky Antal, Tárkányi Béla stb. vagy sorra elhallgattak, vagy nem élték túl a szabadságharcot követő esztendőket. A megmaradtakat az ünnepi retorika és az erkölcsi tanítások verses parafrázisa jellemezte. Arany ismertetése előtt Kemenesnek egyik legjobban sikerült, kései költeményét másoljuk ide, az „Isten és az ember” kötet második feléből:

Kinyilatkoztatás

Az ember itt csak téveleg...
A bölcs is oktan gyerek:
Ma ez, utánna más a rendszer,
Úgy változik, mint a divat:
Egyik tagadja, mit a másik állít,
S marad, mi volt: magának rejtelem.
Vad forgatagban sürr és forr nemünk,
Sűrű sötétség örvényzik körötte
Meggfoghatatlan titkú mélységek fölött:
S hiába töri, marja az eszét,
Ki nem találja: honnan származánk?
Mi ez a létel és hová megyünk?
Reszkette s mélyen elborulva
Áll a tudás e nagy kérdés előtt,
S nem tud felelni rája...

Mi lenne, mi, e forrongó világból,
Ha e siket és őrzőgő zavarban
A vélemények szörnyű zavarában,
A te szavad nem hallanék, örök Jó!

Arany János

KEMENES KÖLTEMÉNYEI*

(Pest, Werfer, 1860)

A még kevésbé ismert író, ki ez álnév alatt egy jókora kötet (409 l.) versgyűjteménnyel lép föl, azon, a kath. egyház kebeléből legújabb időben fejlett költőiskolához tartozik, mely feladatául tűzte, profan dolgoktól elfordulva, majdnem kizárólag vallásos érzelmeket zöngen. S ez ellen a műbírálatnak semmi szava. A vallási költészet, mely a földi ember legszentebb, legmagasztosabb érzelmeit öleli át, nemcsak nincs kirekesztve a szépnak birodalmából, sőt, a legfőnségesebb, mi után költő törekedhetik. Dante, Milton koszorúi méltók a pályafutásra. De szükség, hogy e faja a költészetnek megtartsa saját jellemét. A stíl, melyben Istennek egyháza épül, nem kölcsönözheti el sem a színház csillogó díszítményeit, sem a vásári bódék rikító tarkaságát. Egyszerű komoly főnség illik ahhoz. Mi a közelebbi évek vallásos költeményein, a mennyiben ezeket ismerjük, nem találjuk ez egyszerű komoly főnséget. Többnyire képhajhászatban fuladnak el. Nem akarván e tekintetben elmaradni a világi költészet cifraságaitól, kivetkőztetik jelleméből a szót, mely Istenhez ömleng. Midőn Istenről, anyagról stb. szólnak, anthropomorphosisuk a túlságba megy. S hol a főnségét el nem érik: dagály, a mit kapunk. A népi hang, melyet olykor fölvesznek, nem egyszer bántóan vegyül a költemény emelkedettebb hangjai közé. Ritkán adnak egészet: a költemény vége ott van és azért van, hol és mert nincs mit olvasni tovább. Különben akár folytatni, akár néhány vers-szakkal előbb félbenszakítani mindegy vala.

Jelen kötet is a főntebbi észrevételek alá esik. Ifjú hév lelkesedés a legszentebb iránt; csapongó képzelet, mely korlátról tudni sem akar, habár ez a művészet korlátja volna is; gyakran túlárado erőtelj, de néha lenmaradt erőlködés; merész rohanás a célnak, de sokszor mellette el, a végtelen űrbe; sok és kevés egyszersmind: ím ez a mit róla, általában, mondhatunk. A jegecülés időszaka, mikor minden költemény külön-külön határozott idomot nyer, úgy látszik, még nem állott be. „Ne szóljatok még énekembe,” mondja maga is sok önbizalommal írt utolsó versében, és mi várunk. De nem tehetők, hogy oda ne mutassunk a veszélyre, mely a hitköltészet egyszerűségét napjainkban fenyegeti.

* Szépirodalmi Figyelő, 1860.

SCHÜTZ ANTAL, A HITTUDÓS

A száz évvel ezelőtt született hittudós egy kis Torontál megyei sváb faluból származik. Apja eredetileg szabómester, aki később egyéb mesterségeket is folytatott, sőt pár hold földön is gazdálkodott felesben. Három fia úgy tanult, hogy a szegedi piaristáknál ingyen kapott lakást és kosztot annak fejében, hogy az ebédőli felszolgálatot végezték és kisebb házi munkákban segédkeztek. Nagyobbik öccse királygyűrűs orvosdoktor, egyetemi magántanár lett, a kisebbik gimnáziumi tanár, majd igazgató Temesvárott. Antal csak a polgári iskola két osztályának elvégzése után került be a harmadik gimnáziumi osztályba. Nagy gondot okozott neki, hogy nem jól beszélt magyarul. Ernyedetlen szorgalommal látott hozzá a magyar nyelv klasszikusai, továbbá egy nyelvészeti könyv és a *Nyelvőr* című folyóirat tanulmányozásának, sőt jó magyar szövegek betanulásának. Kitűnő érettségi után belépett a piarista rendbe és egyévi noviciátus után megkezdte teológiai tanulmányait a Pázmány-egyetemen. Utána két évig Szegeden, majd tíz éven át Pesten volt gimnáziumi hittanár, Pesten ugyanakkor a piarista teológiai főiskolán is tanított fundamentálist, dogmatikát és több éven át biblikumot.

Már elsőéves teológus korában hatása alá került Kiss Jánosnak, a bölcséleti tanszék vezetőjének, a tomizmus buzgó terjesztőjének. Ő kezdeményezte a Bölcséleti, majd a Hittudományi Folyóiratot és az Aquinói Szent Tamás Társaságot, amelynek csaknem ötven éven át volt ügyintéző mindenese. Tőle örökölte Schütz a skolasztika szeretetét és 1930-ban a Társaság elnökségét. Valószínűleg Kiss professzor ajánlatára látott hozzá Mercier-nek, a louvaini egyetem alapítójának és a louvainiek munkáinak tanulmányozásához. Mercier alapelve az volt, hogy nem ismételgetni kell Szent Tamást, hanem azt tenni, amit ő tett: az örök elveket hozzámérni a kor tudományos világképéhez, és abba beleillesztve kell alkalmazni azokat. Ugyanezt képviselte nálunk Prohászka Ottokár 1902-ben megjelent *Föld és ég* című munkájában, később az Aquinói Társaságban a „philosophia perennis”-ről tartott négy előadásában. Még 1902-ben történt, hogy Schütz két társával együtt gyorsírással lejegyezte Prohászka egyik konferenciabeszédét és az áttett szöveget eljuttatták az akkor még esztergomi spirituálisnak. Prohászka jutalmul az éppen megjelent *Föld és ég* egy-egy példányával ajándékozta meg őket.

Sík Sándort rendi teológiai tanársága első négy évében tanította Schütz Antal. Már akkor, de különösen mikor Sík 1911-ben Pestre került tanárnak, nagyon összehabarátkoztak. Egymás melletti szobában laktak, napi sétájukat együtt végezték, sokat beszélgettek iskolai élményeikről, pedagógiáról, filozófiáról, teológiáról, költészetéről, s együtt írták meg az 1913-ban megjelent és jó negyven éven át használt, 14 kiadást megért *Imádságoskönyvet*. Amikor Sík Sándort 1915 elején behívták katonajelkésznek, háromnaponként váltottak levelet egymással, sőt Schütz meg is látogatta barátját. Újvidék mellett, a szerb front mögött találkoztak. Schütz a tegezést ezekkel a szavakkal ajánlotta fel barátjának: mivel most már nem tanár és tanítvány, hanem két egyenrangú piarista áll egymás mellett, engedd meg, hogy életgyónást végezzek nálad, így jobban látod, kivel van dolgod. Barátságuk később a más irányú elfoglaltság, majd a helyi távolság miatt meglazult, de mindvégig kitartott. Erről két ízben beszélgettem Sík Sándorral 1961-ben. Tőle tudom, hogy Schützt fiatal korában az istenprobléma filozófiai vonatkozásai foglalkoztatták. De nemcsak Isten léte, hanem a teremtetés, a világvége, a világ kormányzása és hasonló problémák is. Ezért iratkozott be az egyetem bölcsészeti karára is 1912-ben, és két éven át hallgatta Eötvös Loránd, Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Fejér Lipót, Rados Gusztáv, Fröhlich Izidor és Suták József előadásait. A matematika és a fizika iránti érdeklődését mindig megtartotta. Élete legutolsó olvasmánya B. Bavink *Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaft* hatodik kiadása volt. Írásaiban azonban csak a korabeli fizikában divatos energetika bölcséleti kiértékeléséig, az anyag lényegéről írt értekezésig és az istenbizonyításnak az akkori világképpel való szembesítéséig jutott el. Közben kitört a világháború; 1914-ben és a következő esztendőben a hosszú nyári szüneteket úgy használta fel, hogy

beiratkozott a würzburgi egyetem pszichológiai tanszékére, ott *Külpe* laboratóriumában dolgozott, s a következő évben megszerezte a pszichológiai doktorátust. Teológiából már 1907-ben doktorált Budapesten, filozófiából pedig magántanárrá habilitálták 1916-ban.

Ugyanazon évben *Dudek János* hirtelen halálával megüresedett a dogmatika katedrája, és a kar egyhangú meghívása alapján őt nevezték ki dogmatika-professzornak. Az utókor emlékezetében is dogmatikusként maradt meg *Schütz Antal*, aki sokáig sajnálta, hogy nem a filozófia katedráját kapta meg, de mikor 1933 nyarán, *Pauler Ákos* halálával a bölcsészeti karon megüresedett a filozófiai tanszék, s neki azt felkínálták, nem fogadta el a meghívást, mert úgy érezte, áruulás lenne a teológiai fakultással és a dogmatikával szemben.

A dogmatika tanításában az az elv vezette — mint önéletrajzában írja —, hogy hallgatói ne csak megismerjék a tételeket, hanem megéljék azoknak életfakasztó erejét. A teológiai oktatást szigorúan a kor színvonalán akarta tartani. S hogy ez mennyire sikerült, nemcsak volt hallgatóinak vallomásai tanúsítják, hanem a 70. születésnapjára kapott jegyzőkönyvi kivonat is: „...a dogmatika tanítását olyan nivóra emelte, amely méltán vette fel a versenyt a külföldi egyetemek dogmatika-tanításával”. Dogmatikaóráira és egyéb előadásaira nem vitt magával könyvet, jegyzetet vagy vázlatot. Fejből mondott mindent, könyvészeti adatokat, a Szentírásból és a szentatyáktól vett idézeteket. Denzingert, évszámokat. Eleinte végig latinul mondta óráin a magyarázatot, a harmincas években már egy negyed óra után magyarrá fordította a szót, hogy azok is megértsék, akik kevesebb latint tanultak. 1923-ban jelent meg kétkötetes magyar nyelvű, majd egykötetes latin nyelvű *Dogmatikája*. Az előbbin két évig dolgozott, éjjelenként mindössze 3–4 órát aludt. A megjelenést sokan ünnepelték. Az akkor külföldön tanító világhírű magyar tudós, *Horváth Sándor* ismertetésében azt írta, hogy ezeknek a könyveknek megjelenése eseményszámba megy a teológiai irodalom terén, és *Schütz*öt a teológiai irodalom legjobbjai közé emelte. Hasonló méltatások hangzottak el, amikor ezeknek második, átdolgozott kiadása megjelent 1937-ben, vagy amikor 1927-ben első, 1940-ben második kiadásban publikálta *A bölcsélet elemei* című munkáját. A latin nyelvű dogmatika (*Summarium*) második kiadásáról *Martin Grabmann*, a skolasztika forrásainak világszerte ismert kutatója háromlapos ismertetést írt a *Divus Thomas* című folyóiratban. Többek közt úgy emlegette a *Summarium*ot, hogy az Szent Ágoston, Szent Bonaventura és Aquinói Szent Tamás műveire emlékeztet.

Publikációinak jegyzéke közel 250 címet tartalmaz. Említett művein kívül kiváló helyet foglalnak el ezek közt a középiskolák négy felső osztálya számára írt tankönyvei, amelyek a tízes évek eleje óta közel negyven éven át voltak használatban az egész országban, és némelyikük tizenöt kiadást is megért. A húszas évek végén összegyűjtötte, rendszerezte, magyarázatokkal látta el és sajtó alá rendezte *Prohászka Ottokár* műveit 25 kötetben. Később több rendtársával együtt négy kötetben megírta a szentek életét a korszerű kutatások figyelembevételével. Aránylag ritkán fogadott el meghívásokat előadások tartására, és azok zömével tudományos jellegűek voltak. A nyilvánosság előtti szerepléseinek csúcspontját az 1930 óta hat éven át meghirdetett ún. publikumai képezték. Ezeket a Pázmány-egyetem kupolatermében, az összes karok hallgatói számára tartotta, de nem egyetemisták is nagy számban hallgatták. A tíz-tíz előadásból álló, hat félévi sorozatból könyv alakjában is megjelent négy: *Krisztus, a házasság, Isten a történelemben, Az örökkévalóság*. Ezekből három, továbbá a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus alkalmából írt *Eucharisztia* című műve német és más idegen nyelven is megjelent, és különösen történetológiai műve aratott külföldön nagy sikert.

Élete jóformán íróasztala és az előadásztalok közt telt el. Ifjúsági szervezetekben mindössze nyolcsztor vagy kilencszer fogadott el meghívást előadás tartására, de sok fiatalot lehetett látni egyéb nyilvános szereplései alkalmával. Ifjúsági szervezkedésben sohasem vett részt, nem is volt tehetsége a szervezéshez. Csak közvetve hatott a fiatalásra, részben azokra, akik nyilvános szerepléseit hallgatták, részben, akik könyveit olvasták. Legnagyobb hatása papnövendék hallgatóira volt. Egyéniségéből szuggesztív erő áradt, és ez írásaiból is kiérzik. Annyira átadta magát a megtalált igazságnak, hogy előadásait és írásait — mint az egyik könyvismertetés írta — valami csodálatos átélés áhítata jellemezte, s hallgatói és olvasói azt érezték, amit az emmauszi tanítványok Jézussal való találkozásuk alkalmával: „Hát nem lángolt a szívünk — mondták —, amikor beszélt az úton és kifejtette az Írásokat” (*Lk* 24,32). *Hajós György* pécsi kanonok, teológiai tanár írta,

hogy barátja, Horváth Sándor egyszer így nyilatkozott: „Hálát adhatunk a jó Istennek, hogy Schütz rátalált Szent Tamásra. Mert mi lenne, ha ezzel az ésszel és ezzel az írásművészettel nem a tomizmust hirdetné?”

De nem elég azt mondani, hogy írásai a két háború közötti hittudomány meszteri megszólaltatói. Mert nem egy kérdésben olyan nézeteket képviselt, amelyeket csak a Zsinat előtt mertek hirdetni egyes szakemberek, és csak a Zsinat szentesítésével váltak közkinccsé. *Cserhádi József* püspök 1972-ben megjelent *Az Egyház és szentségei* című könyvében írja, hogy kutatásai során ismételtelen kiderült, Schütz Antal mennyire új utakon járt már negyven évvel ezelőtt (11. l.). A szentségtanban tanítása ma is helytálló, amint a legújabb teológusok nézetével való egybevetésből kitűnik (12. l.), Schütz egyházképe is modernnek mondható (220. l.). *Erdey Ferenc*, a dogmatörténet volt tanára írta egy levelében, hogy Schütz már akkor alkalmazta a dogmatörténeti módszert, amikor a katolikus teológiában ritkaságszámba ment, és nem is állt rendelkezésére összefoglaló mű a dogmatörténetből. A teológiai pluralizmusnak is híve volt, a pluralizmus kifejezés említése nélkül.

Barátja, Sik Sándor egyik verseskötete ellen a tízes években az integralisták néven ismert túlbuzgó irányzat egyik képviselője élesen kirohant, panteizmussal vádolta a költőt. Attól fogva Sik Sándor állandóan rettegett az indexre tételtől, és még öreg korában is több verse megjelenése előtt kikérte néhányunk véleményét: nincs-e abban a versben félreérthető, panteizmusra magyarázható kifejezés. 1958-ban írt *A hetedik nap éneke* című versében éppen ezért változtatott meg két sort. Hasonló félelem kísérte végig Schütz Antal életét. Ismeretes, hogy Prohászka 1911-ben anélkül tették indexre, hogy előtte figyelmeztetést kapott volna. Schütznél bizonyos körök nemegyszer célzásokat tettek arra, hogy túlságosan modern nézetei miatt előbb-utóbb Prohászka sorsára juthat. Ezért történt, hogy amikor például az ember származásáról magyarázott növendékeinek, miután elmondta a könyvében is leírt, az akkori teológiában szokásos ellenérveket az evolúcióval szemben, hozzátette — amit nem mert leírni —, hogy a kérdés eldöntésére nyitva kell hagynunk az ajtót a modern tudományok és a jövő teológiája számára. Egy ízben mégis majdnem indexre tették. Egy breslaui hölgy az *Eucharisztia* című könyv német fordításában kifogásolt egy hasonlatot, és Schütz elutasító válasza után feljelentést tett ellene az ottani egyházi hatóságnál. Nemsokára Schütz a Rómában élő *Walter János* piaristától értesült, hogy ügye az indexkongregáció előtt van. Indexre tételestől csak azért álltak el, mert ennek hírére a kiadó Pustet cég bevonta a könyvet.

Előadásait majdnem kivétel nélkül közzétette folyóiratokban. A Hittanárók és Hitoktatók Egyesületében 1907 óta tevékenykedett, itt elhangzott előadásai a *Katolikus Nevelés* című folyóiratban jelentek meg. Az Aquinói Szent Tamás Társaságnak 1908 óta titkára, 1930-tól 1947-ig elnöke volt. Itteni és a Szent István Akadémiában tartott előadásait a *Katolikus Szemlé*ben közölte. 1927-ben a Magyar Filozófiai Társaság választmányi tagja, 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1937-ben ugyanennek rendes tagja lett. Milyen kapcsolata volt a Szent István Társulattal? Köztudomású, hogy a Szent István Társulat mint könyvkiadó vállalat 1848 májusában alakult meg. 1887-ben megszerveződött a Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, Schütz ennek 1909 májusától tagja. A Társulat 1899-ben nyomdát szerzett Stephaneum néven, részvénytársasági alapon, és 1905-ben maga a Társulat is részvénytársasággá bővült. A két részvénytársaság 1922-ben egyesült. Schütz Antalnak 1907-ben jelent meg első műve a Szent István Társulat kiadásában: a nyolcadik gimnazisták számára írt *Apologetika* (Katolikus hitvédelem) című hittankönyv. Ugyanebben az évben adta ki a Társulat a doktori értekezését is (*Kezdet és vég a világfolyamatban*) és egy könyvecskéjét a Oktáriszentségről, két év múlva pedig *Fr. W. Foerster* egyik könyvének fordítását. A tízes évek elején jöttek a többi gimnáziumi hittankönyvek és az *Imádságoskönyv*, később a dogmatikák, *A bölcsélet elemei*, a publikumok kötetei, valamint több egyéb könyve. Amikor a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya 1916 tavaszán átalakult Szent István Akadémiává, amelynek négy osztályában tartottak felolvasásokat a különféle tudományágak művelői, az első osztály elnöke Giesswein Sándor, titkára pedig Schütz Antal lett. Harmincöt év múlva, 1951-ben a Szent István Akadémia tiszteleti tagjává választotta Schütz Antalt.

A kitűnő hittudós akkor már nagyon beteg volt. 1941-ben — amikor éppen, rector magnificusa volt a Pázmány-egyetemnek —, 61 éves korában érte az első agyvérzés, amelynek következménye, bal oldali részleges bénultsága élete végéig megmaradt. Szellemileg mintha rendbe jött volna, ezt orvosai és környezete el is hi-

tette vele. 1941 szeptemberétől 1944 októberéig újra tanított, de nem a régi mederben: magyarázata alig ment túl azon, amit könyvében megírt, egyéb megnyilatkozásaiban a konfúzió jelei mutatkoztak, később már a magyarázatokban is. Orvosai tanácsára megírt önéletrajzában, néhány megjelent cikkében és szövegi megnyilatkozásaiban kínosan érződött nála a régi alaposság, koncentrálttság és a konkrét helyzetek megítélésének bölcsessége. Önéletrajzában egyházi cenzora *Marcell Mihály* volt. Tőle tudom, hogy meg akarta akadályozni a könyv megjelenését, félt, lerontja Schütz tekintélyét, de a szerző mereven ragaszkodott a megjelentetéshez, és a Szent István Társulat akkori igazgatója nem mert neki ellentmondani. A nyilvános szerepléstől tartózkodott, vendégeket is ritkán fogadott. Sokat olvasott, és nyugdíjaztatása óta héberből és görögéből fordíttatta a Biblia olyan részeit, amelyeket szerinte minden művelt katolikusnak ismernie kell. Készített egy evangélium-harmóniát és egy felnőtteknek szánt bő imádságoskönyvet is, továbbá kétkötetnyi pedagógiát.

1948 nyarán kapott újabb agyvérzést. Ettől kezdve két-három havonként jöttek a néha nagyon súlyosnak látszó agygörcsök. 1951. július 27-én végleg letört. Ettől fogva huszonegy hónapon át olyan gondozásban kellett részesíteni, mint egy csecsemőt. De öntudata megmaradt, mert néha mosoly ragyogott fel arcán, ha valami szépet vagy örömdetést mondtak neki, máskor könnyek patakzottak szeméből, amikor lelki könyvekből, különösen a Szentírásból és az ő *Krisztus* című könyvéből olvastak fel neki. 1953. április 20-án szabadította meg a halál kétnapi rettenetes szenvedéseitől. Temetésén óriási tömeg vett részt. A szertartást *Hamevas Endre* csanádi püspök, apostoli adminisztrátor végezte, rajta kívül még négy püspök kísérté el utolsó útjára, élükön *Czapik Gyula* egri érsekkel, aki szegedi gimnazista korában tanítványa volt, és beteg tanárát, valahányszor Pesten járt, mindig felkereste.

A Pázmány Péter által alapított Tudományegyetem Hittudományi Karának jogutóda és munkájának folytatója, a Római Katolikus Hittudományi Akadémia 1950. október 26-án tartotta első rendes kari ülését. A tárgysorozat megkezdése előtt az elnöklő Zemplén György dékán bejelentette, hogy ezen a napon ünnepli 70. születésnapját a Hittudományi Karak közel 30 éven át volt tanára, Schütz Antal. Javaslataira a kari ülés jegyzőkönyvében örökölte meg a volt professzor érdemeit, és megbízta a dékánt, hogy Iványi János és Kecskés Pál professzorok kíséretében keressék fel a beteget, és a jegyzőkönyv kivonatának átnyújtásával fejezzék ki tiszteletüket és jókívánságaikat. A jegyzőkönyv kiemeli, hogy „Pázmány óta senkinek sem sikerült olyan hatalmas és modern felkészültségű egységbe foglalni a keresztény hit rendszerét, mint azt Schütz Antal megalkotta”. Ugyanakkor sokan mások is felkeresték az ünnepeket, köztük Grösz József kalocsai érsek, aki a magyar katolikus egyház köszönetét és jókívánságait tolmácsolta.

Szent Ágostonnal kapcsolatban így írt az emberségről: „Embernek lenni annyi, mint igazságkeresőnek és igazságszomjazónak lenni”. Szókatlan arányú érdeklődés élt benne a tudományok eredményei iránt. Kora legjobb összefoglaló műveit tanulva végig a már említett matematikán és fizikán kívül biológiából, anatómiából, kémiából, belgyógyászatból, nyelvészetből, s ilyen irányú folyóiratokat mindig járattat, hogy a tudományok fejlődéséről állandóan tájékozódjék. Memóriája halhatatlanul tág és tartós, mindenben az alaposságra törekedett, s e cél érdekében nem ismert fáradtságot. *Isten a történelemben* című előadássorozata idején hónapokon át egyik hétről a másikra 30–40 szakmunkát olvas el, és közben rendes elfoglaltságai sem szünetelnek. Elve volt, hogy igazság az igazságnak nem mondhat ellent, azért minden igazságkeresőt nagyon tisztelt, bármily világnézeti legyen is, és minden igazságot kapcsolatba próbált hozni az evangélium igazságával. *Kecskés Pál* professzortársa szerint — akivel több, mint húsz évig tanított együtt — egyénisége és munkássága kisebb írásai első gyűjteményes kötetének címével jellemezhető legjobban: *Az Ige szolgáltatában*. Az Ige kifejezést azonban Schütz nem a hétköznapi értelemben vette, hanem dogmatikai értelmezésben. Az Ige-szolgálat szerinte nemcsak a megtestesült Ige kinyilatkoztatott igazságainak értelmezése és közvetítése, hanem a profán igazságoké is. Hiszen Isten elméje az összes igazságok foglalatja, és ő mint Atya a Fiúba, az Igébe belemondott minden igazságot, a ki nem nyilatkoztatottakat is. De — szerette mondogatni Schütz —, amikor az Ige megszületett, akkor rögtön megjelent az Atyát és Fiút összekötő szeretet, a Szentlélek. Ennek mintájára a mi igazságszolgálatunk sem lehet teljes Isten és emberszeretet nélkül. Az Efezusinak írt levélből gyakran idézte: „Veritatem in caritate facien-

tes = az igazságot szeretetben szolgálva kell egyre inkább összeforrnunk a Fővel, Krisztussal" (Ef 4,15). Ezért hangoztatta annyiszor a minden szépet és jót észrevenni és tisztelni tudó „kegyeletes lelkületet”. És ezt az életprogramot foglalta bele egy cimerfelébe, amelyet élete vége felé rajzolgatott — noha inkább a tibeti lelki vezetésben szereplő és a svájci orvos-pszichológus, Jung által sokat elemezett mandalaféleség volt az, mint címer. Ebben Dürer egy rézkarcra nevének, a *Ritter, Tod und Teufel*-nek kezdőbetűi mellett a *szigé, humilitas* és *humanitas* szavak szerepeltek. A szigé nemcsak hallgatni tudást, magánykedvelést, feltűnés nélküli életet jelent, hanem ezt is: „A cselekvésben tapintat és szeretet vezéreljen, nem kell mindjárt odamondani az igazságot”. A humilitást így is értelmezte: „Tudatosítani kell tudásunk csekélységét”. A humanitást pedig így: „Tisztelet és megértés minden emberrel szemben”.

SCHÜTZ ANTAL

A KATOLIKUS NEVELÉS PROBLEMATIKÁJA

A katolikus nevelés problematikájának ez a gyökere: a katolikus élet alfája és ómegája a kegyelem, „hogyma az Úr nem építi a házat, aki azt építi, hasztalan fáradozik” (Zsolt 126). Az Úr Krisztus beszéde ebben megdöbbenően világos. Az egész evangéliumon végigvonul ez az alapgondolat: Ő új életet hozott, s ennek az életnek forrása, hazája Isten. Szent János evangéliumának előszava már megpendíti ezt a gondolatot: hatalmat adok nekik, hogy Isten gyermekeivé legyenek, ... és ez különösen éles arcvágású fogalmazásban vonul végig az egész Szent János-evangéliumon. „Aki újjá nem születik keresztségből és Szentlélekből, a mennyek országába be nem mehet” (Jn 3,5); „Senki sem tud hozzám jönni, ha az Atya, aki engem küldött, nem vonzza” (Jn 6,44). Az ő életereje, Lelke nélkül ebben az új életben egy tapodtat sem léphetünk: „Maradjatok bennem, akkor én is bennetek maradok. Amint a szőlővessző sem tud gyümölcsöt hozni önmagától, ha nem marad a szőlőtőn, úgy ti sem, ha nem maradtok bennem... Hiszen nélkülem semmit sem tehettek” (Jn 15,4–5).

Ezek alapján felületes lelkek hitetlenkedésüket, vagy hívők gyatra életüket Pázmány kifejezése szerint evvel a „kopasz mentséggel” igazolgták: ők nem tehetnek arról, hogy ilyen késedelmesek, illetve esékények, mert hát — nem kaptak kegyelmet. Még jobban kiélezték ezt, mikor dogma jelleget öltött az a tanítás, hogy a kegyelem teljesen ingyenes, az ember a maga erejéből semmi olyant nem tehet, aminek kijár a kegyelem, sőt a kegyelemnek semmiképp elébe nem dolgozhat. 400 körül egy Rómába vetődött robusztus ír szerzetes, Pelagius, joggal felháborodott ezen az álljamborságon, amelyet a történelem ma kvietizmus néven ismer, és nekifeszítette hatalmas mellét. Azt tanította, hogy az emberben a bukás után is maradt annyi erő, hogy elkerülhet minden bűnt, szent életet élhet a maga emberségéből és üdvözülhet is. Eszerint csak a bűnös önösség takarózhat azzal a gondolattal: kegyelem nélkül az ember meg sem mozdulhat a keresztyén életben, a kegyelem után nem nyúlhat, feléje nem mehet, érte semmit sem tehet. A kegyelem nélkülünk jön, vagy ha Istennek úgy tetszik, nem jön. Ez ellen a pelagianizmus néven ismert tanítás ellen Szent Ágoston felvonult hatalmas szellemének egész fegyverzetével és a zseninek azzal a biztos látásával, hogy Pelagius a keresztyénység fájának gyökerére tette a fejszét. Pelagiust el is ítélte a II. orangei zsinat (529). Az Egyház azóta rendületlenül áll ezen a talajon, és a teológia felsoóbségesen védelmezi ezt az álláspontot. Ezzel azonban legélesebb formájában lett felállítva a katolikus nevelés problematikája: a katolikus élet legsajátosabb jellemzéke, hogy kegyelemből sarjad. A kegyelem pedig Istennek teljesen ingyen adott adománya, az ember semmit sem tehet, amivel megszerezhetné. Tehát a ne-

velő sem vezetheti rá növendékét semmiféle olyan magatartásra, amely maga után húzza a kegyelmet; úgy tetszik tehát, hogy a sajátosan katolikus, kegyelemből való életre nem lehet nevelni, magyarul: katolikus nevelés voltaképpen nincs.

Erre a kitűnő Sailer püspökkel általánosságban ezt lehet felelni: a legjobb katolikus család is csak adja a növényt, a legjobb nevelés is csak ápolja azt, a növekedést egyvalaki adhatja csak, Isten. Ez így igaz, a gondolkodónak azonban nem elég. A részletekbe menő, tüzetes megoldást három katolikus igazság szolgáltatja. Egyik a skolasztikai igazság: *Facienti, quod est in se, Deus non denegat gratiam*. Második Szent Tamás elve: *Gratia non destruit, sed perficit naturam*. A harmadik szempontot azok a megfontolások szolgáltatják, amelyeket Szent Bonaventura *ramificatio gratiae* címen tárgyal, vagyis a kegyelem és természet egymásba fogasolódásának teológiája.

1. *Facienti, quod est in se, Deus non denegat gratiam* = aki megtesz mindent, ami rajta áll, attól Isten nem vonja meg kegyelmét. Ez a tétel a teológusoknál hosszú századok óta közkeletű, és a következő megfontolások gyümölcse. Isten komolyan akarja mindenkinek az üdvösségét, hisz „könyörül sz mindenen, mert hatalmad alatt áll minden, és elnézed az ember bűneit a bűnbánat miatt, és semmit sem utálsz meg abból, amit alkottál. Kímélsz mindent, mert a tiéd, életnek barátja” (Bölcs 11,23–26). Így látta Istent és teremtményeit már az ószövetségi bölcs. Szent Pál pedig az evangélium világosságában egyenest ezt mondja: Isten „azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és eljusson az igazság ismeretére” (1Tim 2,4). Szuverén hatalmában megteheti, hogy magához vonja azt is, aki először rugdalózik ellene, de igazságosságában és szentségében nem teheti meg, hogy vissza-visszalökje magától, aki közeledik hozzá. Itt nyílik meg a szorosan vett katolikus pedagógiának egy területe. Aki rávezeti növendékét, hogy mindent megtegyen, ami tőle telik, hogy Istennek kedvében járjon, az sajátosképpen elébe dolgozik a kegyelemnek, amely Isten ingyenes ajándéka marad ezután is. Mert akár mennyi fáradozás után sem állhat eléje senki: „Istenem, én megdolgoztam érte, nekem már kijár a kegyelem, jussom van hozzá”. Nem, Istent így lekötölni nem lehet, ez az ő szuverénsége ellen volna. De Isten nem önkény és nem szeszély. Teremtény meg nem kötheti, semmiféle formában fölébe nem kerekedhetik, de Isten maga a logika és a szentség, meg a kötelesség. ... Sőt egy jelentős lépéssel továbbmehetünk, még közelebb juthatunk a sajátos katolikus nevelés területéhez. Amint egy mohamedán nem tudott betelni IX. Lajos király tökéletes lovagiaságával, és titokban utánozni kezdte, amit ellesett tőle, anélkül, hogy sejtelve lett volna ennek a tökéletes lovagiaságnak forrásáról, úgy a pedagógia is megteheti, hogy a katolikus eszmény külső vonásait beleszővi a pedagógia eszményébe, és ezek megvalósítására nevel. Nem lesz ez a kegyelemben és kegyelemre való nevelés, de jelentős és sajátos darab abban a komoly igyekezetben, hogy az ember meg akarja tenni mindazt, ami tőle telik a kegyelem felé.

2. Ez egyúttal már a fent említett második megoldási elv erőterébe hatol: *Gratia non destruit, sed perficit naturam*, azaz a kegyelem nem dobja el azokat a követeket, amelyekből az egyéni jellem és természeti lelki élet meg van építve, hanem egészen új építési stílust ad, más szellemet lehel belé. Olyan, mint a melódia, amelyet a művész más fekvésben játszik el, de a melódia lényegileg ugyanaz, csak minden hang és azok egésze más valót kap, tökéletlensége eltűnik, másképp hangzik, mint előbb; régi épületkövekből van összerakva, mégis új. Olyan, mint egy ősi vár, ahol felületes ránézés azt hiszi, hogy egyöntetű alkotással van dolga, csak tüzetesebb szemlélet és szakértelem veszi észre: a magas falrendszer sajátos együttese a természetnek és a kultúrának, laikus szem nem láthatja, hol végződik a természeti fal és hol kezdődik a ráépített rakott fal. Szent Péter és Szent János folytatták halászmesterségüket, külsőleg nem különböztek más halásztól, amikor már karizmás emberhalászok, apostolok voltak. Ugyanígy joggal írhatta a Diognétoszhoz írt ősi (II. századi) keresztény levél: „A keresztények sem lakóhely, sem nyelv, sem életszokásokban nem különböznek más emberektől, ... mégis csodálatos és hihetetlen életmódot folytatnak: van hazájuk, de úgy élnek benne, mint zsellérek; van vagyonuk, de mindent úgy használnak, mintha zárandokok volnának. Minden idegen vidék hazájuk, minden haza idegen nekik, testben élnek, de nem a test szerint, a földön tanyáznak, de a mennyben van a városuk.” Ebből mindenekelőtt az következik, hogy aki az élet vonalán nevel, amikor a természetet tökéletesíti, nemcsak elébe dolgozik a kegyelemnek, hanem ugyanakkor

beleépít a kegyelem természetfölötti világába. Amit az emberi igyekezet nevelt egy emberen, arra a kegyelem ráépít, folytatja, befejezi és megkoronázza a természet művét. Minél értékesebbé tett egy embert a nevelés, annál értékesebbé válik Isten országában. Isten országában is különb a carrarai márvány szobor, mint a homokkő szobor. Sőt, új törvényszerűségekről is lehet szó: vályogból, nyárfából ...általában a kegyelem nem fog fidiászi szobrot faragni.

3. Mélyebbre ható törvényszerűséget tár fel az, amit *ramificatio gratiae*-nek nevezzünk. Ennek az egymásba fogasolódásnak értelmében a keresztény életet élő embernél minden egyes pedagógiai tett és munka a kegyelem szempontjából is termékeny...

JÁVORSZKY BÉLA

TERMÉSZETLÍRA, FABULA, NOSZTALGIA

Bármilyen irányból közeledjünk is a kortárs finn költészet szelleméhez, vagy konkrét megnyilvánulásaihoz, valamit rögtön észre kell vennünk: e líra döbbenetesen halk szavú s még nagy fellángolásaiban is mértéktartó, majdhogynem visszafogott. Közép-európai szemmel talán még elmarasztalni is hajlamosak volnánk mindezért, ha nem éreznénk meg rögtön a szavak burkolatán átsűrű belső izzást, a költői én erejét. Koturnusos költői hagyományokon nevelkedett ízlésünk először bizonyára szokatlannak érzi az ennyire eszköztelen lírát, a hétköznapi költészetét, s csak lassan szokja meg, hogy a halkszavúság nem feltétlenül jelent lemondást, az eszköztelenség szegénységet.

E líra másik szembevető tulajdonsága — természetközelsége. A költő elsősorban az erdők, lápok, tavak, madarak világából meríti képeit, s még egyébként urbánus félelmeit is a „börként fölfénylő tenger”, a nyári esteket dérként meglepő fagy, az „erdők mögül leselkedő csípős szelek” képébe öltözteti.

Az itt bemutatott három finn költő három nemzedék, három egymástól igen-csak elütő irányzat képviselője. Közülük *Eeva-Liisa Manner* (sz. 1921) költészete a leginkább természetközpontú, úgy is mondhatnánk, hogy Manner egész eddigi lírája a minket körülölelő természet világának elemzése különféle, gyakran egymással ellentétes nézőpontokból. Manner világképe humánus, ám minden vallásssága ellenére inkább panteisztikus, melyben a lét minden gyötrelme feloldódik s megbékül önmagával. Líráját a fantázia, a gyerekkori emlékek és a mesék ezernyi apró szála szövi át és színesíti. Fontos motívum nála a zene, mely segít rendet rakni a világ „logikus káoszában” és amelynek motívumaira felépítheti üvegtisztaságú és -szilárdságú fantáziavárosait. Bach és Mozart muzsikája, vagy a gyerekkor egy-egy derűs, olykor ijesztő emléke indítja útjára feszesen megkomponált, mégis gyakran vízesés zuhogására emlékeztető verssorait. Manner újabb lírája komorabb, a világgopolitikai félelmek őt is sötétebb tónusok használatára készítik.

Mannerhez hasonlóan a természet az alapélménye *Pertti Nieminen* (sz. 1929) költészetének is. Nieminen azonban, aki a klasszikus kínai líra kitűnő tolmácsa, hamar új utat talált költői fantáziája kibontakoztatására: a fabulát, a modern költői mesét. Újabb lírájának jelentős része bizarr, időnként a modern technikai kor emberének problémáit felvető tanmese, vagy a történelem meglepő fordulatokban bővelkedő újrafirása. Tigrisre vadászó királyai, szörös asszonyai, a bükkfák közt fiatal lányokat fotografáló reklámfőnökei, vagy vadkacsaként elszálló repülő-utasai mind, mind egy minden ízében eredeti, fanyar humorú költészet emlékezetes állomásai.

Egészen más nemzedék életérzéseit tolmácsolja a hármuk közül korban legfiatalabb *Jarkko Laine* (sz. 1947), akit sokáig a finn városi underground-költészet legtehetségesebbjeként tartottak számon. Laine korai lírája az amerikai beatnik-költészet tett olyannyira maradandó hatást, hogy azt csak legutóbbi kötetében sikerült levetkőznie. A hatvanas-hetvenes évek politizáló korszakán túlélt és ismét a természetlira irányába forduló fiatal költőnemzedék életlátásának jó pél-

dája Laine újabb költészete, mely egyszerre nosztalgikus múltba nézés és a klaszikus líra hagyományainak korszerűsített újraalkalmazása, antik sóvárgás és lefojtott pátosz. Elképzelhető, hogy a jövő irányzata éppen az, a világ realitásaival ugyan józanul számot vető, ám a költői hagyományra a jelenleginél jobban támaszkodó és odafigyelő stílusfajta lesz. A szabadvers, sőt a próza irányába hajló költői kifejezőmód csaknem harmincesztendő egyeduralka után előreláthatólag „líraibb lírának”, a forma és a belső fegyelem megszilárdulásának nézünk elébe Finnország irodalmi életében is.

EEVA-LIISA MANNER VERSEI

Kambri

(részletek)

(Ó SÖTÉTSÉG)

*Ha egyszer szabadnak akartak minket
föld, tenger megteremtői, a lomha szülők,
miért nem madarakat rajzoltak s miért
halakat inkább, papucsállatot, angolnát,
patkányt, pézsmát, kiknek csapdát állítunk,
s gyalogjárókat, elfulladó tüdővel
s aggyal, mely mint koráll ágazik szét,
öntudatlanul.*

*Ó sötétség, ki mindent elnyelsz, állatok
segélykiáltásai, keresztülvonszolódnak a teremtesen;
micsoda Isten teremtette e kegyetlenséget? Isten volt egyáltalán?
micsoda Isten teremtette az embereket? Maga a Sátán?
az embereket, kegyelem sóvárgóit, kik az állatokhoz durvák,
akik eszesek, de kicsinylelkűek.*

*Imádkozzatok az állatokért, ti imádkozók,
kik kegyelmet könyörögtök, könyörögjetelek sikert és békét,
mert nekik is jutott a mindenütt jelenlévő malasztból,
mert lelkük nekik is van, épebb mint tinéktek,
bátrak ők, tiszták és szépek;
s ha újra kezdjük, ki tudja, tán
osztoznunk kell velük a szenvedésben,
a mienknél egyszerűbb, szigorúbb, határtalanabb szenvedésben.*

(APÁTIA)

*Az Ördögtől Istenig vezető út
megrövidült,
megkoptak a csúcsok,
a szakadékok
morzsaival tele.
Egyenletes és lesült a táj.
Csak a hőség remeg
s antipátiaként
mindent bebugyolál.
Szenved az agy,
mégsem jobban
mint az osztrigák.*

*A kihalt parton végigballagunk.
Hangyák légiói
támadnak s pusztulnak el.
A filiszteusiak.
Egy Szent Szkarabeus
porszemet görget
Isten nagyobb dicsőségére.
Mindezt látjuk
és megyünk
kézenfogva,
én
és a másik*

Forrástalan fénytől izzik a tó.
Most átsétálhatnánk az est túloldalára
s eltűnhetnénk akár valami filmről,
amit kintfelejtettek a napon.

Könnyed és ötlettelen szökés:
fényből s anyagból költött törékeny képek
fakulnak, halványodnak, vissza-
nemesednek fénné.

*

Egymásba tűnt az ég és a tenger határa,
áttetsző kékes pára lett a világ,
hófehér dér vagy tompa fényű gyöngy.
A levegőben csónak úszott sugárzó vitorlával
némán mint hoidézta bűvös látomás,
némán mint a fény egy szélnemjárta tájon,

mint a fény ostyája mely a pihenő szél tálcáján hever.

*

A fák ágai közt alvadó homály.
Kigyúlnak a fények. Ki jött haza?
Az éjszaka. Bezárják a kapukat. Csak az éjszaka jött meg,
a nyugodt és hűvös éj, köpenyében esők illatával.

A mirtusz belemaródik agysejtjeimbe
s lassan kibontja bennem gyilkos ágait.

PERTTI NIEMINEN FABULÁI

Mindenen túl voltak már, pedig az emberek azt hitték, most kezdődik minden. A tartálykocsi puhán eltávolodott a géptől, felpörögtek a motorok, az ajtókat bezárták. Futni kezdtek a kerekek, aztán amikor elhagyták a földet, szétmállott a fémtest, mint elégett papír, finom pernyévé porladt és gomolyogva elszállt a szélben. Rövidesen elültek a légszavak keltette légáramok és csak negyven megdöbbenet utast lehetett látni, ahogy négyes sorokban keringtek a repülőtér körül, majd felemelkedtek és elszálltak északnak. Mikor a sor a felhők fölé ért, az utasok elvesztették az eszméletüket és percek alatt elpusztultak az oxigénhiánytól. A gép személyzete, mely lekéste a felszállást, másik gépen eredt az utasok nyomába, ám a pilóták csak egy vadkacsarajt láttak; negyven kacsza szállt északnak, négy-négy egymás mellett.

Odajöttek a férfiak is és megkérdezték, min nevetek. Elmondtam hát, hogy szerintem jobb dolog nevetni, mint sírni. Erre rámförmedtek, ne sírjak, ne nevessek, és amikor megkockáztattam, hogy erre semmi, de semmi okom, azt mondták, hogy ők majd megleckéztetnek és ha nem hiszem, hát hamar arcomra fagy a mosoly és lesz sírás. En meg bevallottam, hogy egyre a torkomban érzem a sírást; megleckéztettek, majd mikor sírni kezdtem, rámripakodtak, hagyjam abba; azt mondták, én vagyok a város szégyene. Aztán hogy elzavartak ismét nevetnem kellett és úgy látszott: bosszantja őket a dolog.

*Levelek hullnak a parkban,
szélsebesen viszi a tócsát a szél,
az mégis egy helyben topog.*

*Már csak az ismétlődő léptek visszhangja marad,
kéz szántja a papírt,
összeszorul a szoba, akár a mell:
és nem lehet kimenni; egyre szűkülő körben
köröznek a délre induló madarak,
a kikötőben is egyre komorabban
bőgnek a hajók.*

Áldd meg, Isten, Finnországot

*Ó álomkép! magasra hág a nap,
anyám arcát rajzolja eléem a pára,
megéled a szél,
érezni halántékomon s ajkaim között,
megfeszül és dolgozik
a tenyér,*

*meleget lehel a föld, illatát ontja a fű,
s a virágok, amiket lányok téptek le hajdan,
lepkéként szállnak el a levegőben.*

*Ó álomkép! nincs már háború,
vitorlás alszik a sziget mögött,
hallgat a víz, túllfátyolban az ég,
tábortűz ég, lélegzik a tűz,
s akár a bőr, fölfénylik a tenger,*

aztán reggel lesz, s megszólal a madár:

*Áldd meg, Isten, Finnországot.
Holnap dér csipkézi már a nyári esteket.
Ma még megmártózhat a föld az ég hűvösében,
de holnapra már vastag hó fedi,
s oly sápadt lesz mint bánatában elsorvadt leány,
s bebőrösödik a tó, akár egy beteg varas arc.*

*Áldd meg, Isten, Finnországot.
Holnap dér csipkézi már a nyári esteket.
És akkor oda a nyár.
És madár dalol a sivár táj fölött.
És sóhajtoznak az erdők.
És csipős szelek lesnek az erdők mögüll.*

(JÁVORSZKY BÉLA fordításai)

Távolsági beszélgetések

CS. SZABÓ LÁSZLÓ

(London)

— Németh László egyik régebbi, 1943-ban adott nyilatkozatában mondotta: „Nem szeretek pergőtűzekben ágyú lenni. Semmire sem vagyok hiúbb, mint a véleményeimre. Az, hogy tíz vagy húsz év múlva igazat adjanak nekem, fontosabb, mint hogy behegedt sérelmeket megtoroljak.” Vajon ezek a Németh László-i szavak a te írói-erkölcsi magatartásodra is érvényesíthetők? Tekintetjük-e írói tevékenységed külső mércejének, a dolgok egyfajta megközelítésének?

— Nincs, ami behegedjen, mert nincsenek makacs külső sérüléseim; nem kaptam súlyos sebeket másoktól, nincs mit megtorolnom. Magunkon ejtett sebeink viszont soha nem gyógyulnak be végleg, mert újra meg újra feltépjük. Mi-e vagy a démonunk? ahogy Goethe gondolta. Egyre megy; ilyenfajta fájdalmak a megszállott alkotói kényszer mélyforrásai: burkolt áldás. Hajnali órákon párnám körül keringenek önpusztításra csábító, fekete gondolatok hollói, egész csapat. Ezeket is én költöm ki mérges tojásukból, nem más uszítja rám, közeli vagy távoli ellenség. Németh László csakugyan többször állt pergőtűzben, gyanútlanul néha maga hívta ki maga ellen, engem, már amennyire vissza tudok emlékezni, csak elég szórványosan lőttek s a golyók fennakadtak erdélyi medvebőrömn.

— Harsányi Zsolt annak idején így jellemezte Németh Lászlót: „Modern Antonius, élő bronzszobor a vatikáni múzeumból — reformáció előtt”. Ma sohan tartanak téged Németh László szellemi-lelki rokonának, a nagy esszéíró nemzedék — Szerb Antal, Halász Gábor, Rónay György, Németh László — utolsó tagjának; novelláidat viszont a vaskos realitás és a szürrealisztikus álmódás

különös ötvözete jellemzi, amelyre példát aligha találunk a magyar irodalomban.

— Harsányi Zsolt egykori hasonlata nem éppen meggyőző. Németh László képlékeny, roppant érzékenysége összeférhetetlen a bronz képzetével, hiszen a sérülékenység megtestesülése volt, a lányos képű hitvalló hadakozó pedig végzettszerűn el volt kötelezve a XVI. századi magyar Reformációnak. Kétkedem szellemi és lelki rokonságunkban, ő apostoli alkat, én erasmusi; nagy különbség anélkül, hogy szöges ellentét lenne.

Csakugyan az „esszéíró nemzedék”-hez tartoztam, bár a *nemzedék* szótól idegenkedem, agyoncsépeleték, összetéve pedig, így: esszéíró nemzedék, mondva-csinált kategória. A kérdésben példaként felsoroltakat kiegészíteném Gyergyai Albert, Hevesi András, Illés Endre nevével. Vas István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Rónay György, Lengyel Balázs kiválóbbnál kiválóbb tanulmányírók a szó hagyományos értelmében, mondhatnám: szomszédos baráti szellemtartomány urai. Két ízben is volt műfajtisztázó beszélgetésem az esszéről, egyszer Siklós Istvánnal, egyszer meg Kabdebó Tamással, mindkettő Angliában él. Megegyeztünk, hogy itt, Angliában és az Egyesült Államokban, ahonnan valamikor a műfaj nemzetközi mintául szolgáló remekei származtak, most szunnyad a több száz egyetemen uralkodó szakbarbárok önhittén féltékeny terrorja miatt. „A leányzó alszik, de nem halt meg”, mondtam végezetül a dialógusok során, kissé tétova reménnyel. Magyarországon sem halt ki, de a középnemzedék, például Sükösd Mihály vagy Száraz György valami mást ír, bár hasonlót; Moldova György és Kunszabó Ferenc meg szociográfiai riportot, talán azért, mert ránk

még döntő volt a szellemtörténet hatása az első világháború után, amikor kiforrt a személyes hangú, elegáns forma, őket viszont kényszerű okokból alig lebbentette meg. Már akit.

Mégse aggasszon túlságosan a műfaj jövője. Nemes Nagy Ágnestől újabb verseket várnak: mintázzon sötét fényű, tömör érc szobrocskákat. Ehelyett megjelent a *64 hattyú*, rövid könyv, remek könyv, újfajta gyöngyszemek a magyar esszéírásban. Ottlik Gézátló regényt követelnek, az *Iskola a határon* folytatását, de ha új műve: *Próza tapogatózás* egy esszékötet rejtett bogozású szövése felé, akkor mit se vethetünk a másfelé elhalandozó regényíró szemére. Bátorító az utánpótlás a nyugati magyar irodalomban is; Czigány Lóránt szoros kötésű, ízes, átlátszó stílusú megismerési enciklopédikus szaktudását, s az önmagát fanyar gúnnyal néha „barokk mandarin”-nak nevező, párizsi Sipos Gyula (Albert Pál néven is ír), alighanem marsallbotunk örököse. Miért tagadnám, szemforgató, együgyű szerénykedés lenne, hogy negyedszázad óta írt számtalan esszém javának hazai kiadása ott-hon valószínűleg vérfrissítően hatna. Egyelőre öröm volt az is, hogy a *Dickens Naplót* folytatólag közölte a Nagyvilág. Nyugtalanít viszont, hogy Erdélyben kezd elburjánzani valami körmönfont, rabbinisztikus s idegen szavak alatt fuldoló bölcséleti próza, amely tengerentúli akadémikus boncok nyakatekerésén is túltesz.

Elbeszéléseim viszont csakugyan merőben mások, mint az esszék; mulatnom kell, mennyire elcsodálkoznak a gyanútlan olvasók, akik esszéimhez szokva váratlanul tökéletesen különböző, új íróval, sőt emberrel találkoznak a később fölfedezett novellákban. Hogyan? hát fegyvermezett racionalistánk, a következő (s valószínűleg jégszívű) észlelő szertelen indulatokra, gyöngéd ellágyulásra, lírikus hangvételre, értelemmel alig követhető álombeli kalandozásokra is képes? A *Vigilia* jellemzését csekély módosítással szívesen vállalom, mert találó. Én úgy mondanám, hogy az elbeszélések: *tündéri* realizmus és valóságként mélyen átélő szürrealizmus ötvözei és csakugyan különböznek a hazai művektől, de már kevésbé attól, amit magyar pályatársaim, nálam fiatalabbak, Nyugaton írnak, Karátson Endre, Ferdinandy György, anélkül, hogy szó lenne bármilyen kölcsönhatásról. Húszas éveimben, szóval a kezdet kezdetén jócskán befolyásoltak olyan mohón fogysz-

tott angol és francia írók, nálam tízezer-öt-húsz évvel idősebbek, egy-két spanyol is, akiket Szerb Antal szellemesen neofrivoloknak hívott. Színük azóta kifakult, szorított és szétrepedt a kölcsönruhájuk. Pályám második felében, függetlenségemet megőrizve, művelői közé vonzott korunk — szerintem — legnagyobb irodalmi forradalma, az a Szürrealizmus, amely a múlt század látnoki s mélylélektani Romantikájának dagályos retorikájától s ömlengő szentimentalizmusától megszabadulva csak rendkívül érzékeny, extra-szenzórius elemeit örökölte.

— *Portréd ma úgy él bennünk, mint az utolsó magyar polihisztoré, aki vagy a magányos, világban kívül rekedt tudós kísérletező, vagy egy embereken s világban felülemelkedő modern karthauzi szerepét vállalta. Gazdag tapasztalataiból, életem örömeiből és keserveiből mit szeretnél átadni az ifjúságnak? Mik azok a tanítások és felismerések, amelyek egy küzdelmes, hol bölcs, hol meggondolatlan, hol kalandozó, hol drámaián statikus élet figyelmeztetései, útmutatásai lehetnek?*

— Polihisztor lennék? Aligha. Kihalt a fajtájuk. Csak a történelem sűrűjének néhány részét jártam be, szakmai óvatossággal, de szakmai önhiúság nélkül is, egy író átlélt képességével. Érték a művelődéstörténet, gazdaság-, művészet-, irodalom-, építészet-, zenetörténet elég sok fejezetéhez s még ma is fantasztikusan jó a memóriám, ami csak kisrészét az önfegyvermezés érdeme, nagyrészt születési adománya, kegyelmi állapot, nem tehetünk róla. Természettudományi ismeretem siralmasan kezdetleges, az orvostudományt azért hagytam ott egyévi diákoskodás után, mert visszariasztott két elméleti bevezetője, a fizika és vegytan. De a további jellemrajzod egyenesen megalapozott, nemcsak azért, mert ki-tüntető, hanem igaz is. Valóban szinte minden írásom újrakezdés, *kísérlet*, mintha Montaigne intim nagy szelleme lengene körül (talán teszi is?), s bár hosszú életemben mindössze pár éven át maradtam áldásos hatású női életársak nélkül, föltétlenül meghúzódik bennem egy néma karthauzi; páros életem — a másik fél önzetlen egyetértésével — tulajdonképpen cellaélet volt, ha rengeteget forogtam is a világban: New Yorktól Jeruzsálemig sok-sok város a jó ismerősöm, néhány majdnem az otthonom.

De miféle tapasztalatokat, milyen tanítást adhatnak át egy kalandosan változatos, viharvert, vagyontalan, viszont sohase könnyelmű, sőt diplomatikusan megfontolt élet alkonyán? Nincs-e rosszúl rejthető, fontoskodó hiúság az efféle atyai igényben? Mindig elfog a csendes zavar, ha utólag ez vagy az, egy ember utólag igazat ad elősejtelmeknek, jóslásomnak, habozó tanácsomnak, pedig többször megtették. Mindenki egyedül hal meg, mindenkinek egyedül kell gyötrődnie sorsának alakításán is, akár Isten elé vetve, ha hívó, akár az úrbe vetve, ha hitetlen. Egy azonban bizonyos. Minden mű, a tökéletesen zártnak és kereknek látszó is bizony csonka a halál percében: önkínzó szemrehányások tüzes rostélyai, csak az Idő fejezi be a kétségbeejtő torzót, kerekíti ki egészzé, néha műremekké. Ehhez azonban már vajmi kevés köze van a teremtőjének, ő por és hamu s az utódok gátlástalan szabadsággal, sőt! önkény-nyel olyan és annyi „tanítást, felismerést, figyelmeztetést, útmutatást” vonnak le — hogy a szavaiddal éljek —, ami hitük szerint hasznosan szolgálja őket egyébként szintén fájdalmas csalódásokkal végződő, csonka pályájukon. Önmagunkra a szabadság majdnem mindig tragikus, mert korlátozott, de halandóságunk földi határain belül megváltással lényegülhet át az utódok feloldozó tudatában.

— Többször hangsúlyoztad: „Református vagyok. Az eleve elrendeltetésnek nagy szerepe volt az én írói elrendeltetésemben. Már a »bűjdoso leveleim«-ben (Levelek a száműzetésből) és első hosszabb elbeszéléseimtől kezdve (Egy gondolat bánt engemet..., Az idegen) vérző vagy nevető fantomokról szóltam. Mintha előre éreztem volna sorsomat.” — Mi a véleményed akkor a megbocsátásról? Képes-e az ember, erejét felmérve, indulataitól elidegenedve, rossz beidegződéseitől megszabadulva — őszintén megbocsátani? Választhatja-e életének egy későbbi szakaszán a teljes megbékélést önmagával, a világgal, az emberekkel, ellenfeleit pedig útitársául?

— Kísérteties, hogy az 1930-as évek biztosnak hitt kenyérkereső fedezékében

s egy családi otthon falai közt, mintegy felsőbb sugallatra többször írtam megrendült átéléssel a számkivettetésről.* *Elképzelt* légköre olyan volt papíron, mintha már valóságosan kipróbáltam volna azt a harmincegy esztendő, amit idegenben róttam le. Ebben az állapotban hasonmásom vérző fantomja hajolhatott vállam fölé az írásnál, mintha előre diktálta volna — egy korábbi dolgomat idézve —, ami bent van az Őr-isten előttem ismeretlen tervében. Tervet teljesítettem, előbb gyanútlanul, jóslatos írásaimban Budapesten, aztán megtestileg a nagyvilágban.

De nem látom tisztán, mi szerepe lehet ennek a megbocsátásban? Hiszen nem mások üztek el, én üztem el magamat, paradox módon *szabad akarattal az eleve elrendeltetés hatalmában*, és „szabadon se voltam szabad”, hogy csekély változtatással Babits egyik csodálatos versét idézzem. Annyit mégis mondhatok, hogy belső tusakodás nélkül, elég könnyen és hamar megbocsátok az ellenem vétkezőknek, bár bűnömül felróható, hogy olykor némi megvetéssel, sokkal nehezebben vagy soha azoknak, akik hazám és szeretteim ellen megfontoltan vétettek. Teljes megbékélésre magammal, az emberekkel s a világgal — ezzel a világgal! — nem vagyok képes, mert életutamon az értünk szenvedő Krisztus mellett a haragosan korbácsoló Krisztus is kísér. Ne feledjük el, hogy ő: Világbíró és nem pietista lelkes vagy szabadelvű anglikán esperes. Ellenfeleimet pedig nem fogadom el útitársul, de készen állok civilizált vitára, mert belátom, hogy a történelemben sokkal több volt a körülfalazott rögeszme, mint a nyitott, tiszta eszme s öncsalón ellenfeleim is, én is azonos erejű hittel cselekszünk különböző intellektuális naprendszerekben. Időnként rabul ejtenek minket divatos szavak, hadd éljek egy ilyennel: pluralista vagyok, nem monopolista.

— Írásaidban gyakran emlegetted, hogy — bár nem vagy híve tételes vallásoknak, még kevésbé a bigott vallás-gyakorlatnak — a vallást fontosnak tartod, elválaszthatatlannak az ember tudatosan vállalt erkölcsiségétől. Felvetődik azonban a kérdés: vajon elválasztható-e a vallás gyakorlata a vallás filo-

* Apai örökség (1937), Levelek a száműzetésből (1937).

zófiájától? *A keresztény embereszmény az evangéliumtól és a századokon át kialakult-kialakított keresztény egyházi hagyománytól? Ha az ember kötődése vallása tételeihez erkölcsi magatartásának forrása is, az egyházat pedig a szakrális törvények legális letéteményesének tekinti?*

— Szavak pontos értelmének beideg-zett tiszteletével magamat istenhívőnek szoktam nevezni, mert csupán az mondhatja magáról, hogy keresztény vagy keresztényen, aki hisz a katekizmusban és elfogadja egyházának tanításait. Egy hitrendszer nem lehet felvizezni erkölcsi kalauzzá, kenetteljesen biztatva az emberi fenevadakat, hogy „szeressük egymást, gyerekek”. A keresztény embereszmény szétválaszthatatlan az Újszövetségtől, amely viszont nem fokozható le morálbölcseletté. Erkölcsi magatartásunkat gyakran kizárólag nemesis világi hagyományok: betyárbecsület, civil bátorság, önfeláldozó barátság íratlan törvényei szabják meg s ezeket ismerik a vademberek is. A hit több és más s az erkölcsös élet csak egyik fontos, de alárendelt része. Olyan valaki állítja ezt, aki bár anyai ágon papcsalád ivadéka s istenhívő, tisztességből mégse nevezi magát kereszténynek, mert nem ért egyet minden hittétellel. Amde nyomatékkal hozzáteszem, hogy a teológia és a vallástörténet mindig vívódó gondolkodásra bírt, szüntelenül érdekel s évtizedekig gyűjtöttem a vonatkozó irodalmat, még egy szerény papnevelő intézetnek se válna szígyenére könyvtárannak ez a része. Ugyanakkor érthetetlen módon untat a filozófia, csak Schopenhauert és Nietzschét olvastam élvezettel, márpedig ők büntető sarokba vannak parancsolva, térdepelni, mert szakmabeliek szerint szépírók és költők filozófusai a haszontalanok, sőt!, maguk is csak szépírók s költők.

Hadd említsem meg, hogy Istentől soha nem kértem semmit; ami temérdek jó és ami temérdek baj ért, azt neki tulajdonítom, a jót ingyen kegyelemként, mert nem lehet megfizetni; a baj ellen sohase zúgolódtam s nem tettem magam előtt neveltségessé magamat afféle gyermeteg kifakadással, hogy ezt vagy azt a csapást igazán nem érdemeltem meg! Honnan tudhatnám! Életem végső vallási summáját már Ady tökéletesen megfogalmazta, én csak utána mondom:

Ki akarta, hogy ne akarjak,
S mint csenevész, őszi fű-sarjak
Feküdjek kaszája elé
S így szóljak: rendben van, Uristen.

— Többször választottál vallásos hő-söket írásaid szereplőikül, témaként sok-szor nyúltál az evangéliumhoz, a krisztusi korhoz. A hősök mindig hitük nyelvén szólnak, hitük problémáit feszegetik, saját történelmük és koruk nehézségeit is vállalva ugyanakkor. A tökéletes megoldáshoz azonban sohasem jutnak el. *Mi lehet a végeredmény? A vallások megújítása, visszatérés az ősi alapokhoz, vagy mindenfajta emberi és transzcendens hit ébresztése, élesítése és együt-télése egy nagy kölcsönösségben és egyetemességben?*

— Esszéimben, elbeszéléseimben olykor-olykor csakugyan megjelennek a hit nagy vagy névtelen alakjai, Krisztus-kori hangjátékaimban pedig — van egy jó tuca! — szerepelnek rendtartó, tehát végszükségben öldöklő rómaiak, szilárd és ingatag öskeresztények, aztán meg zsidók, ők vagy nagyméltóságú, gyáva társutasok vagy ellenkező végtelen ön- és néprombolásig elszánt fanatikusok, a még név nélküli nacionalizmus elrémítő hősei.

Kálvinista létemre újból és újból eltűnődöm a szenteken, akik közé a római katolikus egyház, évezredes lelki belátással, még szülőgyilkost is besorolt. Úgy vélem, azért lehetnek Róma tanítása szerint az élők hathatós közbenjárói, mert volt ugyan a seregükben patyolatéletű, jámbor és naiv bárány is, de nagyobbik részüket éppen esendőségük vezette rá a bűn beható ismeretére s erejére. Különösen két angolnak a figurája és sorsa izgatott több, mint húsz éven át, két Tamásé. Az egyik Becket Tamás, Európa-szerte a középkor páratlanul népszerű szentje, róla keresztelték el az esztergomi Tamás-hegyet is. Valószínűleg engedett annak a kísértésnek, a legveszélyesebbnek, amit elhárít ugyan magától T. S. Eliot *Gyilkosság a katedrálisban* című gyönyörű verses játéká szerint, de vajon csakugyan elűzte? Nem volt-e Róma fékező intelmei ellenére rómaibb a Vatikánál,

kiprovokálva a világraszóló vértanúságot? S az a tilos vágy vértanúságra nem függött-e össze tudtán kívül, mélylélektanilag az erőszakos halálába közvetett bűnrészesként belejátszó II. Henrik király s a közte szövődött ifjúkori, szekuláris viszonnal, mulatós cimborasággal és nyugtalanítóan forró, kölcsönös vonzalmukkal? Morus kancellár, a másik szent Tamás, a teológiában is fényesen felkészült humanista, meggyőző keresztény alázattól eltelve már valóban elkövetett minden tőle telhetőt, hogy ne legyen vértanú. Igen ám, de korábban, az ország főbírájaként jóváhagyta néhány protestáns hitterjesztő — az ő fel fogása szerint: eretnek — megégetését az államrend állítólagos védelmében és semmi jele, hogy e halálos ítéletek miatt valaha csak egyetlen rossz órája vagy álmatlan éjszakája lett volna.

Tökéletes vallási megoldás nincs a világi történelemben, légiónyi szent és vértanú segítségével sem. Persze tökéletességre áhítva koronként a vallások alapjukig megújulnak s ha hihetünk a területileg nagyon szétszórt sejtmozgalmak jeleinek, most is ez történik, színes népek közt alighanem mélyrehatóbban, mint fehérek közt s erre bizony végül a fehérek fizethetnek rá. De az egyetemességnek vannak határai, s abban már nem hiszek, hogy megújulásukért a fővilágvallások áttörnek dogmatikai sáncaikon és összeolvadnak. Az öikuménia a kereszténység belső ügye.

— *Nézeteid néhol abban is hasonlítanak a Németh Lászlóéhoz, hogy osztálytalan társadalmat csak mint értelmiségi társadalmat képzelsz el. „A testvériséget a magasan nivellált, egymás foglalkozását megbecsülő emberek társadalmában” látod megvalósíthatónak. A kérdés megint önként kívánczik: vajon a nagyobb tudás, a szüntelen szellemi tökéletesedés jobbá, erkölcsösebbé teszi-e az embert? Nem következhet be inkább az, hogy az egyik ember éppen a nagyobb tudás birtokában fogja uralmát tökéletesíteni a másikon? Ha az ember mérceje az ember, lehetséges-e abszolút jóságra, tisztességre, szeretetre törekednie?*

— Nagy tisztelettel Németh László emléke iránt, nem osztozom elitista hitében a „magasan nivellált, osztálytalan” társadalomról. Ebben az utopisztikus látomásban a lángeszű író és reformer sohasem szabadult meg a kismagyar fókuszától. Vagyok olyan jó magyar és közép-európai, hogy közös érdekből, habozva s hitetlenkedve ugyan, de hinni próbáljak magasztos embernevelő becsvágyában a haza vagy — szerencsével — egy dunai konfederáció határáig. Gondolt-e azonban Argentínára, Bolíviára, Brazíliára, a nyugat-indiai szigetekre, Indonéziára, Vietnámra, Kambodzsára, Indiára, Pakisztánra, Szíriára, Irakra, Iránra, Etiópiára, Líbiára, Zimbabwéra, Namíbiára, Ugandára... Folytassam? Osztálytalan értelmiségi társadalom, magasan nivellált testvériség, a munkamorál kölcsönös megbecsülése! Uramisten, miért nem mindjárt a Grál-kehely csodálatos föllelése Glastonbury apátsági romjaiban? Talán könnyebb feladat, mint Németh László álma egy fehér cellában a minőség forradalmáról. Sok országot bejártam, de a fiam úgyszólván az egész földgömböt, Ázsiát többször; higgadt, megbízható magán tudósítóm. Én egyelőre beérvén, ha mini-diktátorok írástudatlan hóhérai s a tömegmészárlás inyencai nem kaszálnának halomra szegényparasztokat templomlépcsőkön és abba hagynák a fajirtásokat, árkok, patakmedrek, mocsarak feltöltését hullákkal, amit egy bős oragután is elborzadva les falombok védő sűrűjéből. Bár úgy lenne, hogy egy csendesebb század, a huszonegyedik vagy huszonkettedik Németh Lászlónak adna igazat! Ha még lesz ember a földön.

A kérdés második felére határozott tagadással felelek. Arra, hogy szellemi tökéletesedés által egyik ember éppen a nagyobb tudás birtokában fogja uralmát tökéletesíteni, azaz fokozni másokon, a csekélyebb agyvelejűek fölött. Igen, igen, science-fiction regényekben, filmekben egy glóbuszrobbantó, örült fizikus. De miért kell arra felkészülni, hogy kimagasló értelmek, végzettszerűn visszaélve nagy eszükkel az alacsonyabb értelműek fölé kerekednek? Csak azért, mert Julius Caesar, Dzsingisz kán, Napóleon kimagaslott az eszével is? Valóban megtörtént, de nem törvényszerű s a Sátánnak

kellene uralkodnia a földön, hogy azzá legyen. Embertársaik sok millió tömegét rövid s borzalmas időre óriási formátumú zsarnok, a hatalom örültje szokta elnyomni — Heródes az időtlen fajtája — vagy pedig szívós középszerűek együttes monopoluralma, amolyan visszahúzó, szürke terror, amelyben a politikai vezérkar önkiegyesítés által hasonszőrű középszerűekkel pótolja az itt-ott támadó hézagot. Ha évtizedekig eltart az efféle rendszer, általában szelídül is, lazul is s a hatalom véd- és dac-szövetségén kívülálló nagyvezűek még jóra és hasznosra is rábeszélhetik saját hatáskörükben a mindenható középszerűeket. Utóvégre a természetállam is államforma, egy a sokból. Szkeptikusan visszatérve Németh László magas mércéjű, nemes álmára, valamilyen fajta kiegyezés történik ilyenkor a felelősséggel szembenező elit s a felelősségtől fázó, de közrendészetileg erősebb, kispolgáriás kollektív uralom között. Persze világpolitikai játszmákban minden újraosztásnál számíthatunk egy sorozaton kívüli, örök érvényű ütőkártyára is, az emberméltóságra. Nem mindig ugrik ki, de ott van a pakliban.

— *Fiataalkori elbeszéléseidet éppúgy jellemezte, befolyásolta a szürrealista látásmód, mint az utóbbi harminc évben született novelláidat. Utolsó elbeszélésköteted címe, a Vérző fantomok is ezt a különös szellemvilágot idézi. Mondhatjuk ezért, hogy alakjaid olyan „ideál-emberek”, akik legtöbbször valamilyen tételt vagy eszményt testesítenek meg, egy-egy gondolati formulát érvényesítenek?*

— Nyugati magyar író, aki — mint én — első negyvennégy esztendejét cselekvőn a szűkebb erdélyi pátriában s aztán a tágabb magyar hazában töltötte, eleven honi emlékek és kötődések: helyek, helyzetek, alakok, nevek, történelmi hősök fantomjai közt él, szellemi és lelki köldökzsínóron az egyéni sorsába beleszóló, beleártó vérző fantomokkal, olyan állapotban, amely lehet felajzott éberség s lehet a különböző idegen közegekben eligazodó alvajárás. Persze csak a magam nevében szólhatok, de

bizonyosan áll másokra is. Se nem akartam, se nem tudtam volna olaszokhoz, franciákhoz, angolokhoz hasonlulni, ezzel szemben harmincegy kalandos év után első visszatérésemkor Sopron gótikus házai alatt, Széchenyi István nagycenki kriptájában s a Kapuvárra vezető, andalító tájon pár óra alatt „vissza-asszimilálódtam” a hazához. Elmentem, és sohase mentem el. Háromnegyed század alatt nem történt velem semmi lényeges változás, egyik gyökerem mélyen Erdélybe (s nem csupán a temetőibe!), a másik Magyarországra fúródik, a harmadik: kúszó gyöker, szertefut Európán, mindig így volt, tehát így élek elbeszéléseim vérző fantomjaival is messzi idegenben. Hogy látásmódomra milyen természetes irányító erőként hat a szürrealizmus, arról szó esett a beszélgetés elején.

De azt már tagadom, hogy alakjaim „ideál-emberek”, Isten óvjon, dehogyan azok, nem testesítenek meg sem valamilyen tételt, sem valamilyen eszmét, mind kiszámíthatatlanok. Számos elbeszélésem, s éppen a kedvelteim, több-rétű és főleg több értelmű. Úgy emlékszem, hogy háromról folyt vita külföldi magyar kulturális körökben; megnyugvásomra a résztvevők ellentmondtak egymásnak az értelmezésnél. Nagyon idegenkedem a *roman à thèse*-től, kilóg belőle az erőszakosan oktató, magabiztos szerző lólába. Novella, regény, hangjáték, színdarab, film, még a mellékfigura se legyen egyikben se szócso. Látszólag megsemmisítő ellenpéldákkal tudnak visszavágni állításomra: Ibsen drámái, a Háború és béke, Zola regényfolyama a Rougon-Macquart családról, talán a Buddenbrooks is. De az autonóm életű hősök, antihősök mindegyikben egyszerűen átlépnek a társadalombólcséleti tételeken. Még Tolsztoj sem imponál nekik.

— *Mi az oka annak, hogy az 1930-as években novellistának indultál, a legdivatosabb széppírók között tartottak számon Féja Géza, Babits, Schöppflin Aladár, mégis ma elsősorban mint esszéíró emlegetnek, ismernek?*

— Otthon, a harmincas években a találónan említett Babits, Schöppflin, Féja

mellett Hevesi András, Illés Endre, Szabó Zoltán, Örley István, idekint meg negyven és ötven év közt az immár középkorúak egy része az elbeszélőt legalább tartotta s tartja annyira, mint az esszéíró, s van, akit még jobban érdekel, például a fiamat. Ezért bosszant, hogy *esszéíró* a közismert skatulyám. Műfajokkal kísérletező, műfajok közt ingázó író vagyok, más szóval egyszerűen író. A megkülönböztető cím csak az utolsó 25 évben tapadt rám, az anyag nyomasztó túlsúlya miatt. Most készül bibliográfiám 1950-től számítva, még ismeretlen a végeredmény, becslésem szerint tizenöt-húsz esszére jut egy elbeszélés s elbeszéléssel rokon útirajz.

A megfejtés egyszerű, kenyérkérdés, összefügg külföldi létem sorsszerű fordulatával. Évtizedekig úgynevezett rutinmunkán kívül rendszeres rovatom volt az Angol Rádióban, kulturális rovat. *Verba volant, scripta manent*, gondoltam, miért oszoljon el nyomtalanul a legjava? Dolgozzuk át valamivel maradandóbb formára, csiszoljuk át, bővítsük ki olvasmánnyá. Így kezdtek szaporodni az esszék: élőszóra hangolt, rövidebb rádiós és hosszabb, néha bizony négy-szer-ötször terjedelmesebb nyomtatott változatuk. Magyarán, írói erényt csináltam a kenyérkereseti szükségből. Ha ugyan erény.

Esszé és hagyományos szépirodalmi fajok közt többrendbeli a döntő különbség. Órákra beosztható kitartás, széles körű anyagismeret, jó memória, a tudáson átvilágító lírai vonzalom a témához, felismerhető személyes stílus kell az elsőhöz, főleg azonban távoli, rávillantó, de sohasem erőszakolt összefüggések fölismérése. Aránylag kicsi a veszély, hogy felsülünk, ha már beledolgoztuk magunkat a műfajba; hamis nyitás, kedvrontó kezdeti csüggedések, további s már csökkenő el-elakadások után a harmadik vagy negyedik fogalmazás fedti az elgondolást, célba talál. Naponta legfeljebb hat órán át van hozzá erőm s ha közberont valami sürgős ügy vagy külső izgalom, az ihlet rövid időre veszélytelenül befagyasztható. Itt jegyzem meg, hogy én az *öreg* Illyés Gyulát briliáns esszéírónak tartom.

Vers, elbeszélés, hangjáték komponálása egészen más. Az már belső megszálottság, szemmel alig-alig észrevehető önkívület, csak a kimerülés torpantja meg átmenetileg, de az agyvelő tovább izzik nyugtalan alvásunk alatt is. S az eredmény mindig kockázatos, gyors telítalálást egyszer, gyászos elpuskázás más-kor, a láz teljes lelohadása hónapokra, évekre. A *Duinói elégiák* fantasztikus keletkezéstörténete nagyon tanulságos ebből a szempontból. Esszéit rendszerint két-három hétig hagyok érni kész állapotban, elbeszélést, verset hónapokig; kötetbe gyűjtve az esszéken aránylag keveset igazítok, elbeszélés, vers a jóval hosszabb fektetés ellenére sokszor csak alapvonalaiban hasonlít az összeveghez. Mellesleg szólvá a verstermelési mennyiség Magyarországon kétségbeejtő, egy féltucat művelt országot el tudnánk látni a fölöslegből.

Egytől szoktam felmérgelődni. Ha valaki esztétának nevez. Esztéta az ördög. Soha nem próbáltam meghatározni, hogy mi a szép. Az esztétika: lila gőzfejlesztés, alapítói közt, sajnos már ott van a szédületes tudású, józan, de pedáns Arisztotelész. Alkotó író vagyok, nem nagy, csak szorgalmas és lelkiismeretes, az esztétát nem tartom alkotónak.

— *Egész életemben lankadatlanul hirdetted a magyarság egységének, összefogásának gondolatát, a nemzeti értékek védelmének és gyarapításának nemes ügyét. Most hogyan látod ennek gyakorlatát — külföldről nézve? Főleg az óhaza és az újhaza kapcsolatának tükrében, a magyar irodalom egyetemes együvértartozásának szempontjából?*

— Támadás, kétfelől, emlékezem szerint kizárólag azért jutott ki nekem idegenben — (otthon sokkal többhöz voltam szokva) —, mert nem is tudom már, mennyi ideje bec sületes, azaz *valóban* kétoldalú dialógust kívántam egyfelől az otthoni, másfelől a kinti, kisebbségi és nyugati magyarok közt. Hogyne, hogyne! szól pár éve a biztatás, de aztán szócsere közben kiderül, hogy egymás mellé beszélünk, amire a másik, barátságos fél gondol: *semmiért egészen*. Szállóige lett a kritikámból. Tizen-

ötmillió magyar egyesülése határok felett egy virtuális szellemi hazában ma is csak a szájakon van, tettekben alig-alig. Az óhaza követői megkülönböztetés nélkül félnek a kiszármazottak magatartásától, amelyre természetesen lefest a befogadó népek lelkülete is, márpedig ez különösen azért sértő a gyanúsítottakra és méltatlan a gyanakvókhoz, mert a független, óriási szórvány intellektuális színe-java folyamatos jó szolgálatot tesz a magyar név jó híréért; végzett munkáját valószínűleg csak a jövő század fogja okmányszerűen feltárni, talán ilyen célra alakuló intézetben. Van a magyar diaszpórának Kaliforniától Bécsig, Stockholmtól Johannesburgig olyan elitje, amiről Németh László, a nemes szívű „tervkovács” álmodott, vannak küszködő körei, iskolái, kiadói, folyóiratai, amikre büszke lehet bármelyik nemzet. Egy népnél sem vagyunk alábbvalók, sem a nagyvilágban, sem Közép-Európába rendelt helyünkön, a számtalanszor felépített hazában, legyen hát végre köztünk a dialógus is egyenes, félelem nélküli, egyenlő értékű, lojális. Jó sok nekifutás után ma sem jutottunk el odáig. Akkor pedig ne csodálkozzunk valamin. Vannak idekint makulátlan múltú s haladó szellemű írók, akik merően elzárkóznak minden eszmecserétől. A baj az, hogy nyomós érvekkel is tudják igazolni; merevségük nem gőgös hóbort, hanem becsülni való *maximalizmus*.

— *Sok írásodban szószólója vagy a testvériségnek, az emberi összetartozásnak s az összetartozásból adódó megnövekedett felelősségnek. Hiszel-e az öku-menizmusban? A keresztények egység-törekvéseinek helyességében?*

— Az ökuménia legalább annyira hitvallásom része, akár a Miatyánk. Egyetlen protestáns vendégként előadást tartottam a Pax Romana első jubileumi (tizzedik) találkozóján Rocca di Papaban s a külföldi magyar evangéliumi mozgalom tagjaival ott voltam közös katolikus—protestáns konferenciákon. Aki, mint én, közelebről ismeri a pompás aranykornak lefestett, nyakig véres XVI. századot, úgy irtózik a vallásháborúktól, mint a pestistől. Nem vagyok gazdag,

módos sem, még sincs az a pénz, amiért betenném a lábamat Ulsterbe, az eszelősen dühöngő protestáns és katolikus testvérharc miatt. Az írek túl büszkék arra, hogy nem egészen beszámíthatók.

Immár jó néhány éve Rónay Györgyöt is a sioni ökumenikus találkozón láttam viszont, Svájcban, én vezettem be emlékezetesen szép irodalmi estjüket Pilinszky Jánossal. S azt a rózsát, amit Rilke közeli, rarognei sírjáról szóló versében említ Gyurka, egy-két nappal hamarabb én tettem oda, ő csak később tudta meg.

— *Mit mondanál nekünk, akik bened nemcsak a nagy tudású írók és gondolkodók, hanem a sokat szenvedett embert és felebarátot is becsüljük?*

— Somogyi József szobrászművész, rektor megható javaslatára 1980. október 1-én kétórás előadást tartottam volt tanszékemen, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, főként mai diákoknak, korra nézve egykori tanítványaim föltehető lányainak, fiainak, de megtisztelt jelenlétével több író s költő barátom. Nagy érzés volt. Előadásom végén felidéztem Odüsszeusz-Ulysses sokféle, színjátszó mitologikus öröklétének azt a szokatlan, istenkísértő alakját, amit Dante teremtet meg *A pokol* 26. énekében. A kedvünk szerint gyúrható s értelmezhető mesehős Dante látomásában az ithakai hazatérés után nem ragad meg fogatlanul és lassan elsorvadva egy elaggott feleség rokkája mellett, hanem ismét tengerre száll maradék bajtársaival, az öreg legényekkel, áthajózik Gibraltárnál a szoroson s nyomtalanul elnyeli egy viharban az Atlanti-óceán.

**Gondoljatok az emberi erőre:
nem születetek tengeni, mint az állat,
hanem tudni és haladni előre!**

„A sokat szenvedett ember és felebarát” — hogy magamra vonatkozó, megindító szavaidat idézzem — gyakran elgondolkozott Odüsszeusz jelképes alakjának dantei változatán, szorultságaiban bátorítójának választotta, bátorítóként ajánlja a mai magyar fiataloknak is. Ez a végső üzenetem.

Álom a kenyérszelő késről

Szétszakadt szívem egy nagy, piros virág.
Ahány a szirma, én annyi voltam itt.
Barbár ha voltam, elűztek szent libák,
s barbároktól óvtam Róma falait.
De végül is engem igazán ki lát?
Ó, csak szemetek csöndje nyugtalanít.

Mert tudjátok meg, addig meg sem halhat
létező, míg halló fülre nem talál.
Egyet, egyetlenegyét aki hallhat —
tenyerében tiszta vízzel telt pohár,
s kopónak se int, míg a vándor hallgat
a súly alatt, mellyel nem bírt a halál.

Halljátok, hiába ringok kötélén!
És hiába rejt a temetőgdör.
Majd túl a homályon, túl a nagy éjen
árnyam a fullatag városokba tör,
s mélységes álmú telihold fényében
kulcsrazárt ajtókat ver az ököl.

És megláttok izzó felismeréssel,
táruul a ház, a tűz rőzsébe harap,
ott döfjetelek át kenyérszelő késsel,
hogy kezetekből vegyem nyugalمامat.
Míg el nem nehezültem ennyi fénnnyel,
éreztem a hús, s egyre új sebe fakadt.

Egy jázminág alatt a föld elmerül.
Gyermekké újul minden fáradt ízem.
Körém a holtak családi köre gyűl,
szomjú tánc alá szárnyas hárfa zizzen.
Boldog halál, már nem vagyok egyedül.
Menyasszonyok közt jön a szelíd Isten.

Ötven évünkre

FODOR ANDRÁSNAK

Ott, Katmandúban ami megesett,
a költővel mindennap megesik.
Vállból, combtőből metszett végtagú
torzó a margitszigeti kosárban.
Nyelvét kényura nyomban kitépte,
mihelyt első gyanútlan verse kelt.
Irkalap-fehéreként számárfülett
kiszúrt szemébe begyúrta az úr.
Már nem nézhet vissza eltökélten
képmásunk taszigálva Istenig,
ki jászolágy szénáján könyökölt,
s oly képpé vált kinek-kinek: vágyunk
tengerár erejű betelte lett.
Értelmünk majomház-rácsa olvadt,
s a jászolágy szénáján sötétlő
testnyomunk gödrével összeérve:
a szárnyas nyom, sarkunkig borító
szárnytolainak árnyék-corpusa
ránk bizonyította, hogy megölelt.

De Katmandúban ami megesett,
a költővel mindennap megesik.
Öngyilkosok akváriumában
kék-vörös csövek kígyói szegzik
poklág fülelő műszerekhez.
Fekete frakkjuk alá rejtik esti
bőregér-szárnyuk a porkolábok.
Lesik papucsban csoszogva körül
— ők már a medve bőrre ittak! —,
vajon a keselyűknek vetett máj,
a szelindek-pofaszőrt befestő
véres szív helyett még meddig lüktet
csillagok hajszálerein függve?
És az üresen sugárzó kasból
a vers kiszól. Zizeg, mint jászolágy.
Bőregér-hártya vinnyogva olvad.
Szeneszák-fekete frakkjuk reped.
Sírásó lapátja röpit rögit.
De látszik két testnyom! S egyik szárnyas!
Onts rájuk kloákát! Rakj tömegsírt!
A föld felét zárd rájuk szögesdróttal:
Fejtől bokáig szárnnyal betakart
testnyomuk gödre röggön átmélyül.

Éjszaka-nevére

1

Idegeim rózsaszín s hófehér
liánja engem is, téged is összekötött.
Dobolás gyermek- s üvegszívünkben
ingatag patával valamit összetörött.
Késélen kaptató lovam vonzzák
olvatag, fekete pillék a szemed fölött.

2

Így találtuk a lebegő menny
lámpás buborék köveiben
(déresés túsarkú cipői puhán kopogtak)
iszony-párunk, egymásnak háttal,
kőbordámat kezéd nyomával,
ó, a két egymás által kitaszítottat.

3

Ingaként az ég kapujában
lebbenő örömünk elnehezült.
Domborulatunkra az árnyék
— ijedt gyászhuszár a bakra — felült.
— Kocsis vissza! A földre velünk!
Oda, hol egymás holdja leszünk.

4

Ismeretlen fekete arcán a földnek
leejtett minket a muzsika szárnya.
De négy szemünk most egyszerre látott
mindent:
— Itt az Éden! Tigrise, Eufrátja,
kiáltoztuk (s jó volt partjain heverni).
Ormos fa érett rőt almát teremni.

5

Isten lépteit halljuk a fügefaerdőn.
Lélegzetfojtva bújnánk csalánszőnyegén.
Dideregve, láztól dobogsz, fölhasított föld,
ijesztő mélyből ömlik a szíved át belém.
Korom marad csak, hol kétfelé válik a szánk
Óvó madárszülőmnek szárnya arcomba szánt.

Lényed ott minden lényedet kitölt

AZ ÓDA VILÁGKÉPÉRŐL

I.

Az *Oda* nem csak szerelmi költemény. Pedig mégis csak az: a szerelem hozta létre, az tölti ki teljességét: nincs egyetlen sora, egyetlen szava sem, mely ne ennek az érzésnek feszültségét tükrözné. Belőle azonban, a szerelem lobogása mellett — azon át —, a költő egész világképe kiolvasható.

Csak sejtethjük, hogy miért éppen ennek az alig néhány napos kapcsolatnak érzelmi ereje adta azt a nagy energiát, mely a költőt, aki 1928, a *Vágó Márta* iránti szerelem éve óta nem írt szerelmes verset, ennek a formailag kristályos, rejtett egyensúlyában mesteri, mélységeiben szinte beláthatatlan költeménynek megírására készítette. Tudjuk, hogy 1933-ban, az *Irók Gazdasági Egyesülete* néhány napos lillafüredi találkozásán írta, valószínűleg egy budapesti orvos feleségéhez. A környezet szépsége, szokatlansága, a szubjektív szabadságérzés, a *Szántó Judit*hoz fűződő élettársi kapcsolat ambivalenciájának hirtelen felengedése, az új érzelm váratlansága, minden bizonnyal a vers ihletőjének személyisége is összeadódik ahhoz, hogy a műalkotás megszülethessék. De éppen a költemény spontaneitása és gazdagsága teszi lehetővé, hogy mondanivalójában önmaga fölé is nőjön: az érzelmi robbanás mindazt a gondolati tartalmat is magával sodorja, ami a költőt ezekben az években foglalkoztatja. A szerelem nemcsak betölti, hanem életre is kelti a világot úgy, hogy annak egésze, átlékesítve, zengeni kezd. *Lényed ott minden lényedet kitölt* — ez a „minden” szólal meg az *Óda*-ban, mindaz, ami József Attila számára a világ, méghozzá nem közvetlenül, nem a vers témájában, hanem a megfogalmazás, a szerelem, a másik emberhez fordulás mikéntjében. A megszólítás formájából, a költő nyelvből, szimbólumrendszerének sajátágaiból olvashatjuk ki József Attila világképét. Ezáltal lesz az *Oda* azoknak a nagy gondolati költeményeknek egyike, melyekben ezt a világképet közvetlenül érzékelhetjük.

A húszas évek dalszerű és a késői versek drámai (tragikus) líraisága között József Attila életművében a harmincas évek elejét költeményeinek filozofikus — mondhatnók: ontológikus — líraisága jellemzi. Ekkor írott nagy versei (*Eszmélet*, *Oda*, *Téli éjszaka*, *A város peremén*) különféle indirekt módokon a lét rejtélyével szembekerülő lélek megnyilvánulásai. Mintha a költő ekkor érintette volna meg a létezésnek, a lét értelmének és kifejezhetőségének titokzatosságát. Ezekben a versekben elsősorban nem a közvetlen gondolati tartalmat, hanem a megrendült lélek lírai önkifejezését érezzük — líraiságot, mely nem az én közvetlen vallomásaiban, hanem burkoltan, nagyobbreszt a világról és a világ rendjéről szóló metaforákban nyilatkozik meg.

Ennek megfelelően: ezeknek a költeményeknek még kinyilatkoztatásszerűen, élesen kimondott megállapításai sem a külsőlegesen követhető, objektív logika számára következtetések — mélyebb, költői igazság, a lélek odafordulása érződik bennük. A versek anyagában a lét és a törvény problémáinak nem megoldása (még szubjektív, érzelmi igényű megoldása sem) — inkább e problémák megléte sejtetődik.

Annak ellenére, hogy József Attila költészetében is igen gyakran követhető gondolkodásmódjának filozófiai igényű, dialektikus-skolasztikus jellege, különös módon éppen ezekben a leginkább gondolati versekben érezhető meg, hogy tartalmuk mily kevésbé közelíthető meg tisztán gondolati úton. József Attila az ábrázolásban, a kimondásban logikus (olykor már-már túlhajtottan, formálisan az) — a versek belső tartalmát másféle megismerés: inkább a ráismerés, mintsem az analitikus végiggondolás jellemzi. Alighanem sokat jelentő az a tény, hogy a létezés értelmét és érthetőségét újra meg újra megfogalmazó, gondolatilag talán legfontosabb költeményének maga a költő az *Eszmélet* címet adta. Az eszmélet, mint lelki tevékenység a gondolkozásnál — habár a gondolkozást is magában foglalja — ösztönösebb, mélyebb, több öntudatlan elemet tartalmaz; olyan lelki tevékenység, mely a gondolkozásnál primerebb, kevésbé áttett és kevésbé kontrollált. A tudatosodásnak az öntudatlantól a kimondásig vezető útja itt rövidebb, mint a

fogalomalkotó gondolkozásban — de ezen az úton több, keményebb akadályt kell legyőznie. Eredménye nem a definíció, hanem a szimbolikus kép.

Költői kifejezőmódról, a gondolkozás sajátos költői útjáról beszélünk tehát? Bizonys értelemben, nagy megszorításokkal talán igen — de nemcsak nagy megszorításokkal, hanem nagy általánosításokkal is. Ez a primer, képszerű, színesztéziás érzékelési és kifejezési rendszer kétségtelenül közel áll a hagyományosan költőinek nevezett világlátáshoz, s elsősorban azért, mert benne, akárcsak a költészetben — és a művészetekben egyáltalán — szükségtelen és lehetetlen a viszonyítás. Ebben az elsődleges képteremtésben mindaz, amit a nyelv mint rendszer a kimondottnak a világba helyezésével, osztályozásával meghatároz, nem külső magyarázat, nem is viszonyítás vagy viszonylagosság, hanem a kép valódi lényege, létrehozója. Valamilyen módon minden költői mű tartalmazza ezt az immanens világlátást, nagyon magasról nézve minden költemény „kimond” és megnevez. De gondoljunk csak konkrétan a költészet, különösen a modern költészet egyes megnyilvánulásaira: a stilizált szimbolikára, a tudatos szerepjátszásra, a vállalt vagy keresett, képektől tartózkodó száraz fogalmiságra, s rögtön belátjuk, hogy századunk második negyedében korántsem természetes ezt a látásmódot jellegzetes, és semmiképpen sem lehetséges egyetlen költői látásmódnak nevezni. Századunkban a művészetek előtt lassan bezárul a primer és közvetlen megfogalmazások — vagy ami ennél is fontosabb: a primer és közvetlen kérdésfeltevések lehetősége. A nyelv szűkösségét, a világ egyértelmű leírhatóságának megszűntét mind a huszadik századi tudomány, mind századunk művészete kénytelen tudomásul venni. Felbomlott a tér és az idő meghatározottsága, az időrétegek egymásra csúsztak, megszűnt a perspektivikus látás egyértelműsége — de ami mindezeknél lényegesebb: megszűnt a kint és a bent elválasztottsága, egymáshoz viszonyítottsága. Nemcsak az az egyértelműség, mely a hagyományos költészet műfajait jellemezte, mely minden átfedés és beleérzés, áttekintés ellenére világosan elkülönítette például az epikát a lírától — hanem, s ez az előbbinél alighanem fontosabb, a szimbólumalkotás ősi mechanizmusa, értelme vált ezzel bizonytalanná. A szimbólumalkotásról itt nem mint esztétikai vagy szemantikai, hanem elsősorban mint lélektani jelenségről beszélünk. Azok az egész valónkat betöltő, megreszkettető létélmények, léteérések, melyek fogalmakkal, logikai egymásra utalásokkal megközelíthetetlenek, ősidők óta a világ látható jelenségeire projiciálva, mint képek jelennek meg tudatunkban; érzékeltetésük, a nyelv rendszerében, egyedül ezeknek a képeknek leírásával lehetséges.

Csak hogy ehhez a projekcióhoz szükséges az, hogy a szimbólumként megteremtett képek tudatunkban a valóságot tükrözzék, vagy legalábbis reális látványok elemeiből álljanak össze. Ha ez a realitásérzés, ennek biztonsága megszűnik, ha a szimbólum másféle valóságú, sem a realitással, sem annak ellentétével nem jellemezhető tartalma nem öltözhet a külső, anyagi valóság formáiba, akkor elmondhatósága kérdésessé, nyelve érthetatlenné válik. Nyilvánvaló, hogy ez az elszakadási folyamat a művészetben sohasem lehet teljes — hiszen nyelvünk mégiscsak ezekre az analógiákra épül, s mindaddig, amíg szavakból építkeznek, ezektől elszakadni még a legmodernebb, legfragmentáltabb, leginkább objektív (s erre az objektivitásra a másik oldalról bizvást mondhatjuk, hogy a leginkább szubjektív) költészet sem képes. Mégis: a modern művészet egyik legfontosabb kérdése mindig az, hogy milyen arányban áll egymással az analógiás és az attól elszakadó absztrakt fogalmazás. Mindennapi szemléletünk analógiákra épül — és azt, hogy egy költői művet — életművet — a magunkénak, a magunk érzései, életérzése kifejezőjének tartunk-e, hogy létrejön-e bennünk, olvasókban a beleérzés, és az újratemtés esztétikai élménye, azt elsődlegesen a költő analógiás világlátásának meglete vagy hiánya dönti el.

Az, amit eszmélésnek neveztünk, lényegében nem más, mint a kimondás, a megnevezés — ezen az analógiás nyelven. Ezzel tehát szinte előlegeztük a választ arra, amit tulajdonképpen csak most kérdezzünk meg: vajon a világ József Attila számára egyértelműen kifejezhető-e? S ha ezzel az előlegezett válasszal jeleztük is igenlő véleményünket, ezt bizonyítani és árnyalatait, mikéntjét megvizsgálni a következőkben lesz feladatunk. S mintha a kérdés a saját magunk által feltettlen is túlnőne: a vizsgálódásnak, mely elsődlegesen a költő életének egy életrajzilag és esztétikailag behatárolt periódusára, s ezen belül is: egyetlen költemény elemzésére fog szorítkozni, szükségszerűen magában kell foglalnia József Attila költői helyének meghatározását; s talán nem is csak ezt: két szellemtörténetileg különálló kultúra érzékeltetését.

Vajon József Attila költészete, melynek képi világát a szimbolikusknál helyesebb az analógiás képteremtéssel jellemezni, ezzel az analógiás kifejezés-móddal képes-e teljes egészében kifejezni önmagát? Vagy a hagyományos és a modern világlátás időbeli határán az ő költészetébe is beszívárog a kimondhatatlannak megsejtése? Nem a közvetetten kimondottnak, hanem annak, amiről érezhető, hogy túl van a nyelvben megfogalmazhatón, a nyelvbe foglalhatón — s ezért túl van azon is, ami képpen, a nyelv által leírt képpen kifejezhető. *Tverdota György* nagyon is jogosan állapította meg azt, hogy József Attila világképe, melyben pedig meghatározó szerepe van a tér és az idő szigorúan hierarchizált szerkezetének, egymás mellett, egy időben tartalmazza az euklideszi és az einsteini modellt. Az, amit a világ nyelvbe-rendszerbe foglalhatóságáról és ennek lehetetlenségéről kérdezzünk, e kettős világképpel állítható párhuzamba. A világ megfogalmazhatósága, megismerésének és leírásának számtalan lehetősége közül csak egy (gondoljunk a képzőművészeti ábrázolásra, vagy a legvégtetesebben absztrakt, egyben legvégtetesebben érzéki művészetre, a zenére — vagy az emberi megismerés másik pólusán a természettudomány mindennapi fogalmakra ma már biztosan lefordíthatatlan matematikai nyelvére). Bár a megfogalmazhatóság kétségtelenül közeli kapcsolatban áll a megismeréssel, mégsem azonos vele: csak egyetlen szempontot, a nyelv logikájának megismerési követelményeit képes betölteni. Abból ugyanis, hogy megfogalmazzuk, egyértelművé válik, hogy megismerésünket a nyelvi folyamatokhoz: a nyelv logikájához, vonatkozási rendszereihez (a hasonlatok és metaforák tág asszociációs lehetőséget kínáló, mégis általában körülhatárolt lehetőségeihez), az idősíkok egymást kizáró egyértelműségéhez — tehát az időbeliség állandó tudomásulvételéhez, és még számos, a nyelv felépítéséből következő alapelvhez kötjük. A költészet paradoxonai közé tartozik, hogy bár nyelvben születő művészet, képes arra, hogy a nyelv viszonyrendszerén kívüli állapotokról (főként a szavakkal sohasem tökéletesen meghatározható érzelmekről) is érzékletes, éppen a nyelvi megelevenítésben érzékletessé lett, és éppen a nyelvi megelevenítésben a nyelv által kifejezhetőnél többet közöljön. József Attila két késői Isten-vészt elemelve* megkíséreltük bebizonyítani azt, hogy a másféle, az enigmatikus, az egyértelműség igénye nélkül megfogalmazott tartalom az egyértelműség rendszerében is kimondható — hogy a hagyományos költői nyelv bizonyos körülmények között alkalmas a töle konvencionálisan idegen tartalom leírására. Ha a világnak csak érzékeinkkel megtapasztalható (szimbolikusan: csak „látható”) részét tekintjük valóságnak, akkor észre kell vennünk, hogy az *Óda* a valóságos világ képeiben nemcsak a „valóságos” világot mondja ki. Ennek a kimondásnak útját követjük a költemény képeiben, mindenekelőtt leírás- és szimbólumrétegeinek viszonyában — abban a viszonyban, melyet másképpen az én és a külvilág, a belső és a külső világ elválasztottságának és egymásra vonatkoztatottságának viszonyával is jellemezhetünk.

Az *Óda* világképében tehát két gyökeresen különböző, egymással mégis szorosan összefüggő kérdésre keresünk feleletet. Az egyik ontológiai természetű: milyen az a világ, melyet József Attila érzékel, hol vannak ennek a világnak a határai, hogyan helyezkedik el benne az ember? Nemcsak maga a létezés, hanem rejtettebben, de ugyanilyen intenzitással, a lét megismerhetőségének kérdése is témája azonban a költeménynek. Erre vonatkozik a második kérdés, mely az elsővel szorosan összefügg, látszólag talán elválaszthatatlan attól: ennek a világnak kimondhatósága, megfogalmazhatósága, nyelvbe foglalhatósága. Az *Óda* tartalma a lét, gondolatvilágát azonban a megismerésre vonatkozó kérdések mozgatják, József Attila képes arra, hogy benne a szerelmet egyszerre láttassa a világot mozgató teremtmény erőnek és az én legintimebb, titokzatos érzelmi szférájának. Ennek köszönhető, hogy a kozmikusnak és a személyesnek olyan összefonódottságával találkozunk, mely magában véve is elég lenne ahhoz, hogy belőle a költői világkép arányaira következtethessünk.

És nemcsak arányaira, hiszen ezeknél talán még fontosabb a szerkezet, a világ szerkezete, mely a költemény belső világában a külső és a belső egymásra vonatkoztatásában, elválásában és egymásba olvadásában tükröződik. Kifejezhető-e a világ anélkül, hogy benne én magam fejeződjek ki, és kimondhatom-e a magam benső történéseit, azokat a kérdéseket, melyek elsősorban a világ értelmezésére (tehát nem a világ látványára) vonatkoznak a tőlem független világban, a

* Beney Zsuzsa: József Attila két késői versének Isten-képe (Vigília, 1977. május).

világ képeinek leírásában? S mindezek mellett — ha az „én” benső történéseiről beszélünk, mennyire kell ez alatt a szubjektumot, s mennyire az általánosan emberit, az emberi lélek megnyilvánulásait értenünk? Szinte természetes, hogy ezekre a kérdésekre azért is kapunk József Attila költészetében talán legtisztább feleletet az *Óda*-ban, mert az *Óda* szerelmes vers, az én és a te egyesülésének és elválásának szakadatlan drámai vibrálását érzékelteti: a beleolvadást és a megszólításban létrejövő, a megszólításhoz szükséges eltávolodást, mely éppen a megszólításból fakadó virtuális távolság által lesz szimbolikussá. A cím, az, hogy a költemény a költő szerint is megszólítás, méghozzá a legmagasabb hőfokú, a megszólítotthoz legközelebbre emelkedő odafordulás, arra utal, hogy József Attila is hangsúlyozni akarta a költemény dialógus jellegét, a viszonyt, mely nem az én és ő, az én és a világ, mint objektív kívülállás, hanem az én és te, az én és a világ, mint közvetlen megszólíthatóság, mint szubjektív külvilág között áll fenn. A lírai én számára a világ így, szubjektívizálódásán keresztül lesz és lehet csak objektív, a költő csak a személyes odafordulásban izzíthatja fel mondanivalóját a szimbolikus kép sűrítettségének hőfokára. Természetesen nem a vers közvetlen, külsődleges formáját értjük megszólítás alatt — hiszen maga az *Óda* is kijelentéssel kezdődik.

A bevezető rész első szavai: *Itt ülek csillámló sziklafalon* — nyelviileg a legegyszerűbb, alig bővített kijelentő mondat. A definiáló szándék nyilvánvaló: a verssor, ha nem tekintjük stilizációnak, szinte prózai és szinte indokolatlanul egyszerű kijelentés. Csakhogy a versnek nem ez a sor a kezdete; az első „ütés”, mellyel az olvasó találkozik, a cím: *Óda* — s ez után a várttal ellentétesen, ez az ódának semmiképpen nem nevezhető sor, amiről azt sem tudjuk biztosan megállapítani, hogy „költői kép”-e vagy egyszerű prózai helyzetmegjelölés. A kérdés nem a versen kívül, valamely idegen, nyelvtani szempont szerint — hanem éppen a kép belső tartalma, a költői valóságérték szempontjából fontos. Természetesen nem azt a vulgáris kérdést értjük ez alatt, hogy valóságosan hol is ült (ha egyáltalán ült) a költő, amikor ezt a sort megfogalmazta; hanem azt a további elemzés számára fontosabbat, hogy a minden hasonló költői képben egyesülő két komponens (szokatlanabb, de talán pontosabb, ha így fogalmazzuk: a kép két vektora): az állítás és a szimbólum itt milyen arányban keveredik. A költészetben a legegyszerűbb kijelentésnek is van szimbólumértéke, mint ahogy a legváratlanabb és elvontabb szimbólumnak is van valóságra vonatkozása; ennek a sornak szimbólumtartalmát azonban áthatja a (természetesen szintén szimbólumértékű) helyzetmeghatározási, definiálási igény: „*ülök sziklafalon*”. A vers félreérthetetlen mondanója ez a meghatározhatóság, mely nem is tartalmával, hanem azzal a ténnyel, hogy mint végtelenségig lemeztelenített állítás a versben költői értéket képvisel, az állíthatóság (tehát a létezés stabilitásának és kifejezhetőségének) lehetőségét bizonyítja.

Ez a tiszta állítás azonban — már ebben a kétszavas vázlatban — szimbólum jellegét is sugall. Most már nem külső, nyelvi struktúrájára, hanem nyelvi tartalmára figyelünk (ez még mindig külsőlegesebb burok a nyelvre csak lefordított, éppen szavakká születő, versteremtő mondanivalóhoz képest). Mindenekelőtt: a vers alaphangját megkondító, egyetlen ütészny, hangzásában is lakonikusan rövid és főként határozott *itt* szócska az általánosot (természetesen az egyénre vonatkoztatott általánosot!) közelivé és az általánosan meghatározottból szubjektíve meghatározottá alakítja. Az „*ülök sziklafalon*” alanyisága még nem személyes; az „*itt ülek*”-é már igen. Ez az „*itt*” a szubjektum szimbólumvilágába vonja a sziklafalat. Még fontosabb az, hogy a „*sziklafal*” előtt jelző is áll: „*csillámló*” — és éppen ennek köszönhetjük, hogy bár alig-alig észrevetten, éppen csak tudatunk mélyén a sziklafal lezárt keménységét is apperceptáljuk. Különösen azért, mert a csillámló (csilló) a sziklafallal — bizonyos értelemben — ellentétes: könnyű, változó, szinte játékos és főként: vízszerű képzetet kelt. A jelzőnek és a jelzett főnévnek kettősségéből kialakuló költői kép éppen e távolság-ellentétesség feszültsége miatt oly tökéletes, de ez a kontraszt szinte észrevétlen marad, belemosódik a napsütötte, vakítóan fehér, krétaszerű sziklafal „*csillámló*” érzékletességébe (s itt elsősorban a *fal* kelti a felület érzékletességének benyomását). Az első mondat, első versmondat tehát szubjektívítással, lebegéssel oldottan, *jelzetten* objektív, s nyelvtani határozottságát (a mondat rövid, kijelentő jellegét) a benne foglalt kép érzéki jellege és tartalmi asszociációi még jobban észrevétetik. Aligha lehet konkrétabb, objektívebb versindítást elképzelni, mint e szerelmi ódaként jelzett

költemény első sora. Tartalmával, de főleg szerkezetének ösztönös és egyszerű tökéletességével a tudatban objektív és koherens valóságként szereplő világ képét tükrözi.

A következő sorok ennek az állításnak formai határozottságát és lakonikus rövidségét oldják — a férfias kijelentés mozgalmasabb és nyelvi lágyság, mintegy nőiesebb, moll hangnemű modulációjával. A második mondat (váza: a nyár szellője száll) szintén állítás, de e mondat valóságtartalmát sokkal inkább a szubjektum, mintsem az objektív világ állapotára vonatkoztatjuk. A következő három sor minden főneve jelzett, sőt a mellékmondatnyi hasonlítás is tartalmaz jelzöt (ifjú, könnyű, kedves). A sziklafal súlyosságával szemben ez a kép csupa lágy könnyűség: a nőieséget nemcsak a jelzők tartalma, nemcsak a verssorok hangzásának *j, ny, l* hangzókkal ékített hajlékonysága, hanem az otthonosságot, meghittséget idéző kép: „mint egy kedves / vacsora melege” idézi. Ezek a sorok sokkalta elvontabbak, „költőibbek” az elsőnél — bár a kép magja: a nyár szellője száll — tulajdonképpen itt is a valóság egy mozzanatának leírása. Ez a versmondat szinte áttűnik a „mint”, a hasonlítások, jelzések szférájába, s ezzel a világkép megmutatja asszociációk keltésére képes gazdagságát, azt a tulajdonságát, hogy az emberi lét, s főként az emberi lélek történéseinek analógiás kifejezésére alkalmas. A valóság leírásával induló vers számára egy másik leírás, a nyári szellő leírása ad alkalmat arra, hogy a megfoghatatlan, légies, absztrakt nőiséget érzékeltesse (tegyük hozzá: finomabban, árnyaltabban, érzékenyebben, mintha ugyanazt közvetlenül a nőalak leírásával tenné). Ezzel a vers a külsőtől a belső világ felé fordul — anélkül azonban, hogy a külső valóságosságtól elszakadna: „Szoktatom szívemet a csendhez”. Természetleírás ez is, a külső csendé — de egyben a belső csend lelkiállapotának érzékeltetése. A két valóság: a létezés két szférája megkülönböztethetetlenül összeolvad.

A következő néhány sorban négy párhuzamos kép következik. Minden alkalommal a természet egy-egy képe: „hegyek sörénye”, „az úton senki, senki”, „tökényen lombok”, és végül a Szinva-patak kerek, fehér kövei. Mind a négy határozottan és biztosan a külső valóság része: éppolyan félreérthetetlenül, mint az, hogy „itt ülök”. Hiszen „látom” a hegyek sörényét; hiszen az úton „senki”, üres az út: mindezzel élesen ennek a világnak ittlété, s a másiknak, az elképzeltnek másféle valósága hangsúlyozódik. De a kétféle valóság az utolsó képben formailag is átjárja egymást. Az első három képben különválnak a természet és az, ami erről a költőben felidéződik — aztán, az utolsóban, a patakbeli kövek csobogásában nevetésében (a József Attilának oly kedves patakbeli, „vizes” képben) mintha varázslat történnék — erre utal a jelző is: „tündér nevetés” — a látható és a láthatatlan átjárja egymást, s így a kép lényege is egyszerre látható, de lényege mégsem a láthatóság, a nevetés, az illanó jelenlét. A külső és a belső az emlékekben és a felidezésben: az emberi lélekben válik eggyé. Mindeddig az én és a té is különvált: a kapcsolat csak a megszólításban jött létre, csak abban, hogy a másakra mint *te-re* gondolhat a költő. A fokozás, a kapcsolatteremtés, az interiorizálás hihetetlenül finom: a másik jelenléte először csak az „ifjú nyár” metaforájában, aztán a homlok, a szoknya, a haj, a megrezzenő lágy emlők képében úszik be a versbe, a felület felől közeledve a belső, az erotikus tartalom felé, hogy végül mindezt az egyszerre erotikus és tündéries képben, a vízben csillogó fogak látványával olvassza eggyé.

A bevezető első rész mint egy crescendo, erősödik: a szerelmet a külső és a belső világ több húrton történő összevonásával a látás, a belelátás sejteti — de csak a második rész homofón, hatalmas zengése szólaltatja meg: „*Ó mennyire szeretlek téged*”. A fokozás formailag is tökéletes: a bevezetés végének közbevetett, határozói mellékmondatnál késleltetett lassításával, melyre mint válasz és mint kiteljesedés érkezik a második rész első nagy, unisono mondata.

Ki szóra bírtad egyaránt — és itt az éppen eggyé lett világ, a kint és a bent találkozása ismét kétfelé bomlik: a teljesen bentre és vele szemben a világra, a mindenségre. A mondat, az állítás szerkezete a különműséget — szinte az ellentétet — sugallja; majdhogynem láthatóvá téve a mindenséget, melynek képszerűsége kétféle sugárzásból is ered. Egyrészt a szív mélyén a magánynak rendkívül érzékeltes megjelenítéséből. A legmélyebb üregekben baljós hálót csomózó, cselelt szövő magány, a homály, sötétség, barlangmély után a kinti ég tágasságát, a nyári égbolt végtelenjét vizualizálna a „mindenség”. A sötétség hangulatától (az üregek mélységétől) nem tudunk elszakadni — ez láttatja éjnek, égboltnak a he-

gyek fölött feszülő mindenséget. Még nem érzékeljük — de a későbbiek előlegezéséül már most felfigyelhetünk arra, hogy a mindenség valójában nem ellentéte a magának — magában foglalja azt; s ennek ellenére, mint annak oppozícióját érzékeljük. A következő kép megint kettéválás: létnek és hatásának, nyomának — mondhatjuk, jelentésének, második, szellemi létezésének kettéválása; s ez a finom megkülönböztetés, a kifejezés érzékletessége egy szorosan helyhez, időhöz kötött benyomás sugallataként keletkezett. *Mint a vizesés önnön robajától* — a robaj eget-földet betölt, maga a mindenség kezd zengeni, és zengése fennmarad, újra és újra megszólal az egész költeményben. A belső és a külső világ most, egyetlen pillanatra — valóban eggyé válik: a lillafüredi hegycsúcsok „életem csúcsaivá” válnak, a végtelen ég határhegyeivé; a „távol közelében”, ez a nyelvi-logikai paradoxon misztikus sejtelemmel burkolja a képet, mely kettősen is távolodik a valóságtól. Első lépésként a csúcsok, a táj, a föld és égbolt kozmikus tágasságának interiorizálásával — azzal, hogy mindez az élet „életem” egy helyzetének (és nem a léleknek, nem az érzésnek!) jelképévé, a lét nagy pillanatának már-már közhelyszerűen evidens, a vers univerzumában mégis konkrét, érzékeinkben a látott, az érzékelt táj részeként megjelenő képévé válik; a második lépésben pedig azzal, hogy a benső feszültség képi objektíválásába, a belülről helyezett külső világba ismét önmagát helyezi a költő — „verődve földön és égbolton” —, de most éppen ellenkező előjellel, önmagát szemlélve kívülről, a határtalan messzeségből, ahonnan a vergődő ember az ide-oda csapódó, falak közé zárt madárhoz hasonló. A világ itt is zárt, kemény, körülhatárolt, a jelenségek megkülönböztethetőségükben önmagukba zártak — a világon a törvény uralkodik. Ez a kívül-belül egységes természeti kép aztán, szinte sikoltásként oldódik fel egy közvetlenül megszólaló, és közvetlenül megszólító mondatban: *szeretlek, te édes mostoha!*

A bevezetés, a mondatba ékelés (zengem, sikoltom — s aztán egy közbevetett mondatrészt után a vallomás) visszafogja, mintegy idézőjelbe teszi, kívülről közelíti meg azt a forró magot, mely a verset létrehozta.

Rejtélyes és nagyon személyes a megszólítás: „te édes mostoha”. Nemcsak a József Attilára oly jellemző anyakomplexusról árulkodik, hanem, akarva-akaratlanul, valami ambivalens jelleget is ad ennek a máskülönben egyértelműen himnikus versnek. Az olvasónak az első pillanatban bekövetkező megütközését feloldja és megmagyarázza a következő sor: *mint anyját a gyermek* — s itt elkezdődik egy felsorolás, mely jellegében majd a késői Flóra-versek egyikében fog megismétlődni. Ott azzal: „úgy kellesz” — itt így: „szeretlek, mint”. Mindkettőben a szerelem a világ összetartójaként, alapjaként jelentkezik: az emberi érzelem egy sokkalta mélyebb, kozmikus princípium analogonjaként. Mint anyját a gyermek: ez a sor még csak egyszerű komolyságával megrendítő — de a következő reflexiójában már az úr és az anyag, a kiszakadás és a biztonság jelképévé is válik: *Mélyüket a hallgatag vermek*. Hogyne jutna eszünkbe a sor: „a szív legmélyebb üregeiben”. Nem önmagába: az anyagba kapaszkodik itt az, aki a világból kivetve, föld és ég között verődve érzi önmagát: a mélybe, az alapba, a homorúság, a belesimulás biztonságába, az anyához, anyaghoz visszatérés öntudatlan-ságába. A kép fordul: *mint a fényt a termek* — de a falak közé zártság megmarad.

A „szeretlek, mint” másra vonatkoztatása, úgy érzem, kitérő, mintegy menekülés, haladék volt a költemény menetében. Az eredeti vonal: a világélmény, a dolgok valóságának, a világnak, a dolgokba zárt misztériumnak érzékelése most folytatódik — abban a képsorban, melyet tulajdonképpen a tér, a konkrét jelenségek és az időbeliség kitágításának — nem megállításának, hanem mindenben jelenvalóvá, múlhatatlanná tevésének neveznék. Maga az anyag az, ami mindent, önmaga törekeny mulandóságán túl is megőriz. Bennem anyaggá válik az, ami bennem nem az volt: mosolyod, mozdulatod, szavad. A szerelem változtatja át a jelenségeket mindent befogadó, holtakat is őrző, múlhatatlan földdé. *Elmémbe mint a fémbe a savak* — s most olyan kifejezés következik, mely az anyaggal bántás mesteremberi gyakorlatiasságát a költői élményfeldolgozás keserű erőfeszítésével egyesíti: *ösztoneimmel belemartalak*. Az ösztönök alakítják változtathatatlanná az elmét, a tudatot, ami egyben ösztön is, s ami magában foglalja azt, ami már nem önmaga, amiből megszületett: az öntudatlan létezés.

(Folytatjuk)

A PÁRDU ÉS A GÖDÖLYE

(Filmforgatókönyv)

RÓNAY GYÖRGY

azonos című regényéből írta

Révész György

és

Hegyí Béla

**OHÁTI VASÚTALLOMÁS,
VASÚT UTCA**

43. kép

A vonat bedöcög Óhátra.

A bíró leszáll.

Esteledik már.

Az állomásfőnök eligazító mutogatását követve, nekivág a nyomorúságos kis állomás mögötti Vasút utcának.

A negyedik háznál megáll, belép az udvarra.

OHÁT, KENDE PÁL UDVARA

44. kép

Korcs kiskutya fogadja veszett ugatással.

A ház hosszan nyúlik befele, és az utcai részen kívül még négy barna ajtós, apró ablakú lakást foglal magában.

Fejkendős öregasszony csoszog elő az egyikből. Sötét szemét bizalmatlanul szegezi a bíróra.

— Keres valakit az úr?

— Kende Pált keresem.

— Ott leghátul... — mutatja, aztán utánaszól: — Nincs idehaza, de hamarosan megjön. Tessék nyugodtan bemenni, nyitva van, nem zár az semmit, hiába magyaráz neki az ember.

KENDE PÁL LAKÁSA

45. kép

Kövezett konyha, beépítve kemenceforma tűzhely, középpütt viaszosvászonnal letakart konyhaasztal, rajta egy szélén kisé kicsorbult üvegvázában virág, egyetlen szál rózsaszínű rózsza. A falnál fehér konyhaszekrény. Felső részén, a tejüveg mögött könyvek.

A bíró utálkozva néz körül.

Szemközt alacsony ajtó nyílik a szobába.

A bíró itt is villanyt gyújt.

A padló tisztára súrolva, a fal fehérre meszelve. Egy szerzetesi cella sem lehetne igénytelenebb. A fal mellett priccforma ágy; fejtől a falon feszület. A sarokban kopott, alul fiókos ruhásszekrény, fényesre szidolozott sárgarézt fogantyúkkal. Középpütt szintén asztal, közepén és négy sarkán hímzett terítővel. Az ablakkal szemben az egész falon semmi egyéb, mint egy sötétbarna keletes, arasznyinál nem nagyobb fénykép. Sötét hajú, finom vonású, de jelentéktelen nőt és egy hozzá bújó fehér ruhás lánykát ábrázol. Az asszony harmincéves lehet, a lányka öt-hat. A keret sarkába tűzve egy vékonyka szál, lekonyult fejű virág.

A bíró gyorsan elfordul.

Az asztalhoz megy, leül. Szórakozottan maga elé húzza az asztalon heverő fekete vászonkötéses, a felső lapszéleken már fakuló, piros metszésű, testes kis könyvet. Második kötete egy háromkötetes bibliakiadásnak. Könyvjelzőként egy szentkép csipkés széle áll ki a lapok közül.

Kiveszi a képet és megfordítja. A hátán felírás: „Elhunyt szeretteinkért”. Leteszi az asztalra maga elé.

A lap, ahol a bíró kinyitja a könyvet, elnyűvödött a sok forgatástól. Néhány sor aláhúzva ceruzával. A bíró idegenkedve és értetlenül kezdi olvasni a sorokat.

Mikor felpillant, az ajtóban ott áll Kende Pál. Ugyanaz a félszeg tartás, ugyanaz a szeplős arc, de szeméből eltűnt a riadtság. Valami sebezhetetlen béke, majdnem derű sugárzik belőle.

A bíró rajtakapottan, zavartan tolja félre a Bibliát.

— Isten hozott — szólal meg Kende.

— A szomszédasszony említette, hogy valaki jött hozzám, de nem gondoltam, hogy te vagy.

— Én vagyok — mondja a bíró. Kezdi visszanyerni a nála alább rendelték előtt megszokott biztonságát. — Remélem, nem veszed rossz néven...

— Ó nem, nem! — vág közbe Kende, észre sem véve a fölényeskedően ironikus hangsúlyt. — Inkább örülök, hogy annyi év után... Vacsoráztál már? — kérdi szolgálatkészen, majdnem lelkenedezve. — Mindjárt szólok a szomszédasszonynak, tudod, ő kosztol, nálam nincs háztartás. Megkérem, készítsen...

— Semmit se kérek! — állítja meg a bíró.

Kende az ágyához lép, leteszi az éjjeliszekrényre a magával hozott imakönyvet. Aztán őszinte melegséggel mondja:

— Fáradtak látszol.

— Te meg megöregedtél — vágja oda a bíró szándékos kegyetlenséggel.

— Megöregedtem — hagyja helyben Kende, és vékony szája halvány mosolyra húzódik. — Azt mondják, a magány öregíti az embert.

— Miért élsz magányosan?

— Hát hogy élnék? Hogyan élhetnék?

Kis csönd támad. A bíró nem fordul a falon függő fénykép felé, inkább csak jelzésféle mozdulatot tesz abba az irányba.

— Ők voltak?

— Ők.

— Elvitték őket?

— El.

— Mikor?

— Mire hazaértem, már nem talál-
tam itthon...

Tekintetük az asztalon fekvő szentképre téved: „ELHUNYT SZERETTE-
INKÉRT”.

— És ezért persze engem teszel felelőssé! — mondja a bíró élesen.

— Nem. Én senkit nem teszek felelőssé semmiért.

— Hát ide figyelj, Gödölye! — áll fel a bíró. — Te akkor azt vártad tőlem, hogy én majd megmentem a családodat. Én pedig, ha jól emlékszem, azt mondtam neked, hogy majd utánané-
zünk. Így volt?

Kende bólint.

— Tudod, mikor mond ilyesmit az ember? Ha le akar rázni valakit. Ha már torkig van vele! Ha már elege volt belőle! — Ingerülten járkálni kezd. — Egyébként hiába telefonáltam volna Dombára. Attól még Óháton elvihették, akit csak akartak. Mire visszaértél, valóban el is vitték őket, te magad mondtad. Mire nekem Dombát kapcsolták volna... És ha kapcsolják is, az rajtad nem segít. Engem viszont egy ilyen telefon újra eszébe juttatott volna annak a dombai Dombay Árpádnak, akit öt évvel korábban egy tárgyaláson alaposan megleckéztettem. Aki, amikor te felke-
restél engem, már évek óta a szélső-jobboldal jelöltje volt a belügyi tárcára, és aki az alatt a pár hét alatt, amíg

aztán belügyminiszter volt, engem is éppúgy likvidált volna, mint bárki mást, akire neheztelt valamiért. Neked persze talán jobb lett volna úgy. Ha más végzi el helyetted a piszkos munkát... Mit bámulsz? Mit teszel úgy, mintha nem értenéd?

— Valóban nem értem — mondja csöndesen Kende.

A bíró vallató szemmel nézi, aztán hirtelen hangot vált, más irányból kezdi a támadást.

— Te még mindig forgalmista vagy? — kérdi gúnyosan, visszatelepedve az asztalhoz. — Téged soha nem léptetnek elő?

— Nem.

— Miért, ha szabad kérdezmem?

Kende megvonja a vállát.

— Nem is tudom. Azelőtt nyilván azért, mert zsidó volt a feleségem.

— És azután?

— Azután meg? Azt mondják, klerikális érzelmű vagyok. Klerikális reakciós.

— S hogy lehet az, hogy nem rúgtak ki a vasúttól?

— A párt képviselője a bizottságban állítólag azt mondta, hogy az nem akadály.

— Mi?

— Hogy templomba járok. Attól még lehet jó forgalmista valaki.

— És mit kértek tőled azért, hogy meghagytak az állásodban?

— Semmit. Miért, mit kérhettek volna?

— Mikor szerveztek be? — csap le a bíró.

Kende elhűlve néz rá.

— Hová?

— Az „egyházba”! — mondja dühös gúnyjal a bíró.

— De hiszen oda nem kellett beszervezni engem — mondja Kende értetlenül. — Én mindig is tagja voltam az egyháznak.

A bíró alig bírja türtőztetni magát.

— Te valóban ilyen bárgyú vagy, vagy csak tetteted magad?

— Nem értelek.

— Nem akarsz érteni! Kitanítottak, ugye, hogy ha elszámoltatnak, add a kis hülyét. Azt mondd meg, mivel bíztak meg, amikor rám állítottak?

— Engem? Rád? Ezt nem értem.

— Milyen adatokat kértek tőled rólam?

— Kik?

— Akik beszerveztek, te ütődött!

— Engem senki sehova nem szervezett be — ismétli Kende szelíd állhatatossággal.

A bíró fúj egyet.

— Jó, tudom, nem szabad kiadnod a megbízódat. De azt megmondhatod, mivel bíztak meg!

— Senki, semmivel.

— Akkor magadtól csináltad ezt a hitványságot? — emelkedik fel a bíró.

— Mindnyájan hitványak vagyunk, és nagyon sok hitványságot csinálunk.

A bíró most már ordít.

— De nekem a te hitványságod miatt kellett ma egy ártatlan ember halálos ítéletét kihirdetnem! A sok száz bíró közül éppen nekem, Stoll Aurélnak! A Párducnak! Akit a Gödölye beárult a bégetésével!

Vadul felkapja az asztalról a nyitott Bibliát, és mint bizonyítékot olvassa Kende fejére az aláhúzott sorokat:

— „Az igazságosság lesz derekának öve, / S a hűség cspőjének kötője...”

— Ne — mondja Kende. — Hagyd abba, kérlek...

A bíró acsarkodó gúnnyal, szinte magán kívül, harsogva szavalja:

— „Együtt lakik majd akkor a farkas a báránnyal, / S a párduc együtt tanyázik a gödölyével.”

Nem bírja tovább fékezni magát. Felugrik, a könyvet a sarokba vágja.

— Miért húztad alá ezeket a sorokat?

— Mert rám is vonatkoznak. Izaiás sorai.

— Hát még kire? Kire még? — ordítja, megragadva Kende mellén az egyenruhát. — Rám is?

— Rád is — mondja Kende halkán.

— Nem félsz, Gödölye?

— Nem, Aurél. Én már senkitől sem félek a földön.

A bíró keze lehanyatlik. Visszatántorog az asztalhoz, leroskad a székre, arcát tenyerébe temeti.

Kende felveszi a sarokba dobott Bibliát, gyöngéden kisimítja a meggyűrődött lapokat. Aztán őszinte melegséggel, részvétellel kérdi:

— Hozzak egy kis vizet? Vagy kávét?

A bíró a fejét ingatja.

— Ne hozz nekem semmit.

— Akkor mondd, mit tehetnék érted, Aurél?

— Te? — veszi el újra a bíró az önuralmát. — Te, értem? Te nyomorult! — ugrik fel és öklével Kende felé sújt.

— Nem akartalak megbántani — mondja az szelíden. — Bocsáss meg.

— Nem bocsátok! — ordítja a bíró. — Soha, érted? Soha!

S aktatáskáját felkapva kirohan, bevágva maga után a konyhaajtót.

BALATON-PART

46. kép

Tajtékosan fodrozódik a tó vize.

Egy újabb szélroham görnyeszti meg a nádas.

A bíró fázósan húzza összebb magán a körgallért. Lassan megfordul, elindul a ház felé.

A rohanó fekete felhők közül egy pilanatra kivillan a nap bágyadt fénye.

A BÍRÓ HÁZÁBAN

47. kép

A házba lépve ott találja a két fiataalt.

— Maguk még itt vannak? — lepődik meg.

— Nem akartunk köszönés nélkül... — mondja Moldi. — És szeretném tudni, eljöhettek-e megint?

A bíró fölakasztja a körgallért, aztán fázó kezét dörzsölgetve a borospalackjához ballag. Csak aztán válaszol.

— Eljöhettek. Segítek magának. No persze, nem az úgynevezett igazságért.

— Akkor miért?

A bíró tölt magának.

— Hogy én is idézzek valamit apámtól... és ezt életemben először teszem: „Aki tud valami fontosat a világról, és még nem adta át az utána jövőknek, az még nem öreg, mert még nem felesleges”.

— Nagyszerű ember lehetett az édesapja, bíró úr — lelkenedik Moldi.

— Igazi római jellem volt — bólint a bíró fanyar grimasszal. — Miután édesanyámat a ridegségével a halálba kergette, minden nyomát eltüntette a házból. Megtiltotta, hogy kiejtsék a nevét, s még a családi kriptára se vésette rá. Úgyhogy én felnőtt fejjel láttam először az anyámat, ezen a képen itt — fordítja a fiatalok felé az asztalon álló ezüstkeretes fényképet —, amit apám hagyatékában találtam. Én ezzel a nagy-

szerű emberrel negyvenöt után minden kapcsolatomat megszakítottam, és elsőként követeltem, hogy a műveit tegyék indexre. De ne higgye, hogy csak azért, mert gyűlöletes apa volt. Nem! Én akkor szentül meg voltam győződve, hogy ezzel jó ügyet szolgálok... Az igazság olyan, amilyen tintával aznap írják. Az egyik nap kék, a másik nap lila, a harmadikon pedig... Vagy ahonnan olvasák... De hát ez magát ne zavarja!

— Nem zavar, bíró úr, mert én — mint mondtam már önnek — csak olyan igazságnak hiszek, ami megváltoztat, ami jobbra teszi az embert is, a társadalmat is. Éppen az ön, az ön nemzedékének tapasztalatai erősítenek meg abban a meggyőződésemben — mondja Moldi kissé patetikusan, árnyalatnyi szégyenlősséggel a hangjában —, hogy ezért az igazságért érdemes tovább harcolni...

— Hát, jó... — felel megadóan a bíró. — Kísérje szerencse, fiatalember! Kíváncsi vagyok, hogy ne csalódjék... És ne kelljen szélmalomharcot folytatnia, vagy hirtelen rádöbnnie arra, milyen változékony is az igazság természete... Jöjjön csak el bátran máskor is, fiatalember. Talán lesz még egymás számára mondanivalónk...

— Nagyon hálásan köszönöm — hajol meg Moldi, és indulna is a lánnyal, de a bíró, aki közben újra töltött magának, furcsa, rekedt hangon ismét megszólal:

— Maga talán majd megfejtí, miért éltén én gerinc nélkül, és miért élt gerincesen Kende Pál.

A két fiatal értetlenül néz rá. A bíró, mintha ott sem lennének, maga elé bámulva dünyögi:

— Miért lehetett engem, a Párducot, megalázni, és miért volt ő, a Gödölye, megalázhatatlan?... Mert a zsarnokság legnagyobb bűne — emeli pillantását Moldira —: a megalázott ember.

Lassan elfordítja tekintetét a fiataloktól, szájához emeli a poharat.

Pillanatnyi tétovázás után Moldi udvariasan elköszön:

— Hát akkor... a viszontlátásra!

— Köszönjük az ebédet — teszi hozzá a lány, és kisetnek.

A bíró lassan, kortyolgatva issza a bort. Aztán hirtelen eszébe jut valami. Leteszi a poharat, feláll, kisiet a fiatalok után.

BALATON-PART, A BÍRÓ HÁZA ELŐTT

48. kép

A lány már beszállt a kocsiba. Moldi most készül beszállni. A bíró megállítja.

— Mondja, fiam... — de nem folytatja. — Csak menjen... Viszontlátásra!

Moldi búcsút int, beszáll a kocsiba, elhajtának.

A bíró hosszan néz utánuk.

— Jöjjön be, mert megfázik! — recsen rá az öregasszony a lépcső tetejéről.

A bíró elindul a ház felé. Közben odaszól az öregasszonynak:

— Holnap elutazom.

— Hová?

— Ne féljen, visszajövök.

ÓHÁTI VASÚTÁLLOMÁS, VASÚT UTCA

49. kép

Befut a vonat Óhátra.

Az öreg bíró nehézkesen kecmereg le.

A Vasút utca semmit sem változott.

ÓHÁT, KENDE PÁL UDVARA

50. kép

Végigmegy a téglával kirakott tornácon, Kende Pál ajtajáig. Bekopog. Egy kócos kislány dugja ki fejét és bámul rá bizalmatlanul.

— Kende Pált keresem.

— A Pali bácsi elköltözött.

— Elköltözött? — lepődik meg a bíró.

— Hová költözött?

— Hová? Hát a temetőbe! — kuncog a lányka, s már vissza is húzódik a lakásba.

A bíró letörtén indul visszafele.

A lakás ajtaja újra nyílik, egy fiatalasszony szalad utána.

— Bocsánat. Most mondja a gyerek, hogy a Pali bácsit tetszett keresni. Rokona talán?

— Nem. Az iskolatársam volt.

— Akkor okvetlen tessék elmenni a tisztelendő úrhoz.

— Miért?

— Azt nem tudom. Csak nagyon szigorúan a lelkemre kötötte, hogy ha a Pali bácsi iskolatársa jönne, okvetlen küldjem el hozzá.

SEKRESTYÉBEN

51. kép

A sekrestye szekrényéből egy gondosan becsomagolt kis tárgyat vesz elő a lelkész.

— Szabadna még egyszer a nevét?

— Doktor Stoll Aurél.

— Igen — ellenőrzi a lelkész a csomag nagybetűs címzését. — Parancsoljon, az öné.

A bíró bontani kezdi a papírt.

— A végrendeletében bízott meg vele az Istenben boldogult — magyarázza a pap —, hogy őrizzem addig, míg a címzett érte nem jön.

A papírból a fekete vászonkötéses, a felső lapszéleken már egészen elfakult, piros metszésű, testes kis könyv kerül elő. Középe táján most is kiáll egy kicsit a csipkés szélű szentkép. A bíró kihúzza a lapok közül, megfordítja. A felírás megfakult, de még olvasható: „ELHUNYT SZERETTEINKÉRT”.

A könyv, mintegy magától, ugyanott nyílik ki, ahol akkor. A bíró halkan olvasni kezdi a ceruzával aláhúzott sorokat:

Az igazságosság lesz derekának öve,

S a hűség csipőjének kötője.

Együtt lakik akkor a farkas a báránnyal,

S a párdúc együtt tanyázik a gödölyével.

— Bocssásson meg — szól közbe a lelkész —, de készülnöm kell.

A bíró némán biccent, s elhagyja a sekrestyét.

ÓHÁTI TEMETŐKERT

52. kép

Közvetlenül a templom mögött húzódik a temetőkert. A sírokat friss koszorúk, virágok borítják, villog a sok száz gyertya, mécses lángja. Halottak napja van.

A bíró, kezében a könyvvvel, lassan ballag a sírok között.

A templomban megszólal az orgona, kezdődik a mise. Felcsendül az ének: „Ki ragyogni látod élted csillagát, / Halljad a természet hathatós szavát...”

Az egyik síron a szokásosnál több virág és gyertya. A bíró odalép, kicsit félrehúzza a fejfára akasztott koszorút. Láthatóvá válik a név: KENDE PÁL.

„A gyenge és erős, félékeny és a hősz / Meghal egyaránt.”

A sír végében alacsony kis padka. A bíró leül rá. Nézi a lángok villódzását, hallgatja a kiszűrődő orgonasztót.

— „S a párdúc együtt tanyázik a gödölyével” — mormolja csendesén maga elé. — „Borjú és medve együtt legelnek, / Együtt pihennek kölykeik...”

Felerősödik az orgonaszó.

— Vége —

FALU TAMÁS VERSEI

Fénykép

*Kérek mosolygó arcot,
én most lefényképezlek,
legtágabb fényrekeszt
nyitom ki most szívemnek.*

*Egy felvételt készítek,
ezt megtartom magamnak,
ez lesz az eredeti,
te a másolat vagy csak.*

Könnyek

*Sírással érkeztem
én a földre le,
a sírás az élet
legelső jele.*

*Könnynek az emberrel
közös útja van,
újra nem leszek, ha
kísírom magam.*

Postaláda

*Postaláda a falon,
figyelmet magára von,
várja a sok levelet,
mely reményt visz, vagy temet.*

*Ezerféle a levél,
mely belőle útrakél,
s ezer helyen így terem
öröm, bánat, szerelem.*

*Én nem írok senkinek,
nem írok, mert nincs kinek.
Csak bedobok egy szívet,
s ráírom: Mindenkinek.*

SZILI LEONTIN életkora szerint — május 16-án tölti be nyolcvanadik életévét — abba a generációba tartozik, mely *Ady, Móricz és Babits* jegyében indult, s az elődök példája nyomán egyre mélyebbre hatolt a kor magyar társadalmának rétegeibe, hogy innen nyert tapasztalatait kamatoztassa azután a társadalom megjavításának fáradságos munkájában. De Szili Leontin nem a kor nagy kérdéseit igyekezett ábrázolni regényeiben és elbeszéléseiben — melyek a harmincas évek népszerű, olvasott írójává avatták —, hanem azokat a rétegmozgásokat figyelte egyre komolyabban és érzékenyebben, melyek az emberi lélekben játszódnak le az élet egy-egy sorsfordulóján. Különös affinitással fordult írásaiban az irodalom társzművészetei felé: prózájában újra meg újra zenei témák bukkannak fel, s széles körben ismert rádiójátékainak hősei is többnyire muzsikások. Am akármilyen sorsokat ábrázoljon is, mindig az úgynevezett „emberi tényező” áll érdeklődésének és művészetének középpontjában, ezt igyekezett megragadni a lélek és az irodalom már-már áhítatos tiszteletével, szelíd alázattal, mely oly sok hősét avatja a hétköznapi nemes, követésre érdemes típusává.

Írói érlelődésében, egyénisége alakulásában nagy szerepe volt a meglehetősen méltánytalan sorsú költőnek, *Dutka Akosnak*. Talán az ő példája is arra készítette Szili Leontint, hogy csöndben, némi nosztalgiával beletörődjön abba, hogy a hajdan hozzá oly kedves irodalom számára már szűkebb marokkal méri sikereit és elismeréseit. Ennek ellenére mindig dolgozott, most is dolgozik, mert tudja, hogy olvasói ma is számon tartják, új műveket várnak tőle. Ezek elkészítéséhez kíván neki további erőt és életkedvet

a *Vigilia* szerkesztősege.

A würrzburgi gyertya EGY RÉGI BARÁTSÁG MARGÓJÁRA

Írta **SZILI LEONTIN**

Négy esztendeje is elmúlt, hogy a *Vigilia* akkori szerkesztője helyet adott a lap hasábjain a *Westminster* katedrális irodalmi panteonjában érzett élményeimnek. S nem sokkal később szólhattam itt saját *Poets' Cornerem* rejtett sírkertjéről is, ahogy én nem merev márványobeliszkek, derékba tört oszlopok, korhadt fake-resztek, avagy megsüppedt, jeltelen sírhantok alatt, hanem számomra hús-vér, s főként szellemi valóságukban őrzöm baráti kortársaimat; továbút múltamnak egy-egy élő darabkáját. Egyiket sem a hírneve tette számomra felejthetelenné, hanem lényének valamely jellegzetes tényezője: kimeríthetetlen tudása, a tehetősége, segítőkészsége, megértése, eszméinek tisztasága, megőrzött hite, egyenes gerince, avagy sziporkázó szellemének utánozhatatlan humora. *Emberek* voltak valamennyien, különféle, de sohasem akármilyen emberek. És *barátok*. Bizalmuk birtokában sokfajta kategóriába oszthatnám őket, illetve *semmiféle kategóriába*, mert egyikük sem volt egy másikkal összehasonlítható; mindannyian *egyéniiségek*. Akár példák, akár ellenpéldák, *egyben* azonban közösek: mindegyiknek volt valami embert formáló hatása személyiségem kialakulásában, s így — példa avagy okulás révén — akaratlanul is hozzásegítettek saját egyéniségem fáradságos kialakulásához.

Bölcs rendelése az Istennek, hogy a múltba visszanézhetünk, ám nem láthatunk a jövőbe. Jó, hogy visszaemlékezéseim megjelenésekor nem sejtettem, hogy két év elteltével *Poets' Cornerem* kegyelettel őrzött emlékműveit szaporítja majd égnék szökkenő, minden időt kiálló sírkeresztjével az önzetlenségében saját hatá-

rain túlra is embertársaihoz odahajolni képes írástudó poéta, *Rónay György*. S alig egy esztendőre követi őt a vele úgyszólván egyidőben született, egyidőben indult irodalmi és baráti kortárs, szívére szorított — általam is jól ismert — régi Belvárosával. Nemcsak elsüllyedt ősi házaival, patinás cégeireivel, azóta feledésbe merült helyi szólásmódjával, de a legtöbb ember részére oly áthatolhatatlan, masszív falainak titkos ízeket rejtő, különleges atmoszférájával, amit a mai ember honnét is ismerhetne? Csakis az, aki maga is *megélte*, élheti át újra amúgy igazából e jellegzetes „város a városban” városrész volt szépségeit és gyarlóságait, egész életében hűséges szülöttének és lakójának, *Thurzó Gábornak*, szűkebb hazájáról, önmagáról és példaképének tisztelt édesanyjának emelt emlékművében.

Nemcsak a két évszázados, ma már műemléknek számító — *Előjáték* című regényében oly szemléltetően körülírt — családi házat ismertem jól, ahol egész életét leélte, de a család történetét, a szakmai tisztességet megőrzött pékség szerezény üzlethelyiségét, és erős kézzel, szigorú pontossággal kormányzott tulajdonosát is, a férfimértékkel is keménynek nevezhető, habár sok, akkor kötelező külsőségekben tipikusan női mivoltát is megtartó, különleges egyéniségű asszonyt. *Katica néni*, akire férje tragikus halálával nemcsak korai özvegysége, négy fiú-gyermekeének felnevelése szakadt rá fiatalon, de a tengernyi adósságban már-már menthetetlenül elsüllyedő jó hírnevű pékség megmentése is. Kevés asszonynak sikerült volna megbirkóznia a nehéz feladattal; özv. *Rutterschmidt Károlyné* nagy akarateréjével és lankadatlan szorgalmával újból felvirágoztatta a patinás, régi boltot. Kevés szabad idejét is munkával töltötte: szenvedélyesen szeretett kézimunkázni. Kötő-horgoló-stikkelő ÖTYÉ-jének baráti köréhez tartozott az anyósom is, akit édesanyjával kapcsolatos témáiban *Iren néni* néven emlegetett *Thurzó*. Általa üzent: szeretné, ha meglátogatnám az *Élet* Szentkirályi utcai szerkesztőségében.

Ekkor kezdődött több mint négy évtizedes barátságunk, melyről így emlékezett meg hetvenötödik születésnapomra írt köszöntője bekezdésében: „Minden barátság csupa kockázat. Különösen, ha sok évtizeddel kezdődött, s még inkább, ha azok az évtizedek annyi változást, megpróbáltatást sodortak magukkal. Milyen sok barátság feneklett meg rejtett zátonyokon elmúlt évtizedeinkben, hány barátságot mérgezett meg a gyanakvás! Negyven éven át szeplőtlenül, legfeljebb egy-egy gyorsan hegedő horzsolással, megtartani egy barátot, barátságot — próbakő az életünkben. Ilyen barátom volt *Szili Leontin*...”

Helyesbítenem kell: a négy évtizednek akadtak azért hosszabb horzsolásai, sőt időszakai elszakadásai is, mert sohasem rejtettem véka alá, ha valami nem tetszett. Ám épp ez egy barátság igazi próbaköve: őszintén megmondhatni nemcsak a kellemest, a kellemetlent is. Őszintén állíthatom: vitakozhattam vele, és vitakoztunk is épp eleget. De előbb-utóbb, amikor ellentmondási heve már lehiggadt s győzött tárgyilagos igazságérzete, akárhányszor megkövetett. Egyre inkább tűrte időnkénti szigorúságomat, értékelte a biztatásaimat, és — utolsó éveiben — a simogatni tudásomat is, ha rászorult, és ő, mennyire rászorult betegségének reménykedő és lemondó váltakozásaiban!

Nem szerénységből, de őszinte ragaszkodásának bizonyosságául idézek egy eltávolodási szakasz utáni válaszeleveléből: „...Nem képzeli, mennyire örültem gyönyörű levelének. Mindig nagyon fájt, ha olykor elszakadt tőlem és mindig boldog voltam, ifjan, öregedve, ha a maga szép légkörét, tiszta lényét élvezhettem. Higgye el nekem, ez nem udvariasság. A hatvanon túl az ember már nem udvarias fölöslegesen. Minden emlék számít, — s hogyan maradhattak volna bennem nyomtalanul a Székács utcai, majd a különféle utcai együttlétek, és Maga itt nálam, a szerkesztőségben, a viták, és — igaza van! — az én »ifjonti szerzetelenségem«. Becsülöm és szeretem az emberségét, becsültem és szerettem az elszakadás fölösleges éveiben, és becsülöm, szeretem ma is...”

Igen, az az „ifjonti szerzetelenség”, a dacos „olyan vagyok, amilyen” maradt mindvégig a jellemzője; általa érzett igazságának síkraszállásaiban odamondani kívánó heves lobbanékonyága. Kifejező stílusának logikusan és pontosan megfogalmazott szavaival és mondataival, de mindenkor benső indulatától fűtötten lendült bele a maga valóságának bizonyításába.

Ilyennek ismerhettem meg már első találkozásunkkor is a Szentkirályi utcai szerkesztőség aprócska helyiségében, ahol meglepődtem a „szerkesztő úr” szinte

kamaszosnak érzett fiatalságától. Tizenegy esztendővel voltam idősebb, tulajdonképpen még fiatal, de már gyermekfejjel kenyerét megkeresett, életének megpróbáltatásaitól koránál lényegesen komolyabbá érett dolgozó asszony, aki már az első percben valamiféle anyáskodó gyöngédséggel hallgattam meg okosságától csillogó, lelkes szemmel adott programját az eljövendő munkának. „Szólíthatom tehát Lilinek? Köszönöm. Rögtön bemutatom Erdősi Károly főszerkesztőnek, akinek a beleegyezésével hívtam meg az ÉLET munkatársául. Tudja, e tiszteletreméltó falak kissé dohosak már, szükségük van — akárcsak a csupán kegyes katolikus irodalomnak — egy kis meszelésre, vérátömlesztésre. A régi tradíciókat is megtartva, egy mégis nyitottabb neokatolikus irodalomra. A megbecsült régi nevek mellett sok új névre, melyek — hiszem és remélem — értékálló nevei maradnak a magyar irodalomnak. No, igazán nem kívánom, hogy lépjen ki asszony-író mivoltából. Az a csipetnyi érzelmesség — de sohasem érzélgősség — erénye egy asszonyírónak, aki a valóságos élet problémáit nem csupán fekete-fehéren, ám mégis katolikus lelkülettel, csak éppen modernebbül, természetes közvetlenséggel tudja közölni, sőt: példaadó irányt tud mutatni. Megjelent novelláit olvasva, ösztönöm, sőt az értelmem is azt mondja: magának hinni tudnak az olvasói...” Igyekeztem az előlegezett bizalomra rászolgálni, s az olvasók bizalmát is valóban megnyerni. És ez olyannyira sikerült (becsületemre mondom, nem stréberkedéssel, tetszeni vágyással, hanem saját nehéz ifjúságom tapasztalataitól egyúttérző emberré váltan), hogy a Szent István Társulat nemcsak az elbeszéléseimre, cikkeimre és a regényeimre tartott igényt: Erdősi Károly felkért az ÉLET szerkesztői üzeneteinek vezetésére. Persze, nem sejtettem, hogy e rovatom szinte lavinává nő, s egy férfi olvasónk levelének megszólításán derülve, Erdősi Károly is *Leontin atyának* nevezett el (így szólítottak — kedveskedve-csúfolódva — fiatal író társaim is), és nem ok nélkül, mert az egyre szaporodó levelekben bizalommal gyóntak életükről nők és férfiak, vegyesen.

Sokat beszéltünk erről akkor és később is Thurzóval, aki többször is kijelentette szóban és írásban, hogy a lap sokoldalúságán túl az üzenetek nagyban hozzájárultak a lap kezdeti 700 példányának rohamos emelkedéséhez, közel félszáz ezerre. Kíváncsi volt népszerűségem titkára, pedig semmi titka sem volt. Egyszerű a magyarázat: nehéz időköt éltünk. Nehéz időkben pedig mindig elburjánzanak a problémák, a benső vívódások, és a helyes utat már gyakran felismerő, de ingadozó lelkiismeretnek szüksége van egy személytelen, ám együttérzésében mégis érzékeny fogékonyságú ítélőbíró megerősítésére. Néha egyetlen — jó időben és szeretettel — odavetett szó is eldöntheti egy sebzettségéből felépülni kívánó ember jövőjét. Egy alkalommal őszintén bevallotta, hogy írói mivoltomat nem is egy író társam szemében lerontotta ez a rovat, s való igaz, a mások életével való sok törődés rengeteg energiámat szívta el. S azt is megkérdezte a régi kamaszszerkesztői hangján: „Mondja, *Leontin atyám*, megérte?” „Azt kell mondanom: igen. Mert higgye el, *Karcsikám*” — nekem sohasem volt ő Gábor, én Karcsinak ismertem meg a Rutterschmidt-házban, így Karcsi marad mindvégig számomra —, „az élet sérültjei minden simogatásért hálásak, s voltaképpen e rovat tanított meg arra, hogy minden ember felelős minden embertársáért, és a legnagyobb bűn a mások iránti közöny.” Nem véletlen hát, hogy az ő életéért is gyakran éreztem felelősséget, és az sem, hogy ő is mind gyakrabban állt be egykori rovatom önként gyónóinak a sorába. Betegsége súlyos megpróbáltatásaiban neki is szüksége volt az általa nekem tulajdonított „egyúttérző érzékenységre”, amit ma *empátiának* neveznek. Amikor megtudta bajának tragikus diagnózisát, hozzám rohant el, szinte fuldokolva az előtte megnyílt szakadékkal kénytelen szembenézéstől: „*Hálálra vagyok utélve! Ebből nem lehet meggyógyulni!*”

Bizonyosan tudom, fajsúlyában e perctől mélyült őszinte szeretetté eddigi ragaszkodása, kaptak egyre több tartalmat eddigi, legtöbbször szellemesen humorizáló és szípkarkázon ironizáló „*intimpistáskodásai*” (jellegzetesebb meghatározást nehezen találhatnék egyénien keserű-derűs, cinikusnak tűnő monológjaira). Tudtam, most már szükségesekek számára a szorosan régmúltjához tartozó, de sohasem érzélgős, inkább rejtett gyöngédség, a hitét és munkakedvét szavahihetően fel-szító őszinte buzdítások. Bár sose panaszkodott, s napjai látszólag a megszokott mesterben folytak, a valóságban egyre felfokozottabb tempóban, hihetetlen akarat-erővel dolgozott. Gyakran észlelhettem életvitelének furcsa kettősségét, amit öröklött génjeinek megosztottságával véltem megmagyarázni. Mert vajon nem anyai öröksége volt-e fáradhatatlan szorgalmú munkabírása, persze az ő, tehetségétől

magasabb rendű, saját „szakmájában”? Takarékos, néha puritánságig leegyszerűsített életmódja, melynek hétköznapijaihoz tartozott reggeli bevásárlása a Nagycsarnokban, ünnepnapjaihoz pedig sohasem elmulasztott szentmisehallgatása. Kötelességeit mindenkor betartotta, de viszolygott mindenfajta kötöttségtől. Ezért tartották sokan időnként hétköznapi rendjétől merőben eltérő szabálytalanságokba és túlzásokba menekülő betörhetetlenségeit, „lúktetően élénk mozgékonyosságú alkattá bohémnak, sőt *linknek*, amilyen sohasem volt, sőt: ígéreteit mindenkor komolyan vette, az időpontokat is; határidőre „szállított”, semmiben soha nem késett el. De felismerhetőek voltak benne egyes apai gének is, habár apjával ellentétben nagyon is takarékosan bánt a pénzzel. Utazásokra azonban szívesen költött, sokat utazott, egyre többet. „*Ki tudja, meddig tehetem?*” — vetette oda, csak úgy, mellékesen.

Mondom: panaszkodni nem szeretett. Noha olykor mérhetetlen keserőséggel buggyant föl belőle vívódásainak sok titkos gyötrelme, amikor egy-egy besugárzás vagy injekció után röviden megjegyezte: „*A hullaházból jövők...*” S az egyre több, mérhetetlenül sok cigarettá, bor, sűrűsödő utazásai, a megszabott élettartamával versenyt futó, felizgatott képzelete által diktált munkatempó — mind, mind becsukódó jövőjének felejtését és egyben a szembenézést szolgálta. Leküzdhetetlen élet-szeretete számtalanszor tette fel mohó reménykedéssel a kérdést: *Háttha...*? De tudta jól, hogy *Biztosan!* És amint testében egyre előrébb haladt a roncsoló kór, ő egyre felkorbácsoltabb iramban próbálta még papírra vetni, amit még lehet, nehogy elmondatlanul rekedjen benne mindaz a történet, jelenség, furcsaság, tragédia, sőt lírai szépség, melyeket szellemének és lelkének egyre érzékenyebb csápjai-val tapintott ki a jelenéből — és főként a múltjából. Lényegében minden egyes írásában most már az életétől búcsúzott s próbált bátran szembenézni az elkerülhetetlenül közeledő halállal.

Mert őt nem az öregség, hanem jövője bizonytalan bizonyossága tanította meg a visszazéresekre is: elfutott napjait újra élhetni ifjúságának egykori kertjében, mely épp az egyre beszűkülőbb jövővel tárult ki újjent benne, folyton közelebb futva megkopott színeinek új aranyozásában, a már-már elfelejtett egykori jó ízek megújult zamatával. S e kirándulásaihoz talált bennem oly hallgatóra, aki jól ismerte őt kamaszosan szertelen ifjúságában, ismerte a régi belvárosi szülőházat, az ósdi dagasztógépek megnyugtató zümmögésével, a frissen sült Rutterschmidt-kenyér jó szagával, — és később a kályha melletti asztalkát is, a reszkető, megráncosodott asszonykéztől *pasziánszra* odavetett francia kártyákkal, és a karosszéket, melynek ölében majdnem elveszett már a kemény akaratából gyámoltalanná gyöngült „*iránytűje*” az egykori *Karcsinak*, akit most már *Thurzónak* nevezett a vastag hárászkendőjében örökké fázó öregasszony is. *Katica néni* tulajdonképpen e kisései korszakában zárt igazán a szívébe; meghatotta, hogy kora reggel csarnoki bevásárlásaim után gyakran szaladtam fel hozzá pár száz virággal, mert tudtam, mennyire szereti a virágot. Ilyenkor gyakran voltam tanúja, amikor fia szomszéd lakásából áthozta a frissen főzött, forró feketét, és itatta meg olykor tréfálkozó, de mindig gyöngéd gyermeki szeretettel erőben rohamosan hanyatló öreg édesanyját. Egyszer — később — egy vitánk alkalmával megjegyeztem: „*Tudja-e, melyik tulajdonságáért tudtam sok mindent elnézni magának?*” „*Tudom* — felelte —, *Anyáért. Igaz?*” És ő, akinek kötött, szabatos prózai irodalmi területe — bevallottan — távol állt a költészet kötetlenül csapongó világától, ekkor idézett *Csanád Béla* gyönyörű verséből: „*Halott anyám gyökér a földben, befonta láthatatlanul egész világot...*”

Valóban. Halott anyja volt életének a gyökere. Belőle lombosodott ki — prózája lepleiben — emlékeinek kitarulkozó mesefája. Irántam érzett ragaszkodása is. A barátsága. És az istenhitéből. Mert különféle bírálatokat eredményező, ellentétesen megítélő kétkedései ellenére is, lelke mélyén mindig a hite bizonyosságát kereste. Ez a sokat szenvedett, szánandó lélek alapjában véve véget érni nem akaró párbeszédben állt az Istennel. S hogy hitt benne, tanúskodik híressé vált *Rapid necrosis* című novellájának átadásakor tett kijelentése: „*Nehéz, Lilikém, ez a mi vallásunk; önakaratunkból nem vethetünk véget a szenvedésünknek. El kell visszelnünk*”.

Már régebben is, de kórleleteinek bizonyossága óta a karácsonyi ünnepkör valamelyik napját mindig nálunk ünnepelte. Havonta egyszer-kétszer látogatott el (Joker kutyája meg sem várta a liftet, boldogan iramodott fel az ötödik emeletre),

telefonon pedig minden héten felhívott. Így utolsó karácsonya előtt is egy pár nappal. „Nagyon ramatyul vagyok; nem szeretném elrontani az ünnepüket, — talán jobb, ha nem megyek el.” „Csak ezért?” — kérdeztem, és amikor bevallotta, hogy igen, nyomatékosan ismételt meg *mindenkorra* szóló ünnepi meghívásomat.

Karácsony első ünnepén hozatta el magát kocsin az általa csak gyerekeknek nevezett fiatal házaspár férfitagjával, Frikével. Bár emberfeletti akaratral kívánt uralkodni gyöngeségén, nem tudta leplezni nagy elesettségét. Enni is alig tudott, a gondosan áttört pépes ételekből sem. Beszélne is nehezeére esett. Elhozta ajándékba könyvtárának legfeltettebb dedikált kötetét, Rónay György *A nábob halála* című regényét. „*Magánál jó helyen lesz*” — tette le lemondó mozdulattal. S egy fenyőből kötött asztaldísz is hozott, melynek gyertyáját azonnal meggyújtatta. Hallgatagon bámult pislákoló, majd fellobbanó lángjába. „*Szeretem a gyertyalángot* — mondta végre, inkább önmagának. — *Úgy lobog, mint jobbik lényünkben a hit.*” Megnézegette még kis karácsonyfánk alatti apró ajándékaimat, azzal a szinte kislíus kíváncsisággal, ami mindvégig jellemzője maradt. Mindig mindent megfigyelt, most elsőnek az *Ilse* barátnőmtől kapott, masszívan tömör, vastag fehér gyertya ötlött a szemébe; rajta fekete látképével a festői Würzburg, szentekkel megtűzdelt régi hídjával, a fölébe magasodó ősi várral. Sokáig nézegette, és amikor betelepedett egyetlen kényelmes karosszékünkbe, Würzburgról kellett beszélnem, mert a nyáron ő is járt ott.

Fiatalon özvegygé lett *Ilse* barátnőm élt ott, aki özvegyiségében — Katica nénihez hasonlóan — becsületben nevelte fel három kisgyermekét. *Florian Nüdling*, a vője elvitt minket a *münsterschwarzachi* Benedek-rendi kolostorban élő művész-szerzetes nagybátyjához, aki az általunk csak kevésbé ismert (mi inkább csak *Veit Stoss*-ról tudtunk) *Till Riemenschneidert* tartva eszményképéül, lett fafaragó mesterré. Németországi utam legnagyobb élménye volt nála tett látogatásunk. Thurzó kérésére most előkerestem tőle kapott fotóimat újból felépült templomának általa faragott oltáiról.

Elgondolkozva hajolt a képek fölébe. Kért, hogy beszéljek Bonifaz atyáról. „*Látogatásunkkor már nagyon beteg volt a törékeny, ősz mester, bal keze és lába úgyszólván békák, mégis szakadatlanul fűrt-faragott szerény kis műhelyében. Az ő arcát a természet faragta nemesre: tisztaság, áhítat és alázat jellemezte e boldog művész-szerzetesi arcot. Utólérhetetlen szintézise választott művészetének, hitének és az őt körülölelő harmonikusan szép tájnak.*” „*Alázat?*” — fordult felém szinte izgatottan. „*Igen. Képzeld: e műveket (ugye hihetetlen?) még a nevével sem jelezte meg. Nem érdekelte a hírnév — csupán — mint mondta — a szolgálat.*” „*A szolgálatot megértem, de az alázatot nem*” — nézett majdhogya kételkedő izgalommal Bonifaz atya ősz hajkeretbe foglalt arcának békés mosolyára. S most hirtelen szegte nekem a kérdést: „*Azóta már meghalt. Igaz?*” Felém is felesleges volt, hisz figyelmét nem kerülhette el a művész által faragott megfeszített Jézus fotója mellé csatolt gyászjelentés. Nézte, hosszan nézte az Istent oly alázatosan szolgált faragóművész alkotta feszületet. „*Bevallom, irigylem. Mit gondolsz: kinek érezhette ő megfeszített Jézusát?*” Gondolkoznom kellett, mert tisztában voltam megfogalmazásom felelősségével. „*Azt hiszem — kezdtem el lassan —, Jézust a szeretet hídjának érezte, a magasságból a földre. S a fénynek, földi sötétségünkéből a mennyi világosságba. Mely úgy lobog — ahogyan maga mondta — mint jobbik lényünkben a hit...*” Bólintott. „*Azt hiszem, így van. Talán ezért szeretem a gyertyákat...*” Szenvedően hajtotta hátra a fejét: „*Nagyon elfáradtam... Megengedik, hogy ledőljek egy kissé?...*”

Többször is telefonált még karácsonyi látogatása után, bár egyre nehezebben beszélt. Utoljára január huszonkilencedikén hívott fel: „*Lilikém, szeretném még egyszer látni. Holnapután, szerdán bevisz Frike injekcióra, a hullaházba. Utána elvihet magukhoz?...*” A liftből gyámolító gyöngédséggel támogatva ki őt Frike, másik kezében cipelve beteg barátom selyempapírba burkolt utolsó figyelmét, egy cserép halovány rózsaszínű jácintot. Megdöbbsentünk az urammal: mennyire lőromlott karácsony óta! Szinte gyermekien kicsinnyé fogyott csontig soványodott teste, sápadt viaszossá törődött az arca. Értelemről és oly gyakran indultatos hévtől lobogó szemére messzire kémlelő, idegenszerű homályt vont valami, nála eddig sose észlelt révetegség. Ólmos lépteit Frike a rekamiéhoz kormányozta. „*Nem*

volna mégis jobb, Gábor bácsi, ha inkább hazavinném?” Megingatta a fejét: „Szeretnék még egyszer itt... — Alig voltak érthetőek a szavai. — Itt mindig jó... Egy kicsit otthon... Anyánál...” Feje belésimult az odakészített vánkosba, és megismételte, nagyon halkán, töredeztve: „Anyánál... Most folyton róla... róla álmodom... Mint a hangjátékomban... Az anyám nagyon messzi van... Makay Margit hangja, ugye, hasonlított az övéhez?... Vagy csak én képzeltem?... És Garas... nagy színész... Igaz?...” A kapott injekcióban altató is lehetett, mert hirtelen elnyomta az álom. Frike távozásakor kezembe nyomta munkahelyének telefonszámát: „Ha kell, tessék telefonálni; percekben belül itt leszek”.

Férjemmel felváltva őriztük az álmát; arca meg-megrándult ziháló vergődésében. Félig-meddig ébredt csak — nagysokára — öntudatra. „Nagyon szenvedek” — vallotta be akadózva, és szeméből most már szégyentelenül patakzottak a könnyek. Férjem az egyik oldalról támasztotta meg, én a másik oldalához ülve kezdem simogatni, egyre, szüntelenül simogatni a kezét. S ő, aki annyira tartózkodott mindenfajta érzésnyilvánítástól, megriadt gyermek módjára hagyta, sőt nyugtatta meg ez a simogatás. Testét meg-megrázta visszafojthatatlan zokogása. „Többet nem jöhetek már magukhoz... — Szinte sípolva törtek elő alig érthetően szakadozott szavai. — De ugye... ugye mindig... mindig a barátom marad?... Odaát is...?” „Igen — feleltem szilárdan —, mert én hiszek az »odaát«-ban!” Lehunyta a szemét. Azután váratlanul suttozta: „Elfelejtettem a nevét...” „Kinek a nevét?” „Az oltárfaragóét... akit irigyeltem...” — és a würzburgi gyertyámra mutatott. „Értem már — világosodott meg bennem minden —, Bonifaz Nüdling atyára gondol, Münsterschwarzachban...” És szinte öntudatlanul hoztam oda neki karácsonyra kapott würzburgi gyertyámat, a kegyes hazugsággal: „Már karácsonykor magának szántam, de elfelejtettem odaadni”. „Nekem adja? Az enyém?” — csillant fel meggyötrött arcán a torz mosolyba fulladt öröm. Zsebkendőjét a szájára szorította, s ijedten láttam, hogy csupa vér lett. Már régebben mondta, hogy a véget egy erős, hirtelen vérzés hozza majd meg. Ő maga is erre gondolhatott, amikor intett, telefonáljunk Frikének, aki valóban, úgyszólván percek alatt itt termett.

Körülhordozta még tekintetét a szobán. Az íróasztalom fölötti szelíd Krisztus-arcon és kedvenc képén, a lovasberényi esti templomrészleten. Elbúcsúzott; megcsókolta az arcom, ami nem volt szokása; aztán rátámaszkodott Frike fiatal vállára. A liftajtóból még egyszer visszaintett — s többé nem láttam már, a hangját sem hallottam. Az otthon átszenvedett négy nehéz nap alatt még telefonáltatott a hozzá haláláig hűséges jó baráttal, aki elmondta, mennyire szenved Gábor, de nem akar bemenni a kórházba; a régi házban kíván meghalni, ahol született, és ahonnan édesanyja is eltávozott „nagyon messzire”. A tőlem kapott würzburgi gyertyát égeti szüntelen, belebámulva a mellette lobogó gyertyafénybe. Ám az ötödik napon — hétfőn — megtelefonáltatta: mégis muszáj bemennie.

Most már morfiummal kábították, de éles szelleme újból meg újból öntudatra ébredt, és világos perceinek gondolatait — mint egyik utolsó novellájában a haldokló Beethoven — jegyzetfüzete lapjaira firkálta. Bent léte jóformán két napig sem tartott.

Temetésére nem mehettam el, hisz már évek óta kell a szobát őriznem. A negyven év alatt sokszor kaptam tőle virágot, most én küldtem neki, az utolsó kérésére utaló felírással: „Az ÉLET-től a halálig, és azon túl is”. És február tizenhatodikán, pénteken fél kettőkor gyertyát gyújtottam a Krisztus-fej előtt, melyet otthonom porrá égése után még a Szent István Társulattól kaptam ajándékba; nem a würzburgi gyertyát, azt akkor oltották el, amikor végleg el kellett hagynia a régi házat. Lángja addig szüntelenül ott lobogott a betegágyánál, csonkja még most is ott áll, megfeketedett kanóccával, kihunytan. Fényében vajon felsejlett-e előtte — szinte kibíratatlan szenvedésében — az általa megirigyelt Bonifaz atya alázatos belényugvásba magasodó művészarca? S a szeretet hídján vajon megpróbált-e ő is felkapaszkodni az általa Bizonyosság Istenének nevezett magasságba? Én hiszem, hogy igen.

X. Pius pápa üzenete a magyaroknak

A magyar kereszténység a századforduló évében nemcsak egyháza megszervezésének jubileumát ünnepelte, hanem azt is, hogy Szent Gellért ereklyéit éppen félezer éve szállították Velencébe. Dessewffy Sándor csanádi püspök már az előző években azon fáradozott, hogy szent püspök-elődje ereklyéit Murano-szigetről a S. Donato-templomból vigyék át a S. Giorgio-sziget bazilikájába, a San Giorgio Maggioréba, ahol hajdan Szent Gellért apátként működött. Terve azonban csak akkor valósulhatott meg, amikor pár évi üresedés után újból betöltötték a velencei pátriárkai széket. XIII. Leó a mantuai püspököt, Giuseppe Sartót nevezte ki erre az egyházi méltóságra, aki kinevezése után alig tíz nap múlva a bíborosi címet is megkapta.

Sarto bíboros pátriárka nyomban külön körlevelet adott ki, amikor a csanádi püspök tervéről értesült s megtudta, hogy nagy magyar zarándoklat készül Velencébe Szent Gellért ünneplésére: „Ezeknek az ünnepeknek rendkívülisége azt kívánja — írta körlevelében Sarto bíboros —, hogy bensőségét tekintve is rendkívüli legyen. Velence hírneve megkívánja, hogy ha már e tervezésben meg is előzte Magyarország, hagyományaihoz híven ne maradjon hátra.” Ő intézte ez alkalommal, hogy Szent Gellért ünnepe a velencei egyházmegyében jeles ünnep legyen.

Szeptember 24-én felhangzott a muranói S. Donato-templomban a magyar Himnusz a magyar zarándoktömegek ajkán, Sarto pátriárka és Dessewffy püspök diszgjondolán vitték a szent ereklyéket a Canareggiónt át a Canale Grandéra, majd a San Giorgio Maggioréba. Másnap tisztelgés volt a bíboros pátriárkánál, aki latin nyelven meghatottan köszönte meg a magyarság hitvallását és zarándoklatát: „Régi meleg barátság fűzte eddig is Velencét Magyarországhoz, de meg vagyok győződve — mondta —, hogy e zarándoklat még szorosabbra fogja fűzni Magyarországot és Velence baráti kötelékét.”

1903. augusztus 4-én, Szent Domonkos ünnepén délben 12 órakor Macchi bíboros kihirdette az új pápaválasztás eredményét a Szent Péter téren összegyűlt sokaságnak. Az új pápa a X. Pius nevet vette fel: „Annuntio vobis gaudium magnum! Habemus papam Eminentissimum Dominum cardinalem Josephum Sarto, qui sibi nomen imposuit: Pius X!” — A kotnyeles római közvélemény azonnal talált adatot a középkori, szent életű ír érsek, Malachias O'Morgair ún. pápajövendöléseiben (amely azonban csak 450 év múltán bukkant fel, 1590-ben), ahol X. Pius mint „ignis ardens” volt jelezve, s ugyanez állt Szent Domonkos ünnepére is, akinek ikonográfiai jelvénye szintén égő fáklya. Valóban ilyen lett X. Pius pápasága: rendkívül tevékeny, szinte fáklyaként lángoló. 1904. október 4-én kiadott első enciklikájában ezzel a szentírási mondattal jelezte működésének célját: „Instaurare omnia in Christo”. Tőle, az utóbbi évszázadok egyik kiváló reformpápájától indult el mindaz, amit ma, hetven esztendő után az egyházban kibontakozni és megvalósulni látunk: megreformálta az egyházi zenét; 1904. március 19-én meghirdette az egyházjog kodifikálását, amely másfél évtized múlva el is készült s ma is érvényes egyházjog; a Codex Juris Canonici alapján átszervezte a római Kúriát; életrehívta a Szentszék hivatalos közlönyét, az Acta Apostolicae Sedis-t (1909); újra szabályozta a pápaválasztást (a császári vétőjog eltörlése); megreformálta a breviáriumot, a hitoktatást, a szentáldozást, az Oltáriszentség kultuszát; a papság fegyelmét először a római egyházmegye vizitációjával szigorította, majd 300 olasz papnevelő intézetben, végül az egész egyetemes egyházban is. Létrehozta a római Biblikus Institutumot, újjászervezte a Rota Romanát, a legfőbb egyházi törvényszéket. Az 1905-ben Rómában rendezett 16. Eucharisztikus Világkongresszus alkalmából — amelyen részt vett — elrendelte, hogy minden ilyen világkongresszuson pápai legátus legyen jelen. Így volt nálunk is, 40 évvel ezelőtt Budapesten.

Pázmány Péter 1628. szeptember 23-án azt kérte VIII. Orbán pápától, hogy a „három kassai vértanúnak, Kőrösy Márk esztergomi kanonoknak, Pongrácz

István és Grodecz Menyhért jézustársasági atyáknak testi maradványait a nagyszombati (Orsolya-apácák zárda) templomában szent helyen lehessen elhelyezni... annál is inkább, mert e három vértanú tisztelete a világi hívek nagy részénél mély vallásos tiszteletben állnak. A nép ekkora nagy tisztelete miatt botrányosnak látszanék, ha nyilvános tiszteletüket elhanyagolnám (*magnum saecularium hominum pia zelosaque industria... in tanta populi conspirantis pietate, scandalum propemodum videatur si publicam eorum gloriam negligam*). A vikáriusa, Lósy Imre által összegyűjtött életszentségi bizonyítékokat egyúttal felküldi, egyelőre többet nem tud küldeni, „mert a vértanúk gyilkosai és bűnrészesei más vallásúak és az erdélyi fejedelem udvaránál vannak (*conscii et authores necis illorum apud Transylvaniae Principem morentur*)” (P. Card. Pázm. Epist. Collectae I 738).

Csaknem két évszázad múltán Scitovszky bíboros primás, 1854-ben római tartózkodása alatt, IX. Pius pápának újból figyelmébe ajánlotta a kassai vértanúk boldogáavatási eljárását, majd Vaszary Kolos bíboros, esztergomi érsek újabb adatokkal támogatta.

X. Pius pápa a magyarság iránti különös szeretetét kívánta kinyilvánítani azzal, hogy végül is több mint 270 év múlva, 1905. január 15-én boldoggá avatta a három kassai vértanút. Ekkor találkozott másodszor X. Pius a Rómába zárandokló hálás magyarsággal. Ez pedig a kassai vértanúk háromszázados jubileumán történt, amikor 1919-ben Fischer-Colbrie kassai püspök a szent vértanúk ereklyéit a premontrei templomból a kassai dómba vitte át. A római boldoggá avatáson a magyar katolikusság tisztelgése X. Pius pápa előtt szerfölött ünnepélyes volt. A Szentatya az eseménnyel kapcsolatban ezeket a szavakat jegyezte a breviáriumban: „*Fortissimos Christi athletas Beatorum albo accensendos decrevit*” (Krisztus rendkívül bátor atlétáit a boldogok sorába főlvenni rendelte).

X. Pius pápa harmadik találkozása a magyarsággal alig öt esztendő múltán történt. A századforduló millenáris magyar katolicizmusa nemcsak itthon, de az Örök Városban is meg akarta örökíteni a világviszonylatban sem csekély történelmi szerepét, és Róma legelső bazilikájában, a Lateráni templomban, amely „*omnium ecclesiarum Mater et Caput*” — ott, ahol egykor Szent István királyunk küldöttei megkapták a szent koronát II. Szilveszter pápától —, illő és művészi emlékművet akartak állítani. Damkó József szobrászművész 1907-ben készítette el és Fraknói Vilmos történettudós, a szentjebbi apátság kommandátora 1909-ben vette át ezt a 8 méter magas, 5 méter széles, sárga márványkeretes domborművet, amely a Lateráni Bazilikában a főbejárattól jobbra, a Szent Fülöp apostol hatalmas szobra mögötti második falrész az első oldalhajójában. A márvány emlékmű két részre tagolódik. A felső, félkörös részén Patrona Hungariae alakja mellett Szent István és Szent László királyunk térdelő alakja, az alsó részen a történelmi esemény: II. Szilveszter pápa az apostoli keresztet és a szent koronát adja I. István bencés követeknek, akik Asztrik apát vezetésével jelentek meg, — ahogyan Szent István nagyobbik legendája tudósít (9. fej.). A dombormű felirata márványba vésve hirdeti: „*Silvestro Secundo Romano Pontifici qui S. Stephanum Hungarorum gentis ducem regiae dignitate et apostolici legati munere et corona et cruce missa insignivit eaque ratione ecclesiae et reipublicae in Hungaria firma fundamenta stabilivit*” (II. Szilveszter római pápának, aki Szent Istvánt, a magyar nemzet fejedelmét királyi méltósággal s apostoli követi tisztséggel, koronával és kereszttel ékesítette s ezzel Magyarországon az egyház és az állam szilárd alapját megtartotta). Utána tizenkét disztichonban következik ez esemény megörökítése.

E művészi emlékműnek hivatalos átadása 1910. április 17-én ment végbe Kolos bíboros hercegprimás, Samassa József bíboros, Várady Lipót győri püspök nagy magyar zárandoklattal és hivatalos egyházi és állami küldöttséggel: Vaszary és Zichy János kultuszminiszter vezetésével. A rendkívül ünnepélyes pápai fogadáson X. Pius pápa azt a beszédét olvasta fel olaszul, amelyet saját maga fogalmazott és írt. Beszéde után a saját kezűleg leírt szöveget átadta az akkor fiatal kassai püspöknek, Fischer-Colbrie Agostnak. Ő a harmincas évek elején nekem ajándékozta X. Pius pápa kéziratát, amelyen a Szentatya javítgatásai is láthatók. A szöveg merített papírra íródott, két és fél oldalas terjedelemben. A papír érdekessége, hogy az egyik lapon a vízzel X. Pius pápa mellképe, a másik lapon pedig X. Pius pápai címere látható. Az említett zárandoklatról az 1925-i szentévből Mikes János püspök külön megemlékezett Rómában, és róla Katolikus Almanachunk (I. évf., 1927., 361. old.), majd 1958-ban a Vigilia is rövid tájékoztatást adott.

Di tutti i sentimenti, che Dio ci ha donati, nessun è
 così forte ~~come~~ come quello della gratitudine, per
 la quale sentiamo pressante il bisogno di ringraziare
 chiunque ci ha fatto un beneficio. Eppure, mentre
 questo si impone imperiosamente fra gli uomini, e
 bene spesso d'incanto quando si tratta di manifestarlo
 al Signore, e il fatto dei suoi benefici si ricorda nel santo
 Vangelo, dei quali uno solo ritorna indietro a manifestare
 la propria riconoscenza, e obbligo il divin padrone a
 lamentarsi colle parole: et non enim uli sunt, questo
 fatto purtroppo ogni dì si rinnova.

Io quindi devo congratularmi con voi, o diletti
 figli della Bulgaria, che quantunque siete pagati
 nove secoli dal giorno, in cui Santo Stefano innun-
 ziò il suo governo implorando per mezzo di Legati
 dal Pontefice Silvestro II la benedizione e sottomettendovi
 a lui le sue imprese, ^{voi ne ricordate} ~~ricordate~~ i benefici segnalati
 venuti alla nazione per la benedizione apostolica avuta
 voluta eternare la vostra riconoscenza con un monu-
 mento. E quel monumento eretto sulla tomba di Silvestro
 II ricorda ai futuri, che Santo Stefano decorato per
 la sua pietà dal Pontefice del titolo di Re Apostolico e

E szent életű pápa közvetlenül az I. világháború kitörésekor, 1914. augusztus 20-án halt meg, fehér márvány koporsója mellé tették későbbi utódának, XV. Benedek pápának bronz veretű koporsóját is: „Bononia sua” — az ő Bolognája. A sorozatos imameghallgatások nyomán XII. Pius elrendelte a szent pápa holttestének kiemelését, és 1954-ben X. Pius pápát a szentek sorába avatta. Balzsamozott testét piros stólával a Szent Péter bazilikában balra, a 2. mellékkápolna oltárába helyezték (az oltárkép Szűz Mária bemutatását ábrázolja). E kápolna két oldalán XV. Benedek pápa fehér márvány domborműves emléke és XXIII. János pápa bronz emlékműve áll. Mivel e kápolna közelében van a S. Pietro szentségi kápolnája — az „eucharisztikus” pápa tehát méltó helyen nyugszik.

A szent pápa üzenete csakis nekünk, magyaroknak szól. Megkapó az írás közvetlensége, a pápa maga javítgatta; itt-ott megfelelőbb szavakat írt. Feltűnő az egész írásműben a hittani és stílári precízesség, úgyszintén a történelmi ismeret. Az akkori magyarság egyházi helyzetét kitűnően ismerte, szinte egyetlen lendülettel írta meg üzenetét, amely egyúttal világos figyelmeztetés volt más nemzetek és népek számára is.

A két merített papírlap 20×25 cm méretű, az írás 15×20 cm. Az 57 sorból álló pápai üzenet magyar fordításban a következőképpen hangzik:

Az összes érzelmek közül, amelyekkel az Isten bennünket megajándékozott, egyik sem olyan erős, mint a hála, aminek következtében hatalmas szükségét érezzük annak, hogy mindenkinek köszönetet mondjunk, aki velünk jót tett. Bár ez parancsolólag hat az emberekre, mégis gyakran feledésbe merül, amikor azt az Úrral szemben kell megmutatni. Ilyen a Szent Evangéliumban szereplő tíz leprás esete, akik közül csak egy tért vissza háláját kinyilvánítani s ezzel szinte kényszerítette az isteni Megváltót, hogy a következő szavakkal panaszkodjék: „et novem ubi sunt — és a többi kilenc hol van?” Ez az eset ma sajnos megismétlődik.

Ezért hát nektek, Magyarország kedves fiai, elismerésemet kell kifejeznem, mert bárhogyan is kilenc évszázad múlt el attól a naptól kezdve, amikor Szent István megalapította uralmát és követei útján kérte II. Szilveszter pápától áldását, felajánlva neki vállalkozását — ti, akik az említett jótéteményekre emlékezve eljöttetek az Apostoli Áldásért, meg akartátok örökíteni hálátokat külön emlékművel is. Az az emlékmű — melyet II. Szilveszter sírján emeltetek — a jövődőt emlékeztetni fogja arra, hogy az a Szent István, akit vallásossága miatt a Pápa apostoli királyi címmel ékesített s akinek a diadémost, meg a többi uralkodói jelvényt adományozta s pápai áldásban részesítette — ez a Szent István bölcs uralkodója és nemes jótévője volt népének. A Pannon monostoron kívül még négy bencés apátságot alapított az országban. Megalapította a püspökségeket, hit hirdető papokat hívott Németországból, Csehországból és Itáliából (ezek közül meg kell emlékeznem Szent Gellért velencei szerzetesről, aki Csanád első püspöke és vértanúja volt). Népe és a kereszténység többi része közti kedvező kapcsolatok megkönnyítésére előnyösen istápolta a zarándoklatokat, a magyarok szolgálatára Jeruzsálemben, Ravennában, Rómában és Konstantinápolyban szerzetesi zarándokházakat alapított. Több, mint negyvenéves uralkodása alatt a hit győzelmével csodálatos módon hozzájárult a béke fenntartásához és alattvalóinak jólétéhez.

Mint hogy a hála kötelezi a jótévőt jótéteményeinek folytatására, biztos vagyok abban, hogy a ti hálás megemlékezétekért az Úr továbbra is jóságos szemmel fog őrködni hazátok felett, hogy törvényeinek hűséges megtartásával mindannyian nyugalmasan élhessétek napjaitokat.

És ha ezt elősegítheti a Pápa áldása — aki bármennyire is méltatlan utóda II. Szilveszternek —, teljes szívemből fohászok az isteni kegyelem bőségéért Szent István fenséges utódjának, Ferenc József apostoli király javára — akinek az Úr hosszú életet ajándékozott —, hogy az ő erénye és a katolikus egyház iránti hűségének csodálatos példája segítse elő a hit diadalát és alattvalóinak jólétét.

Szálljon az áldás bőségesen kedves fiaimra, a két Bátorosra és Tisztelendő Testvéreimre, Magyarország érsekeire és püspökeire, hogy apostoli munkájuk nyomán bőségesen teremjenek az üdvösség gyümölcsei! Szálljon áldás a világi és szerzetes papságra, hogy lelkesen együttműködjenek a lelkek boldogságára, érényük pedig üdvös példaként szolgáljon a nép javára. Szálljon áldás valamennyi hívőre, hogy együttműködjenek az isteni kegyelmekkel és hogy elérjék azt a jutalmat, amit a jók részére előkészítve tartogat az Úr. A mindenható Isten áldása...

BIRÓ BERTALAN

Ötvenéves a Vatikáni Rádió

„Ötven évvel ezelőtt ugyanezen a napon — 1931. február 12-én — tiszteletreméltó elődöm, XI. Pius az első alkalommal intézett rádióüzenetet a világhoz, felavatva azt, amit jogos büszkeséggel neveztek a »Pápa rádiójá«-nak. (...) Valamennyien tudjátok, hogy a rádió útján végzett evangelizálás megköveteli a kulturális közvetítés, a hathatós nyelvezet és az alkotó kifejezés fáradhatatlan keresését. De valamennyien meggyőződtek arról is — és ezt megerősíti megszámlálhatatlan hallgatóközönségek tanúságtétele —, hogy a Vatikáni Rádió első és alapvető feladata az egyház értékes és elengedhetetlen szolgálatában az, hogy szétsugározza Krisztus helytartójának tanítását és élő szavát. (...) A Vatikáni Rádió e lényeges küldetése teljesítésével hozzájárul az egyház egységének erősítéséhez: lehetővé teszi a világ valamennyi hívőjének, hogy szinte fizikailag kapcsolódjék a pápához...”

Ezeket a szavakat intézte február 12-én reggel, többek közt, *II. János Pál* pápa a Vatikáni Rádió munkatársaihoz, amikor a Sixtusi kápolnában a pap-munkatársakkal együtt misézve, a Vatikáni Rádió félszázados múltját és feladatait méltatta. A következő vasárnap, február 15-én délből az Űrangyalá elimádkozása előtt megismételte alapvető gondolatait, kifejezve elismerését a rádió munkatársainak, külön a Jézus Társaság atyáinak, akikre a Szentszék kezdettől fogva a Vatikáni Rádió vezetését bízta.

Az ünnepi megemlékezésekhez tartozott a Vatikáni Rádió székházában a Marconi-terem felavatása, ahol kiállítás nyílt a rádió múltjáról. *A. Casaroli* bíboros, államtitkár — több magas rangú személyiség, valamint G. Marconi özvegye és leánya jelenlétében — idézte fel a Marconi által tervezett és XI. Pius pápa által felavatott rádió történetét. Beszédét így fejezte be: „Bárcsak a világméretű kapcsolatok e csodálatos eszköze, amit Marconi az emberiségnek adott, szolgálna mindig azt a párbeszédet, amely egyre növeli a népek és országok kölcsönös megismerését, megértését és békés együttműködését, — sohase a hazugságot és a gyűlöletet. Szolgáljon a jövőben is mindig arra, hogy állandóan felhangozzék a világ minden részén a legkülönbözőbb nyelveken, a szerény és magasztos vatikáni dombról kiindulva, Krisztus helytartójának áldó és békét hirdető szava!”

Az említett pápai szentmise után a rádió vezetősége átnyújtott a Szentatyának egy gazdagon illusztrált olasz kötetet *Mezzo Secolo della Radio del Papa* címmel. Ebben P. Bea, a rádió egyik olasz munkatársa foglalta össze a Pápa rádiójának történetét. Néhány kiemelkedő mozzanatát idézzük az alábbiakban.

1931. február 12. XI. Pius pápa Marconi jelenlétében felavatja a vatikáni kertben létrehozott rádióállomást, és első rádióüzenetét intézi a világhoz. A Vatikáni Rádió igazgatójává már az előző évben G. Gianfranceschi jezsuitát nevezte ki. Gianfranceschi mint a Pápai Tudományos Akadémia elnöke 1925-ben felvetette egy szerény vatikáni leadó gondolatát a Pápai Csillagvizsgáló működésével kapcsolatban.

1936. december 24-én hangzik el a Vatikáni Rádióban először a pápa karácsonyi üzenete.

1939. március 2-án hallható az első magyar tudósítás: Gallus Tibor SJ a Bernini kolonádja felett elhelyezett rádióskabinból jelenti be, hogy E. Pacelli bíborost pápává választották. 1946-tól hetenként egyszer, majd 1949-től naponta sugároz a rádió magyar adást.

A háború éveiben — 1940 és 1946 között — a Vatikáni Rádió 1 240 728 üzenetet közvetített az eltűntek, a háború áldozatai, az üldözöttek megsegítésére, tartva a kapcsolatot a tájékoztató irodákkal, nunciatúrákkal, püspöki székhelyekkel. (Csak 1940-ben, egyetlen évben 5252 üzenetet adott le!) Amikor 1940. január 21-től a náci deportálásokról, koncentrációs táborokról kezd beszélni, Hitler az első számú ellenségnek tekinti. Göbbels kiadja a parancsot: „El kell hallgattatni! Minden eszközzel el kell hallgattatni!” De a Pápa rádiója a rettenetes években is tovább szélesíti a szeretet frontját: a háborúban eltűntek, szétszéledtek, sebesültek között Európá-szerte szövi a szeretet szálait.

Közben szaporodnak a nyelvi műsorok, technikailag kiépül a rádió. 1951. szeptember 1-én Orbán Miklós SJ veszi át a magyar program szerkesztését. 1960-ig több külső munkatársa van. 1953 márciusában XII. Pius A. *Stefanizzi* jezsuitát nevezi ki a rádió igazgatójának. Közben befejeződnek az 1952-ben elkezdett építkezések a Rómától 18 km-re fekvő Santa Maria di Galleria helységben, és a Német–Magyar Kollégiumtól megvásárolt területen felépült új leadóközpontot 1957. október 27-én avatja fel XII. Pius pápa. A rádió 1958. október 28-án adja hírül a világnak: XII. Pius utódjául a konklávé XXIII. János pápát választotta meg.

A Vatikáni Rádió technikailag is fejlődik, és a nyelvi adások is szaporodnak. A II. vatikáni zsinat új korszakot jelent nemcsak az egyház, hanem a rádió történetében is. Új, nyitott szellemet sugároz, egyre inkább a párbeszédet keresi; az evangelizálás ügyét szolgálja. János pápa megkezdi az utazásokat (egyelőre csak Olaszországban), amelyeket utódai egyre fokozottabb mértékben folytatnak. A rádió riportereinek, munkatársainak fontos szerep jut a pápai utazások során. 1963-ban összesen 368 heti programot sugárzott: 231-et 28 európai ország, 47-et Afrika, 42-t a két Amerika, 22-t Ázsia, 14-et pedig Új-Zéland és Ausztrália felé.

1960-tól baleset miatt bekövetkezett haláláig, 1964-ig Szabó János SJ volt P. Orbán Miklós állandó munkatársa a magyar tagozatnál.

1963. június 3-tól, XXIII. János pápa halálától június 21-ig, VI. Pál megválasztásáig szinte az egész világ a Vatikáni Rádió híradásait figyelte. Talán egyetlen pápa sem értette meg annyira a rádió fontosságát, mint VI. Pál. Néhány nappal megválasztása után meglátogatta a vatikáni kertben levő központi állomást, és többek közt ezeket mondotta: „Mindazokra, akik a Vatikáni Rádió, vagyis az Igazság hirdetésének szolgálatában állnak, úgy kell tekintenünk, mint akik a legmegfelelőbb módon és a legközvetlenebbül tesznek eleget az apostoli szolgálat követelményeinek”.

VI. Pál 1964 januárjában a Szentföldre látogat; ezzel megkezdődik külföldi útjainak sorozata. 1965-ben befejeződik a II. vatikáni zsinat. 1966. június 30-án VI. Pál a Santa Maria di Galleria helységben megáld három új leadót. Beszédében sürgeti a rádió fejlesztését: „Tökéletesíteni és növelni kell, főleg a különböző nyelvi részlegek fejlesztésével. Ez ugyanis a rádió legfontosabb része: a programok szemléltetik igazi hatékonyságát.” 1966-ban már 32 nyelven sugároz műsort.

1967. január 6-án közlésezik az új igazgatók kinevezését: G. Martegani delegált igazgató, J. Blajot programigazgató, A. Stefanizzi a technikai részleg igazgatója lesz. Ekkor, 1967 januárjában kezdi meg rádiós működését P. Orbán mellett a magyar részleg jelenlegi vezetője, Szabó Ferenc SJ is. A pápa és a Szentsek tevékenysége, valamint az egyházi hírek közvetítése mellett ezekben az években a magyar szekció fő feladatának a vatikáni zsinat ismertetését tartotta (több sorozatot sugárzott a lényeges zsinati témakörökről). Megkezdte magyarországi főpásztorok és neves személyiségek (írók, költők) szerepeltetését is: ezt a párbeszédet azóta is folytatja.

1970. január 29-én szerkesztőségünk új székházat kap a Via della Conciliazione elején fekvő Palazzo Pióban. 1971. február 27-én VI. Pál pápa fogadja a Vatikáni Rádió egész személyzetét. Ismét hangsúlyozza: a rádió munkatársai kivételes szerepet töltenek be. 1973 őszén Roberto Tucci SJ, a Civiltà Cattolica volt igazgatója lesz a rádió igazgatója. S. Maffeo SJ pedig a technikai igazgató. Amikor pedig — 1978 áprilisában — P. Blajot visszatér Spanyolországba, programigazgatóvá P. Borromeo olasz jezsuitát nevezik ki. A központi szerkesztőség vezetését F. Cabases spanyol jezsuitára bízzák, ő építette ki páratlan dinamizmussal ezt a részleget, amely nélkül el sem tudnánk képzelni például II. János Pál pápa számos apostoli útjának rádiós „lebonyolítását”, vagy az olyan nehéz periódusokat, mint 1978 őszén a két konklávé és a két pápa temetése.

Közben a magyar tagozatnál is változások történnek. A két jelenlegi munkatárs: Parentiné Ipacs Katalin (1968-tól) és Puskely Mária, Kordia nővér (1971-től) mellett 1972-től 1977-ig Nagy Ferenc SJ volt a szerkesztőség állandó tagja. (P. Orbán 21 évi szolgálat után Torontóba költözik a magyar plébániára.) Ezenkívül időnként (főleg a nyári vakációk során) külső munkatársak is segítségünkre vannak: előadássorozatokat készítenek, vagy a napi hírszerkesztésben, beolvasásban segítenek. Jelenleg a Rómában pszichológiából doktoráló, bácskai születésű Szentmártoni Mihály SJ ilyen „külső munkatárs”. Mindennap este fél nyolckor kezdődik negyedórás műsorunk, amelyet másnap reggel háromnegyed hatkor megisméte-

lünk. A Vatikáni Rádió jelenleg 34 nyelven sugároz műsort (januárban kezdődött a vietnami adás). A technikai részleg és a műsorszerkesztés állandóan tökéletesedik. A Szentszék pénzügyi lehetőségei azonban korlátozottak.

A Pápa rádiója mindazonáltal töle telhetően igyekszik megvalósítani küldetését, amelyet II. János Pál tavaly február 5-én, a magyar osztaílyon tett látogatásakor így foglalt össze, VI. Pál szavait idézve: „A Vatikáni Rádió célja az, hogy összekapcsolja a katolicizmus központját a világ különböző országaival. Lehetőséget ad a pápának, hogy közvetlenül fordulhasson a föld minden hívójéhez, szétsugározva szavát és tanítását, tájékoztatást ad a Szentszék tevékenységéről, visszhangozza a világ katolikusainak életét, bemutatja a világegyház életét és általában közvetíti a keresztény üzenetet.”

SZABÓ FERENC SJ

IRODALOM

Possonyi László: Tettenérés

Egy író életének talán legizgalmasabb pillanata, amikor önmagával szembesül. Nem hőseit mozgatja különböző élethelyzetekben, hanem azt figyeli, ő maga hogyan mozgott azokban, s közben lehetőleg objektív módon el is készíti élete mérlegét, ítél és felment, aszerint, ahogy az aktívumokat vagy a passzívumokat látja túlsúlyban.

Possonyi László *Tettenérés* című önéletrajzi könyve a mai magyar irodalomnak abba a vonulatába tartozik, amelynek csúcspontján olyan könyveket találunk, mint Kassák Lajos *Egy ember élete*, vagy Vas István iskolát teremtő munkája, *A líra regénye*. Folytatni lehetne hosszan e sort, ám előbb-utóbb mindenképpen szembe kellene találnunk magunkat azzal a kérdéssel: miért választják manapság kitűnő íróink oly szívesen az önéletrajzi emlékezés műfaját a regény helyett, s ennek megválaszolása alighanem messzire vezetne Possonyi László könyvétől. Pedig e művet régóta vártuk és reméltük. Részben azért, mert Possonyi László ott bábáskodott a modern magyar katolikus irodalom körül, részben mert e kitűnő, élvezetes csevegő, hajdan tehetséges regényíró bizony nem kényeztetett el műveinek nagy számával. Magvaráztatát alighanem abban kell keresnünk, hogy hiányzott belőle magából és életkörülményeiből is az az alaposság és türelmes elmélyültség, mely a regényhez szükséges. Hogy mennyire rosszul gazdálkodott erőivel — s mások is ezt tették vele! —, jól bizonyítja épp a *Tettenérés*, mely néhol lírai szépségű, másutt lebilincselően izgalmas, ismét

másutt igazi életbölcsséget sugárzó munka. S ha valaki önkritikusan szembe akar nézni a magyar katolikus szellem történetének egyik legérdekesebb fejezetével, nem nélkülözheti a *Tettenérés*-t sem.

Amikor készülő önéletrajzi munkájából lapunkban megjelent egy, az író öneszmélésének éveit idéző fejezet, komoly figyelmet keltett. Possonyi László írásainak ugyanis aurája, lendülete van: nagyszerűen tud helyzeteket teremteni, leírásai telve vannak eleven, humoros, kedves színekkel. S ha a *Tettenérés*-t némiképp heterogénnek érzi is az olvasó, annak elsősorban az az oka, hogy az életanyag, amely a kötet alapjául szolgált, maga is az. Van egy kifejezetten lírai része: — a váradi évek története —, korjellemző szelete — melyben íróvá érésének folyamatát mondja el —, s egy hallatlanul izgalmas kortörténeti fejezete, melyben a *Vigília* esztendőnek történetét írja meg. De e három állomás voltaképp egyetlen ember életének históriája, egy emberé, aki nagyon is tudatában van a maga hibáinak, esendőségeinek, s nem kendőzi ezt az olvasó előtt sem, aki itt-ott arra kényszerül, hogy a rendkívül szerényen előadott részletekből mégis kihámozza az írónak és szervezőnek elévülhetetlen érdemeit.

Possonyi László életének és könyvének van egy nagyon fontos tanulsága is: a tehetségekkel való gazdálkodás szomorú kiegvensúlyzatlansága. Mert az olvasóban újra meg újra felmerül a kérdés: mi a magyarázata annak, hogy a vesztett világháború után oly hatalmas lendületet vevő katolikus szellemiség szívesebben támaszkodott a beféjezetlen tehetségekre, mint az igazikakra? Miért volt „gyanús” Prohászka, miért kellett a fényes tehetségű Ijjas Antalnak oly gyakran harmadrendű munkákban szétforgácsolnia tehetségét; mi-

ért foglalta össze oly fájdalmasan élete és szolgálata tanulságait a magyar publicisztika egyik legbátrabb személyisége, Kunszery Gyula? Miért bizonytalanozott el Sik Sándor — és sajnos e miertek sorát sokáig lehetne gyarapítani...

A választ részben ott találjuk Possonyi László könyvében. A fájdalmas igazságot nem hallgatja el: a kor hivatalos egyháza meglehetősen idegenkedett a magyarság sorskérdéseinek felvetésétől, látásmódját befelhőzte az a törekvés, hogy megőrizze anyagi kiváltságait. S mihelyt ezzel ellentétet, modern törekvésekkel találkozott, a vallásos gondolat integritása nevében ítélkezett, holott e szellemiség épp a keresztény lelkiség lényegét akarta megőrizni. Mint ahogy e megőrző és megújító tevékenység jegyében alapították Possonyiék a Vigiliát is. (Másként már volt alkalom megírni, nem akarok hát fölösleges ismétlésekbe bocsátkozni, de azért jelezném, hogy a Vigilia előzményei között másként ítélném meg a *Korunk Szava* és az *Újkor* viszonyát, mint ezt Possonyi László teszi, érzésem és ismereteim szerint ez utóbbi volt inkább a jobboldali, részben azért, mert Balla Borisz — akárcsak több nagy írónk ekkoriban — hitt Gömbös Gyula szellemi „reformprogramjában”).

Miért tagadnánk, a Vigilia oly vonzó történetének van egy meglehetősen sötét fejezete is: az 1942. januári szám. Mert bár ebben jelent meg Mécs László rendkívül merész és szép antifasiszta verse, az *Imádság a nagy lunátikusért*, mely díszére válhatnék bármelyik Hitler-ellenes antológiának, itt olvasható Horváth Béla sokat és szenvedélyesen emlegetett bírálat is, a *Mai magyar költők avagy az irodalom alvilága*, s mellette Just Béla jóval szordínósabb cikke, a *Néhány kritikai észrevétel egy versgyűjteményről*. Vajthó László jó szándékú, szép versantológiája szolgált e kritikák kiindulásául, bennük azonban teljesen egyértelműen fogalmazódott meg szerzőik antiszemitizmusa, mely az akkori — 1942-öt írunk! — történelmi helyzetben egyenesen megbocsáthatatlan. Possonyi László nagyon őszintén elmondja: nem tudott erről a két cikkről, azok távollétében kerültek a lapba, de azt sem hallgatja el, hogy mint szerkesztőnek, ilyen körülmények között is vállalnia kell értük a felelősséget. S bizony, nem érdemes szépíteni a tényt: Horváth Béla írása „feljelentő” volt; a szó szoros értelmében. (Ezért azonban nem lehet a Vigiliát, a lapot magát előre és visszamenőleg is prolongáltan el-

ítélni.) A dolognak mégis van paradox végkicsengése: a későbbi és megérdemelt felelősséget nem a cikkek íróinak nyakába varrták, hanem Mécs Lászlóéba, aki csak a nevét adta a lapnak, s akit éppen *A nagy lunátikus*-ért sajtóperbe fogtak, és — Possonyiéba, aki köztudottan dühödt és néha Don Quijote-i gesztusokkal küzdő antifasiszta hírében állt. Sajnos, az irodalmi utókor sokkal szenvedélyesebb és indulatosabb az ítélkezés első pillanatában, sem hogy minden apróságra ügyelhetne. Mindenesetre Possonyi László közlései segítenek eligazodni ebben a meglehetősen homályos és gyászos ügyben, s a minden szempontra figyelő majdani ítélet, vele szemben legalábbis, enyhébb vagy felmentő lehet.

Possonyi László néhol elmereng azon, miért nem sikerült kiteljesítenie írói pályáját. A nagy szervezők sorsa rendszerint ez. De életművének az a része, melyért a legtöbb áldozatot hozta, a Vigilia, megmaradt, s első korszakát bizonyára Possonyi László nevével fogják jelölni. Neki köszönhető, hogy a lap már a felszabadulás előtt hagyományt tudott teremteni, az értékek iránt való nyitottságával, a világnézeti elfogultság kizárásával. Joggal és büszkén idézi Possonyi az egyes számok tartalomjegyzékét, az akkori Vigilia igen színvonalas lap volt, melynek felhajtó erejét később tovább növelte, hogy több folyóirat megszűnt, s a közlési lehetőség híján maradt írókat a Vigilia jutatta fórumhoz, sőt bizonyos vonatkozásban otthonhoz is. S az is kétségtelen, hogy Possonyi Lászlóéknak köszönhetően folytathatta útját törés nélkül a lap 1945 után, amikor Sik Sándor állt az élére, s elsőik között válaszolt arra a nyitott, az eszmecserét és az alkotást sürgető kezdeményezésre, mely Lukács György egyik előadásában nyert megfogalmazást.

Persze Possonyi László ezekben az években sem maradt hűtlen a Vigiliához. Már mint az Új Ember szerkesztőségének tagja — miccsoda nevekből állt az akkor! — itt jelentette meg színikritikáit, s vallott újra meg újra élete nagy szerelméről, a színházról. Azok közé a kritikusok közé tartozott, akik színpadi szerzőként is elismerést szereztek; pincétől a padlásig ismerte a játék mechanizmusát, kisujjában volt a színészi játék minden árnyalata, s remekül ismerte a század drámairodalmát. Bár a *Tettenérés* a budapesti Eucharisztikus Kongresszus alkalmával színre vitt Calderón-darab, *A nagy vi-*

lágyszínház költői átdolgozását tartalmazza befejező részében, nem kevésbé szívesen olvastunk volna — s ami késsik, talán nem múlik — egy alapos, jól rostált válogatást Possonyi László színikritikáiból vagy éppen elbeszéléseiből. S bizonyára érdemes volna összegyűjteni riportjait is. Ezek többsége az Új Emberben jelent meg. Possonyi László nagyon szeretett utazni, sokszor hetekig eltűnt a szerkesztőségéből, hogy aztán új és új írásokkal tűnjön föl, melyekben pompásan megragadta a magyar mezőgazdaság átalakulását — s ami ezzel együtt járt: a vallásos gondolkodás lassú átrétegződésének — folyamatát.

Kár, hogy ezekről az évekről már kevesebbet mond el. Pedig Possonyi László ekkor is igazi, légtört teremtő tudó személyisége maradt a katolikus

újságírásnak. Együtt dolgozott akkor a — nem tudok pontosabb szót — bölcS Szigeti Endre, a mindig megfontolt, kiegyensúlyozott Mihelics Vid, a hatalmas tervek gorgető Ijjas Antal és a mindig bohém, mindig mosolygós Possonyi. A maga nemében alighanem „klasszikus” korszaka volt ez a hazai katolikus újságírásnak. Hogy mennyi áldozattal vált olyanná, amilyen, milyen harcos önfeláldozás, történelmi érettség kellett ahhoz, hogy végül is egységes szellemiséget teremtsen, annak magyarázatáért, okainak kutatásáért megint csak a *Tet-tenerés*-hez kell fordulnunk.

Possonyi László könyvét Vámos Magda rendezte sajtó alá, s rendkívül szép kiállításban jelentette meg az Ecclesia Kiadó.

RÓNAY LÁSZLÓ

TEOLÓGIA

Gál Ferenc legújabb könyve

A hazai hittudomány legismertebb és legtermékenyebb író-művelője, Gál Ferenc meglepetést keltett újabb munkájával, amely már a cím olvasásakor jelentkezhet: *Beszélgések az evangéliumról*. A kiváló elméleti és szisztematikus teológus, a pesti Hittudományi Akadémia dogmatikatanára most egy gyakorlati bibliai egzegézist nyújt át olvasóinak. Különösen a lekipásztorkodó papság fogadja minden bizonnal örömmel a 330 oldalas Szent István társulati kiadványt, amely bibliaórák és katekézisek tartásához (homiliák készítéséhez) ad példaszerű anyagot.

„Ezen a téren sok az új kísérlet” — írja a szerző a Bevezetésben, elsődlegesen és kifejezetten a szöveg- és történetkritikai módszer túlzásaira és tévelygéseire utalva. De megállapítása a lekipásztori praxisra is érvényes. Mindjobban növekszik ugyanis az igény a Biblia mélyebb megismerésére, és a papság becsülettel igyekszik is eleget tenni a felmerülő kívánságoknak. De a módszer, a színvonal és az eredmény nagyon különböz és sok helyütt kétes. Mentségül szolgálhat, hogy a Zsinat nyomán felpeszűlt hittudomány a Biblia értelmezésében produkálta a legtöbb újszerű, addig ismeretlen vagy visszatartott me-

tódust és véleményt. Ezek pedig gyakran végtelenen merészek, az egyház hagyományos értelmezésével alig összeegyeztethetők. Ezért sok komoly és a hit ép-ségéért aggódo lekipásztort inkább elriasztottak, mintsem buzdítottak a biblia-magyarázatokra. Ez a könyv megadja a korrekt és *mintaszerű normát*, hogyan lehet és kell a modern kutatás eredményeit mértéktartón összeegyeztetni az egyházi hagyománnyal és a hívek lelki életi, vallási elmélyülést kereső igényeivel. E kiegyensúlyozott magatartásban Gál Ferenc következetes önmagához, hiszen az 1972-ben megjelent Jézus-könyvének bírálója is megállapította, hogy „a mai katolikus egzegézis mérsékeltén haladó szárnyának véleményeit teszi ismertté és közkinccsé Magyarországon” (*Szolgálat*, 18/94).

Szerzőnk természetesen jól ismeri a problémákat is e téren, például a „történeti Jézus” és a „hit Krisztusának” szembeállítását, az előbbi kárára. *Elméleti alapvetése* a könyv élén frappáns, világos mondatokban foglalja össze a szükséges tájékoztatást, de a megoldást is. „Biztos, hogy az evangéliumok nem mai értelemben vett történeti könyvek... Az apostoli egyház meglátta, hogy Jézust pusztán történeti szemlélettel nem lehet megérteni, ezért a történetírás nem is adhat teljes képet róla... Feltámadása után már világosan látták, hogy Jézus egész küldetése áttörte a természetes világ kereteit... Amikor tehát az apostolok róla beszéltek, nem az volt a szándékuk, hogy felelevenítsék szavait

és tetteit, hanem hogy bemutassák istenfíui alakját és megváltói küldetését. Ez a szándék kimutatható az egyes részleteknél is... Például nem a csodák pontos leírását kapjuk az evangéliumokban, hanem a róluk szóló igehirdetést, ezért a hitre vonatkozó sajtóságok már nyomatókat kapnak bennük. Érthető az is, hogy Jézus beszédeit, felhívásait már a húsvéti hit fényében közvetítették, és kiemelték belőlük az egyetemes és természetfeletti szempontokat... A sajátos műfaj figyelembevétele mellett is lehetetlen fel nem ismerni, hogy az elbeszélés szem- és fültanúkra megy vissza" (30–33). A konkrét, főképp kritikusabb szövegek elemzésénél ez az alapelv ilyen lapidáris utalásokban cseng vissza: „Nincs semmi okunk arra, hogy a történet magvát ne tartsuk valóságnak" (pl. 87, 83, 103, 174, 230 stb.), de „nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a Szentírás történetei elsősorban mindig a kinyilatkoztatott örök igazságok hordozói" (85), és hogy „az igehirdetésnek több volt a mondanivalója, mint az eseményekre való egyszerű visszaemlékezés", olvassuk az egyik legproblematisabb csodáról, a gerázai megszállotról. „Az apostoli egyház Jézus szavaiból és tetteiből a saját küldetését is kiolvasta..., a visszaemlékezésekben tehát már benne van az ilyen hitbeli reflexió is" (230).

Külön értéke a műnek, hogy minden szövegelemzés (közel 80 textus, 6 egy-egy bontva, „az egész evangéliumi tanítás keresztnetszetét" adja) bensőséges, de semmiképp sem erőltetett valláséleti alkalmazásban és aktualizálásban végződik. Például: „... a színeváltozás nem elméleti teológiai tétel. Jézus a maga dicsőségét átadta nekünk. Ő maga több volt, mint ami külsőleg látszott rajta. Az ember is több, mint amit megjelenése, munkája, tevékenysége elárul; hivatta van arra, hogy eljusson a Fő dicsőségére, s a kegyelmi erő már benne működnek. Ezt az istengyermekei többet bele kell és bele lehet vinni az emberi relációkba is. Egymás számára is több vagyunk, mint testvér, barát, zomszéd, vagy munkatárs. Legjobban igazolja ezt a házasság, ahol a felek egymásnak kegyelmi partnerei is" (177).

Gál Ferenc, a legelméletibb teológia, a dogmatika professzora e művében bizonyítja legjobban, hogy a tudomány nem szükségképp elvont és életidegen, hanem nagyon is közvetlen szolgálója és inspirálója lehet az életnek. Egyébként egész *élete* és immár *tudósi életműve* is ezt tanúsítja. Több, mint tucatnyi könyv,

számtalan folyóirat-publikáció, valamint a Szentírás fordítói és szerkesztési nagy munka alapján már joggal beszélhetünk életműről, és illik is beszélni a tizenharmadik könyv megjelenése alkalmából.

Gál Ferenc a kassai egyházmegyében született 1915-ben. Annak papjelöltjeként végzett a római Gregoriana-egyetemen, és ott is szentelték pappá 1939-ben. Segédlelkéshi állomáshelyek után Kassán lett teológiai tanár 1941-ben, majd 1945 és 1954 közt ismét az életközeli lelkipásztorság készítette, formálta benne a jövőd tudóst. A gönci plébániáról került ismét tanárnak Egerbe, majd onnan 1959-ben a budapesti Hit-tudományi Akadémiára, ahol két évtizede tanítja a teológusokat.

Első könyve 1960-ban jelent meg, és programjából már kihallható, hogy a történelmi fordulat után — *új teológiai korszak* indul szerény kezdetekkel a magyar talajon is, bár a katolikus könyvkiadás lehetősége még ugyancsak szerény volt ebben az időben. A Zsinat alig bontakozott a láthatáron, mikor a német kerigmatikus teológia már tudatosította a közvetlen, életszolgálo teologizálás igényét, Gál Ferenc pedig első könyvének előszavában kifejezésre juttatta azt, ami egész teológiai életművének vezéreszméje és karakterisztikuma lett, hogy a hit-tudósok „az elvont iskolai forma mellett ne feledkezzenek meg a *hitigazságok életszerű közléséről*" (*Katolikus hittételek*, Bp. 1960, 3). 1966-tól aztán minden esztendő megtermi a maga újabb Gál-könyvét. A Zsinattal elindult teológiai dinamizmusnak és publikációs áradásnak — formailag és tartalmilag — ő lett a fő reprezentánsa és közvetítője Magyarországon.

Szabó Ferenc SJ így méltatja a professzor munkásságának jelentőségét: „Jól ismeri a magyar papságot és a katolikus értelmiséget, az ő igényeiket tartotta szem előtt könyvei megírásakor. Felfogása mindig kiegyensúlyozott: nyitott az új eszmék felé, de ugyanakkor a múlt teológiai örökségével is megőrzi kapcsolatát... Az igazi hűség ugyanis nem a betűhöz és a külső formákhoz való *merev* ragaszkodásban van, mint ahogy az igazi korszerűség sem a hagyomány teljes elvetésével valósul meg. Az örök evangélium és az idővesség mai közvetítése azt követeli az Egyháztól, hogy a

mai ember nyelvén szóljon, a mai való-sághoz alkalmazza az örök krisztusi üzenetet" (*Szolgálat*, 1/1969., 83.). „Gál ismeri a legújabb szentírástudomány és teológiai reflexió eredményeit, ezeket igyekszik életközébe hozni, hogy a felnőtt katolikusok hitét elmélyítse, egyéni vallási kérdéseikre választ adjon" (*Szolgálat*, 38/1979., 86.). „Üttörő munkát végez, hiszen az új magyar teológiai irodalom eléggé szegényes. Szándékából és nehéz vállalkozásából fakadnak munkájának érdemei és hiányosságai is" (*Szolgálat*, 10/1971, 108).

A szoros szaktudomány oldaláról főképp azért érték kifogások, mert bizonyos elvontabb, mélysegi problémákat megkerül, vagy csak érintőleg tárgyal — „a közérthetőség és népszerűsítés” érdekében; vagy például, hogy a dogmatikai tételek minősítései hiányoznak nála (vö. Szabó Ferenc kritikái, in *Szolgálat*, 5/1970, 84; 10/1971, 108—9).

Mindez azonban Gál Ferenc következetesen vallott tudományosmájából és könyveinek célkitűzéséből is fakad. „A teológiai irodalomban egészen a legújabb időkig meg lehetett figyelni valamilyen belső emigrációt” — olvassuk nála (*Istenről beszélünk*, Bp. 1969, 3). „Az egyháznak megvolt a maga iskolás, filozófiai és teológiai rendszere, s azzal élesen elhatárolta magát más vallásoktól és világnézetektől... A Zsinat utáni teológia hű akar maradni a világ felé való kitérülés elvéhez, s a konkrét ember lelkiületével közelíti meg a kinyilatkoztatott tanítást” (U. o.). „A teológusnak meg kell érteni a világot, az embereket, hogy Isten nevében szólhasson hozzájuk.” Ezért a teológus „jobban teszi, ha nem a fogalmakból indul ki, hanem saját emberségéből és mindnyájunk emberségéből”, és „a tanítás hagyományos tételein túl azt mutatja be, hogy az életének végső értelmét kereső ember a vallásban hogyan találkozik a magát kinyilatkoztató Istennel, és hogy az üdvösség gondolata hogyan járul hozzá az élet teljességéhez” (*A teológus az Egyházban*, Bp. 1974, 28, 12 és 18).

Ezt az életközeli teologizálást, vagy századunk műszavával: kerügmaticus teológiát szolgálja Gál Ferenc *nyelvezete* is. Valószínűleg ő az a magyar hit-

tudós, akinek legjobban sikerült a teológia latin és más nyelvi génuszokban testet öltött fogalmi világát a magyar nyelvre átültetni; aki mindig a magyar nyelv szellemének megfelelően fogalmaz, világosan és egyszerűen a legbonyolultabb kérdésekben is. Függetleníteni tudja magát mindenkor német és egyéb forrásaitól, s feszes, alig bővített mondatokban az igei állítmányok dinamikájára építi mondanivalóját. Ennek a stílusnak talán csak annyi hátrányát érezzük teológiai szempontból, hogy ökonómikus szárazságával és áttetszőségével a hit világának misztériumjellegét kevésbé tudja érzékeltetni. Egyébként, éppen legutóbbi munkájában, a stílus is bensőségesebbnek hat.

Gál Ferenc már lelkipásztorként a biblikus igehirdetést művelte. Gönci plébános korából hozott magával Egerbe egy közel ezeroldalas, teljes „Újszövetségi szentírásmagyarázatot”, amit Egerben, majd Budapesten a papnövendékek sokszorosított kiadásban forgattak. Több-ször felmerült a kérdés, jelentesse meg őket nyomtatásban is, de ő mindig az-al tért ki: átdolgozásra szorulnak. Ez az átdolgozás, sőt újjáteremtés most az újabb bibliakutatási eredmények felhasználásával és beépítésével megtörtént, sokak hasznára és örömére. Csak az sajnálható, hogy „a kiragadott és magyarázott részletek” kevesebbet tartalmaznak, mint az egykori sokszorosított anyag. Hadd fejezzük ki azonban sokak kívánságát, hogy remélhetőleg folytatód-nak még ezek a Beszélgetések az Evangéliumról, az Apostolok cselekedeteiről és az Újszövetségi levelekről is.

Gál Ferenc eddigi életművének rövid áttekintése után — nem csodálko-zunk a könyvvel egyidőben megjelent híren: II. János Pál pápa Gál Ferenc professzort kinevezte a *Nemzetközi Teológiai Bizottság* — a világ élvonalbeli hittudósainak rangos testülete — *tagjává*. Ez a kinevezés, amelyben csak „ki-váló és a tanítóhivatalhoz példásan hű teológus” részesülhet, a legmagasabb helyről érkezett kitüntető elismerés hittudósunk számára. De személyén keresztül kétségtelenül a magyar katolikus hittudomány megbecsülése is.

KONCZ LAJOS

Revue mensuelle — Rédacteur en chef — Chefredakteur: BÉLA HEGYI
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 16,50 US dollar

R É S U M É

Nous dédions notre numéro en hommage au souvenir du Professeur Sándor BÁLINT (1904—1980), ethnographe de renommée internationale qui doit sa réputation avant tout à ses études d'ethnographie religieuse.

Zsuzsanna ERDELYI: *En Evoquant le souvenir de Sándor Bálint* — Gábor TŰSKÉS: *Le Psaume 148 dans le piété populaire hongroise* — István KILIÁN: *Sur les traces de Sándor Bálint* — Poème d'Endre DÉKÁNY — Gábor TŰSKÉS: *Ethnographie et liturgie*.

István ELŐD: *Antal Schütz, le théologien*. Conférence prononcée à l'Assemblée de la Société Saint Etienne qui a eu lieu en Décembre 1980 pour commémorer le centenaire de la naissance du célèbre professeur de dogmatique. — Antal SCHÜTZ: *La Problématique de l'éducation catholique* (fragment de l'étude restée manuscrite sous le titre *Pédagogie*, due à l'auteur) — Béla JÁVORSZKY: *La Poésie lyrique inspirée par la nature, la fable et la nostalgie* — Poèmes de poètes finnois d'aujourd'hui: Eeva-Liisa MANNER, Pertti NIEMINEN et Jarkko LAINE (trad. du finnois par Béla JÁVORSZKY) — Entretien téléphonique de Béla HEGYI avec László CS. SZABÓ, homme de lettres hongrois établi à Londres — Zsuzsa BENEY: „*Tu combles l'essentielle faim qui me tourmente.*” Analyse du grand poème lyrique d'Attila JÓZSEF (1905—1937) écrit en 1933 sous le titre *Ode où la vision du monde propre au poète apparaît dans toute sa maturité* (adaptation française du poème par Jean ROUSSELOT dans le recueil *Attila József — Poèmes choisis*. Paris, Editeurs Français Réunis, 1961). — Dans notre rubrique „Document”, nous publions le Message écrit de Pie X aux Hongrois. Ce message du pape, daté du 17 avril 1910, a été traduit de l'italien et présenté par Bertalan BIRÓ.

Hommage à l'octogénaire Léontine SZILI, femme écrivain qui a débuté sous le signe des maîtres des belles-lettres hongroises tels qu'Ady, Móricz et Babits — Le lecteur trouvera encore l'écrit où Léontine SZILI évoque le souvenir de l'écrivain catholique fort connu, Gábor THURZÓ — IIe partie du scénario du film *La Panthère et le chevreau* écrit par György RÉVÉSZ et Béla HEGYI d'après le roman du même titre de György RÓNAY (pour la Ière partie voir le n° de Février 1981) — Poèmes de Kamil KÁRPÁTI — Aperçu du Père Ferenc SZABÓ SJ. sur les cinquante ans du poste de Radio-Vatican.

I N H A L T

Unsere Nummer wird zum Teil dem Andenken des vor einem Jahr verstorbenen namhaften und auch international bekannten Folkloristen Sándor BÁLINT gewidmet, der besonders auf dem Gebiet der sakralen Folklore sich auszeichnete und allgemeine Anerkennung erwarb.

Zsuzsanna ERDELYI: *Heraufbeschwörung des Sándor Bálint* — Gábor TŰSKÉS: *Der 148. Psalm als Volksgebet* — István KILIÁN: *Auf den Spuren von Sándor Bálint* — Endre DÉKÁNY: *Die Liebe der Sprache* — Gábor TŰSKÉS: *Folklore und Liturgie*.

István ELŐD: *Antal Schütz, der Theologe*; ein Referat das der Autor an der Generalversammlung der Heiligen Stephans-Gesellschaft im Dezember vorigen Jahres hielt, wo man dem vor hundert Jahren geborenen namhaften Dogmatiker gedachte — Antal SCHÜTZ: *Die Problematik der katholischen Erziehung* (Auszug aus einem in Manuskript zurückgebliebenen Werk des Autors, betitelt „Pädagogie”) — Béla JÁVORSZKY: *Naturlyrik, Fabel, Nostalgie* — Finnische Dichter der Gegenwart: Gedichte von Eeva-Liisa MANNER, Pertti NIEMINEN und Jarkko LAINE in der Übersetzung von Béla JÁVORSZKY — Béla HEGYI: *Ein Vigilia Gespräch aus der Ferne mit dem in London lebenden namhaften unga-*

rischen Kritiker und Essayisten László CS. SZABÓ — Zsuzsa BENEY: *Dein Wesen erfüllt dort alles Wesentliche*; eine Analyse des Weltbildes des Gedichtes, betitelt „Ode“ von Attila JÓZSEF. — In der Dokumentspalte publiziert Bertalan BÍRÓ eine *Botschaft von Papst Pius X*, die er an die Ungarn richtete.

Wir begrüßen die Autorin Leontin SZILI gelegentlich ihres 80-ten Geburtstages; ihre schriftstellerische Laufbahn begann unter dem Zeichen von Ady, Móricz und Babits. Zu dieser Gelegenheit veröffentlichen wir einen Beitrag von Leontin SZILI, betitelt: *Die Kerze von Würzburg* in der sie dem namhaften katholischen Schriftsteller Gábor THURZÓ gedenkt — Fortsetzung des Drehbuches von György RÉVÉSZ und Béla HEGYI, geschrieben aufgrund des letzten Romans von György RÓNAY — Gedichte von Kamil KÁRPÁTI — Ferenc SZABÓ würdigt das 50-jährige Bestehen des Vatikanischen Rundfunks.

CONTENTS

Our present issue is dedicated to the memory of the world-famous ethnographer Sándor Bálint, who died a year ago and who is mostly appreciated for his achievement in sacral ethnography.

Zsuzsanna ERDÉLYI: *Calling Sándor Bálint* — Gábor TÜSKÉS: *The 148th Psalm As a Folk-Prayer* — István KILIÁN: *In the Wake of Sándor Bálint* — Endre DÉKÁNY: *Love for the Language* (a poem) — Gábor TÜSKÉS: *Ethnography and Liturgy*.

István ELŐD's lecture *The Theologian Antal Schütz* was delivered at the general meeting of the St. Stephen Society last December and was dedicated to the memory of the outstanding professor of dogmatics born 100 years ago. — Antal SCHÜTZ: *The Problems of Catholic Education* (A passage from the author's work titled *Pedagogy*, that has survived in manuscript.) — Béla JÁVORSZKY: *The Lyric Poetry of Nature, Fable and Nostalgia* — Poems by contemporary Finnish poets, Eeva-Liisa MANNER, Pertti NIEMINEN, and Jarkko LAINE, translated by Béla JÁVORSZKY. — Béla HEGYI's long-distance call to the Hungarian writer, László CS. SZABÓ, living in London. — In her study *Your Being Totally Occupies All Substance* Zsuzsa BENEY analyzes the world-concept of Attila JÓZSEF's poem, the Ode. — Among our documents you can read Pope Pius X's message to the Hungarians conveyed by Bertalan BÍRÓ.

We congratulate the writer Leontin SZILI on her 80th birthday, who started her career in the spirit of Ady, Móricz and Babits. On this occasion we publish *The Candle of Würzburg*, the authoress's reminiscence of the famous catholic writer, Gábor THURZÓ. — We go on publishing the scenario titled *The Panther and the Kid* written by György RÉVÉSZ and Béla HEGYI. — Poems by Kamil KÁRPÁTI — Ferenc SZABÓ SJ comments on the activity of the 50-year-old *Radio of the Vatican*.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy sorban 50 leütéssel, egy oldalon 25 sorral, kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többletköltségeitől. — Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

HAZA ÉS NAGYVILÁG

Hazánk felszabadulásának 36. évfordulója alkalmából a szocialista magyar kultúra fejlesztésében szerzett érdemeiért, nemzeti irodalmunk gazdagításáért a művelődési miniszter

József Attila-díjat

adományozott néhány olyan alkotónak, akik többek közt a Vigilia írógárdájához, munkatársi köréhez is tartoznak. Ebben a kitüntetésben részesült

Ottlik Géza író,

Lengyel Balázs író, kritikus, irodalomtörténész,

Fodor András költő, műfordító, irodalomtörténész.

Ezúton gratulálunk nekik, és valamennyi érdemes kitüntetettnek.

Fodor András: Így élt József Attila. A Móra Könyvkiadó közismert életrajzi sorozata elsősorban az ifjúságnak szól, Fodor András könyve azonban mindenkinek ajánlható, aki szereti az irodalmat, s kíváncsi arra, hogy egy korszakos jelentőségű költő világát hogyan elemzi a beleérezni, érteni és megvilágítani is egyaránt tudó költőtárs. Áttekinthető stílusban halad végig József Attila életének és költészetének változásain, itt-ott máshová teszi a hangsúlyokat, mint az irodalomtudomány, másutt új fényben villant föl elköptatott verseket, s mindenütt magával ragad a jó vers iránti kivételes fogékonyságával. Könyve nemcsak a sorozatnak, hanem a József Attilával foglalkozó szakirodalomnak is fontos nyeresége, s annak is bizonyossága, hogy a nagy költészetet is lehet emberközelibe hozni.

József Attila útjain. A József Attila munkásságáról megjelent kiadványok közül a Kossuth Könyvkiadóé (szerkesztette: Szabolcsi Miklós és Erdődy Edit) azért érdemel figyelmet, mert sokféle megközelítési és elemzési módot mutat be, s azt igazolja, hogy épp a sokféleség lehet a teljesség egyik kulcsa. A kötet Rónay György töredékben maradt (annak idején a Jelenkorban megjelent) „József Attila útjain” című esszéjével üti meg az alaphangot, majd egymást követik a további esszék, tudományos dolgozatok, elemzések (köztük Vas István

mesteri verselemzése), melyek egy-egy lépéssel közelebb visznek a kivételes jelentőségű életmű teljesebb megértéséhez, anélkül, hogy kimerítenék annak teljes gazdagságát.

SZÁMUNK ÍRÓI

BENEY ZSUZSA költő, esszéíró, verseit 1979. januári számunkban, tanulmányait „Végki-fejlet — Gondolatok Pilinszky János új verseskötetéről” (1975. január), „Az eszmélet lírája” (1975. szeptember) és „A dialógus szintjei” (1980. február) címmel közöltük.

ELŐD ISTVÁN piarista teológiai főiskolai igazgató, a katolikus dogmatika professzora; összefoglaló munkája a Szent István Társulat kiadásában jelent meg 1978-ban.

JÁVORSZKY BELA műfordító. Finn versfordításából válogatást jelentetett meg „Távolba futó utak” címmel 1973-ban, közölt az általa szerkesztett, „A táj változásai” (1980) című antológiában is. Nagy László és Csoóri Sándor verseit Hannu Launonennel közösen fordította finnre.

KÁRPÁTI KAMIL költő. Kassák Lajos felszabadulás utáni lapjaiba írt rendszeresen, egyike volt az avantgarde kései nagy tehetségének. Az ötvenes években börtönbüntetést szenvedett, majd rehabilitálták. Köteteit mindig elismeréssel és méltánylással fogadja a kritika. Annak a nemzedéknek, amelyhez tartozónak többek közt Fodor András is vallja magát, Kárpáti Kamil az egyik legjelentősebb költője. Legutóbb megjelent kötete: „Madárszülőmnek szólna” (1980), „Trombitás Ali cirksusza” (1980).

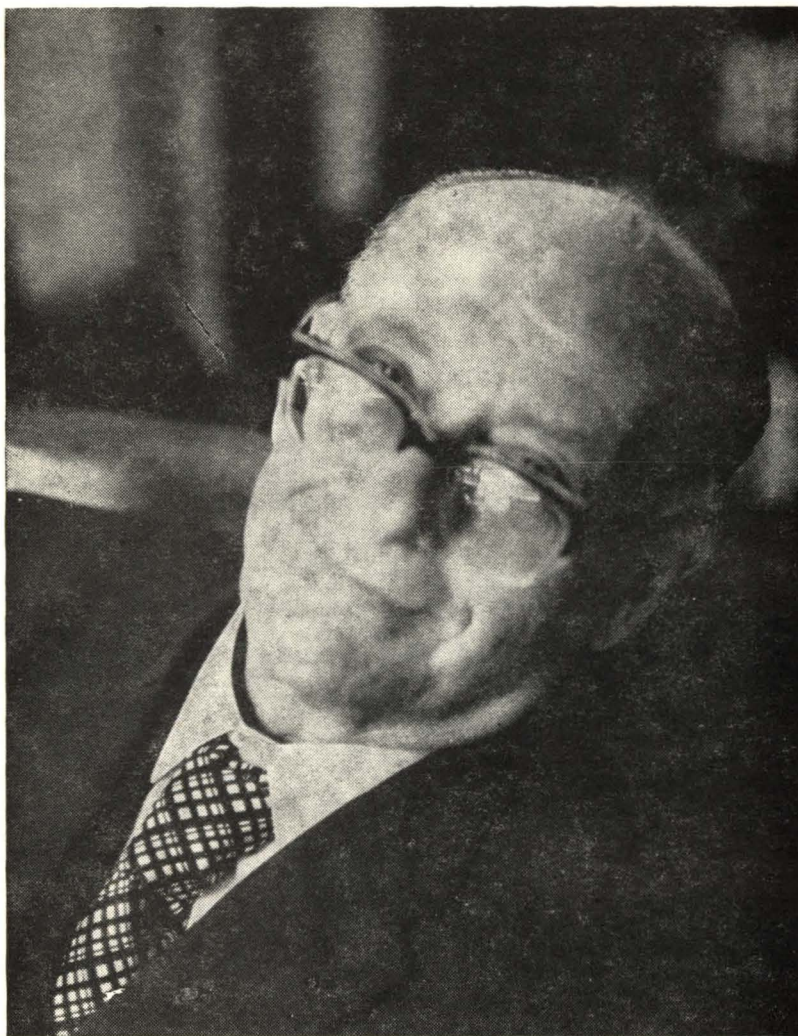
KILIÁN ISTVÁN drámatörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi osztályának tudományos munkatársa. Több tanulmánya jelent meg a XVIII. századi minnora és jezsuita drámák témaköréből.

KONCZ LAJOS professzor, az egri szeminárium rektora.

TÜSKÉS GÁBOR, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos munkatársa.

HIBAIGAZÍTÁS. Sajnálatos elírás történt a Vigilia 1981. márciusi számában. Gicz György **Biblikus archeológia** című cikkében Tóth Kálmán neve helyett Tóth Károly református püspök neve szerepelt **A régészet és a Biblia** szerzőjeként. A könyvet Tóth Kálmán professzor, a Református Theologia ösztönségi tanszékének vezetője írta, ez idei dékán.

CS. SZABÓ LÁSZLÓ író (London)

Hegyí Béla beszélgetése lapunk 321. oldalán